

**ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԵՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ՝
«ՀՀ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱՀԱՄԱԼԻՐ» ՊՈԱԿ
«ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ**

ԱՄՍԱԳԻՐՆ ԸՆԴԳՐԿՎԱԾ Է ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ
ՀԱՄԱՐ ՀՀ ԿԳՆ ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՀԱՄԱՐ ԸՆԴՈՒՆԵԼԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՑԱՆԿՈՒՄ

***Հրատարակվում է ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ***

Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝
ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիր ՊՈԱԿ, գրանցման
վկայական 03Ա085891՝ տրված 15.09.2009թ.

Հասցե՝ Երևան 0004, Ծովակալ Բսակովի պողոտա 29,

Էլեկտրոնային կայք՝ www.edupolice.am,

Էլեկտրոնային փոստ՝ orenqipatvarjournal@mail.ru,

Հեռ. 010-77-15-24

Համարի թողարկման պատասխանատու՝ պատասխանատու քարտուղար
Տ. Խաչատրյան:

Խմբագրությունը կարող է հրապարակել նյութեր՝ համամիտ չլինելով
հեղինակների տեսակետներին:

ОСНОВАТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ:
ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕКОММЕРЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ
"ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС ПОЛИЦИИ РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ"
"ЗАЩИТНИК ЗАКОНА" научно-методический журнал
Издается по рекомендации Научного совета Образовательного
комплекса полиции Республики Армения

ЖУРНАЛ РЕКОМЕНДОВАН ВЫСШИМ КВАЛИФИКАЦИОННЫМ КОМИТЕТОМ И ВКЛЮЧЕН В ПЕРЕЧЕНЬ ВЕДУЩИХ РЕЦЕНЗИРУЕМЫХ НАУЧНЫХ ЖУРНАЛОВ И ИЗДАНИЙ, В КОТОРЫХ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОПУБЛИКОВАНЫ ОСНОВНЫЕ НАУЧНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДИССЕРТАЦИЙ НА СОИСКАНИЕ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ДОКТОРА И КАНДИДАТА НАУК

Адрес: Ереван 0004, проспект Адмирала Исакова 29

Официальный сайт: www.edupolice.am

Электронная почта: orenqipatvarjournal@mail.ru

Тел: 010-77-15-24

Ответственный за выпуск номера: ответственный секретарь Тигран Хачатрян

FOUNDER AND PUBLISHER:
"POLICE EDUCATIONAL COMPLEX OF RA" STATE NON-PROFIT
ORGANIZATION
"BULWARK OF LAW" scientific-methodical journal
It is published with the warranty of the Scientific Council of the Police
Educational Complex of RA

THE JOURNAL IS INCLUDED IN THE MAIN RESULTS AND FOR PUBLISHING THE THESIS IN RA'S MINISTER OF EDUCATION AND SCIENCE HIGHER QUALIFICATION COMMITTEE'S IN THE ACCEPTED SCIENTIFIC PUBLICATIONS LIST

Address: Yerevan 0004, Covakal Isakov Avenue 23,

Official web-cite: www.edupolice.am

Email: orenqipatvarjournal@mail.ru

Tel.: +374 10-77-15-24

Journal Issue Manager, Responsible Secretary T.Khachatryan

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐ

Գլխավոր խմբագիր - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Մանուկ Մուրադյան,**

Գլխավոր խմբագրի տեղակալ - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Միսակ Մարկոսյան,**

Պատասխանատու քարտուղար - ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի կրթության որակի ապահովման և գիտական աշխատանքների բաժնի պետ, ոստիկանության կապիտան **Տիգրան Խաչատրյան**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԻ ԱՆՈՍՆԵՐ՝

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Գագիկ Գրիգորյան,**

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ուսումնամեթոդական և զարգացման վարչության պետ, ոստիկանության փոխգնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Արտակ Մնացականյան,**

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ., դոցենտ **Արտակ Հովհաննիսյան,**

ՀՀ ոստիկանության պետի խորհրդական, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.դ. **Գրիգոր Բաղիրյան,**

ՀՀ ոստիկանության իրավաբանական վարչության պետ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.թ. **Ռուսլան Մարանդյան,**

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի գիտական հարցերով խորհրդական, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Աշոտ Խաչատրյան,**

Արդարադատության ակադեմիայի ռեկտոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Սերգեյ Առաքելյան,**

ՀՀ զինվորական դատախազի տեղակալ, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ի.գ.թ. **Հովհաննես Քոչարյան,**

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի քրեական իրավունքի և քրեաբանության ամբիոնի պայմանագրային դասախոս, ի.գ.թ., դոցենտ **Դավիթ Թումասյան,**

ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ., դոցենտ **Ռաֆիկ Խանդանյան,**

ՀՀ վարչական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ. **Կարեն Զարիկյան,**

ՀՀ ընդհանուր իրավասության քրեական դատարանի դատավոր, ի.գ.թ. **Զոն Հայրապետյան,**

ՌԴ ՆԳՆ Կրասնոդարի համալսարանի պետի առաջին տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, ս.գ.դ., պրոֆեսոր **Օլեգ Բուլգակով,**

ՌԴ ՆԳՆ կառավարման ակադեմիայի պետի տեղակալ, ոստիկանության գեներալ-մայոր, ի.գ.թ., դոցենտ **Ալեքսանդր Պարադնիկով,**

ՌԴ ՆԳՆ Սանկտ Պետերբուրգի համալսարանի պետի գիտական աշխատանքների գծով տեղակալ, ոստիկանության գնդապետ, ի.գ.դ., պրոֆեսոր **Մակսիմ Բավսուն,**

ՌԴ ՆԳՆ կառավարման ակադեմիայի պետական կառավարման տեսության և մեթոդոլոգիայի ամբիոնի պետի տեղակալ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ **Անդրեյ Անիսիև:**

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Главный редактор - начальник Образовательного комплекса полиции РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Манук Мурадян,**

Заместитель главного редактора - первый заместитель начальника Образовательного комплекса полиции РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Мисак Маркосян,**

Ответственный секретарь - начальник отдела обеспечения качества образования и научных работ Образовательного комплекса полиции РА, капитан полиции **Тигран Хачатрян.**

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Начальник Академии Образовательного комплекса полиции РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Гагик Григорян,**

Начальник управления учебно-методического обеспечения и развития Образовательного комплекса полиции РА, кандидат юридических наук, доцент, подполковник полиции **Артак Мнацаканян,**

Заместитель начальника Академии Образовательного комплекса полиции РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, доцент **Артак Оганесян,**

Советник начальника Полиции РА, полковник полиции, доктор юридических наук, **Григор Бадирян,**

Начальник Юридического управления Полиции РА, полковник полиции, кандидат юридических наук, **Руслан Марандян,**

Советник Конституционного суда РА по научным вопросам, Заслуженный юрист РА, доктор юридических наук, профессор **Ашот Хачатрян,**

Ректор Академии Юстиции, доктор юридических наук, профессор **Сергей Аракелян,**

Заместитель военного прокурора РА, Заслуженный юрист РА, кандидат юридических наук **Ованнес Кочарян,**

Преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Академии Образовательного комплекса полиции РА на договорной основе, кандидат юридических наук, доцент **Давид Тумасян,**

Судья Апелляционного административного суда РА, кандидат юридических наук, доцент **Рафик Ханданян,**

Судья административного суда РА, кандидат юридических наук **Карен Зарикян,**

Судья Уголовного суда общей юрисдикции РА, кандидат юридических наук **Джон Айрапетян,**

Первый заместитель начальника Краснодарского университета МВД РФ, генерал-майор полиции, доктор технических наук, профессор **Олег Булгаков,**

Первый заместитель начальника Академии управления МВД РФ, генерал-майор полиции, кандидат юридических наук, доцент **Александр Парадников,**

Заместитель начальника по научной работе Санкт-Петербургского университета МВД РФ, полковник полиции, доктор юридических наук, профессор **Максим Бавсун,**

Заместитель начальника кафедры теории и методологии государственного управления Академии управления МВД РФ, доктор философ. наук, доцент **Андрей Анисин.**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բազրայան Ազատ

Օղբերասիվ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....7

Գևորգյան Արուսյակ

ՀՀ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՑ ԲԱՎԱՐԱՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ..... 15

Թադևոսյան Արման

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ24

Կիրակոսյան Անի, Աղաբեկյան Արմեն

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՌԵԺԻՄԻ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....39

Մարկոսյան Միսակ

ՆՈՐՄ-ԱՄԲՈՂՋԻ ԵՎ ՆՈՐՄ-ՄԱՍԻ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ57

Մարուքյան Գայանե

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ (ԳԻՏԱ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ).....79

Մելիքյան Մելիք

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱՅԻ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ..... 88

Նազարյան Նաիրա

ԱՐԽՊՏԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ 101

Геворгян Гарик

ВНЕСУДЕБНЫЕ СПОСОБЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ВЛАДЕНИЯ НАД
НЕДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ..... 109

Ghambaryan Artur

THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF ARMENIA: THE PERMANENT
GUARANTEE OF STATEHOOD PRESERVATION 126

Kazanchian Lilit, Zaqaryan Ashot

SOME FEATURES OF THE MANIFESTATION OF LEGAL LIMITATION
OF STATE POWER..... 143

Khudoyan Garik

THE STABILITY OF THE CONSTITUTION AS A GUARANTEE FOR SOCIAL
SECURITY AND DEVELOPMENT 153

Muradyan Manuk

TIME PERIODS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: GENERAL
CHARACTERISTICS AND FUNCTIONS (scientific and practical analysis)..... 164

ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՕՐԵՆՄԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բագրատյան Ազատ

*ՀՀ ռստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի
օպերատիվ-հետախուզական գործունեության և
քրեագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ռստիկանության մայոր*

Համառոտագիր: Հոդվածում ուսումնասիրվում են օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հատկանիշների առանձնահատկությունները և օրենսդրական ամրագրման հարցերը, հիշատակվում են քննարկվող ոլորտի համար նշանակություն ունեցող հարակից նորմատիվ իրավական ակտերի դրույթները, փորձ է արվում նորովի մոտեցում ցուցաբերել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հասկացությանը: Ըստ այդմ՝ առաջարկվում է այնպիսի սահմանում, որն առանձնակի կարևորում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները, վկայում դրանց կենտրոնական նշանակության մասին՝ միևնույն ժամանակ հնարավորություն նախատեսելով այլ գործողությունների համար: Արդյունքում օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը չի դիտարկվում բացառապես օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների տեսանկյունից:

Բանալի բառեր՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն, պետական գործունեություն, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, բացահայտ և գաղտնի մեթոդներ ու միջոցներ, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմիններ, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքներ:

2022 թվականի հուլիսի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին № ՀՕ-154-Ն ՀՀ օրենքը, որի նպատակն էր ապահովել օպերատիվ-հետախուզական և քրեադատավարական համակարգերի ռացիոնալ հարաբերակցությունը, համակարգային փոփոխությունների անցն-

ցում գործարկումը: Լրամշակման ենթարկվեց նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հասկացությունը: Այդ գործունեությունը բնութագրվեց որպես մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական և հասարակական անվտանգությունը հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանելու նպատակով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների կողմից գաղտնի և բացահայտ մեթոդների ու միջոցների կիրառմամբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստում, իրականացում, արդյունքների ամրագրում և իրացում¹: Տվյալ սահմանման վերլուծությունը պայմանականորեն թույլ է տալիս առանձնացնել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հատկանիշները՝

1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստում, իրականացում, արդյունքների ամրագրում և իրացումն է, որի ընթացքում կիրառվում են գաղտնի և բացահայտ մեթոդներ ու միջոցներ:

2. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակն է մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական և հասարակական անվտանգությունը պաշտպանել հակաիրավական ոտնձգություններից:

3. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն իրականացվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մարմինների կողմից:

Նշված սահմանմամբ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն ուղղակիորեն հավասարեցվում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառմանը: Անշուշտ, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն անկյունաքարային նշանակություն ունի ուսումնասիրվող ոլորտի համար, սակայն, այնուամենայնիվ, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության բաղկացուցիչ մասն է և չի կարող ամբողջությամբ փոխարինել այդ գործունեությանը: Հակառակ դեպքում օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն արհեստականորեն սահմանափակվում է՝ նույնացվելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառմանը: Հաշվի առնելով «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը²՝ ավելի ճիշտ է հանդես գալ այն դիրքերից, որ օպերատիվ-հետա-

¹ Տե՛ս «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածը:

² Տե՛ս «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածը:

խուզական գործունեությունը պետական գործունեության տեսակ է, որում կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները: Շարունակելով քննարկումը՝ նշենք, որ օպերատիվ-հետախուզական մարմինները նախապատրաստվում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներին, ամրագրում և իրացնում դրանց արդյունքները, բայց արդյո՞ք իմաստ ունի դիտարկվող հասկացությունը սահմանելիս ստեղծել լրացուցիչ բարդություններ. չէ՞ որ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման անցկացումը տվյալ դեպքում ենթադրում է ամբողջական գործընթաց՝ ներառելով նախորդող և հետևող գործողություններ: Կոնկրետ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման արդյունքները հիմք են այլ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման իրականացման համար, այսինքն՝ դրանք կարող են ունենալ ինքնուրույն նշանակություն, և այս տեսանկյունից միգուցե արդարացված է իրացման հիշատակումը: Օրինակ՝ օպերատիվ հարցմամբ ստացվել են տվյալներ, որոնք իրացվել են արտաքին դիտման ընթացքում, կամ օպերատիվ-հետախուզական ճանապարհով դրանք իրացնելիս կանխվել է նախապատրաստվող հանցագործությունը: Դրա հետ մեկտեղ, արդյունքները հաճախ իրացվում են վարության գործողությունների միջոցով, ուստի այս դեպքում անհրաժեշտ է խուսափել «իրացում» եզրույթը գործածելուց: Կարիք չեմ տեսնում նաև գաղտնի և բացահայտ մեթոդներն ու միջոցներն ամրագրելու համար: Դրանք կարող են իրենց տեղը գտնել «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի այլ նորմերում, ենթաօրենսդրական ակտերում՝ հատկապես հաշվի առնելով օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման այլ եղանակով անցկացնելու հնարավորությունը:

Իրավաբանական գրականությունում իրավացիորեն արտահայտվում է տեսակետ, և դա կարող են հաստատել օպերատիվ փորձ ունեցող աշխատակիցները, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը բացի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներից ներառում է կազմակերպչական, մարտավարական և այլ բնույթի գործողություններ³, որոնք նույնպես ուղղված են այդ գործունեության անցկացմանը: Օրինակ՝ ստացված

³ Ст'я Аتماжитов В.М., Бобров В.Г. Оперативно-розыскные мероприятия: актуальные вопросы теории и практики // Оперативно-розыскные мероприятия: актуальные вопросы теории и практики: материалы научно-практического семинара / отв. ред. В.М. Аتماжитов. М.: Академия управления МВД России, 2005, т. 6-9:

արդյունքներն ստուգելը, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մարմիններին և օպերատիվ ստորաբաժանումներին հանձնարարություններ ուղարկելը: Այնուհանդերձ, նշված գործողությունները նպաստում են օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների արդյունավետության բարձրացմանը և ստորադաս են դրանց, ուստի օպերատիվ-հետախուզական գործունեության ինքնուրույն հատկանիշ չեն: Խնդիրներ կարող են առաջանալ նաև այդ գործողություններին օրենսդրական տեսք հաղորդելիս՝ նկատի ունենալով նաև այն հանգամանքը, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը չի կարող վերածվել միայն իրավական գիտելիքների գործածման: Հավելեմ, որ առկա են այնպիսի միջոցառումներ, որոնք ըստ էության օպերատիվ-հետախուզական են, սակայն ներառված չեն «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում, օրինակ՝ հանցագործություն կատարած անձին հետապնդելը, հետախուզվողի հայտնվելու հավանական վայրում դարանակալումը: Այս ամենը հաշվի առնելով՝ կարծում եմ, որ կարելի է առաջարկել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության այնպիսի հասկացություն, որը խիստ կկարևորի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման դերը՝ միաժամանակ հնարավորություն նախատեսելով այլ գործողությունների համար:

Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հասկացությունը բացահայտում է այդ գործունեության նպատակը՝ հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանել մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական ու հասարակական անվտանգությունը: «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը նույնպես առանձնացնում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակները, մասնավորապես՝ հանցագործությունների հայտնաբերումը, կանխումը, խափանումը և բացահայտումը, հանցագործություն նախապատրաստող, կատարող կամ կատարած անձանց հայտնաբերումը: Կարծում եմ՝ սրանք օպերատիվ-հետախուզական գործունեության խնդիրներն են, քանի որ դրանց լուծումը թույլ է տալիս հասնել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակին: Օրինակ՝ հանցագործության բացահայտմամբ պաշտպանվում են մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական և հասարակական անվտանգությունը: Առանձնացնելով «մարդ» և «քաղաքացի» բառերը՝ օրենսդիրը ցանկացել է ցույց տալ, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը հավասարա-

պես պաշտպանում է ինչպես ՀՀ քաղաքացիներին, այնպես էլ օտարերկրյա քաղաքացիներին և քաղաքացիություն չունեցող անձանց: Տվյալ դեպքում կարող ենք օգտագործել «անձ» եզրույթը, ինչը թույլ կտա ամփոփել այդ հասկացությունները: Միաժամանակ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությամբ պաշտպանվող օբյեկտները պետք է թվարկել տրամաբանական ճիշտ հերթականությամբ՝ մասնավորից շարժվելով դեպի ավելի ընդհանուր կատեգորիա՝ անձ, հասարակություն, պետություն:

Վերլուծենք օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մյուս հատկանիշը: Ըստ «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնելու և հետաքննություն կատարելու իրավունք ունեն ոստիկանությունը, ռազմական ոստիկանությունը, ազգային անվտանգության մարմինները, հարկային մարմինները, մաքսային մարմինները, քրեակատարողական ծառայությունը և հակակոռուպցիոն կոմիտեն: Յուրաքանչյուրը միասնական համակարգ է՝ իր կառուցվածքային ստորաբաժանումներով, սակայն նման ձևակերպմամբ տպավորություն է ստեղծվում ազգային անվտանգության, հարկային և մաքսային մի քանի մարմինների գոյության մասին: Դրա հետ մեկտեղ, օպերատիվ-հետախուզական մյուս մարմինների համեմատությամբ ռազմական ոստիկանությունը, քրեակատարողական ծառայությունը, հարկային և մաքսային ծառայությունները միակշիռ չեն, ընդ որում՝ հարկային և մաքսային ծառայությունների պարագայում խոսքը, ըստ էության, միևնույն մարմնի մասին է: Հետևաբար, որպես այդպիսիք անհրաժեշտ է առանձնացնել ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը, ՀՀ արդարադատության նախարարությունը և ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեն: Ինչ վերաբերում է վերը նշված հոդվածում հետաքննության հիշատակմանը, ապա օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների և գաղտնի քննչական գործողությունների վերաբերյալ քննիչի հանձնարարությունները կատարելու պարտականությունն⁴ արդեն իսկ բավարար է օպերատիվ-հետախուզական մակարդակով այդ գործառույթն ընդգծելու համար: Բացի այդ, հետաքննության մարմինը նախաքննության ընթացքում ունի նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված այլ լիազորություն-

⁴ Տե՛ս «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը:

ներ, օրինակ՝ օժանդակում է ապացուցողական և վարութային գործողությունների անցկացմանը, կատարում ձեռքակալում և դրան ուղեկցող անձնական խուզարկություն⁵: Ուստի բնավ պարտադիր չէ հետաքննության կատարման ամրագրումն օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մարմինները սահմանելիս: Այս առումով կարելի է փոփոխություններ նախատեսել «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածում, որոնք իրենց էությամբ կհամապատասխանեն նաև վերջինիս վերնագրին:

Այսպիսով՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հասկացությունում պետք է արտահայտվեն հետևյալ հատկանիշները՝

1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը պետական գործունեություն է.

2. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակն անձի իրավունքներն ու ազատությունները, հասարակության և պետության անվտանգությունը հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանելն է.

3. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն իրականացվում է օպերատիվ-հետախուզական մարմինների կողմից.

4. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներն առանցքային նշանակություն ունեն օպերատիվ-հետախուզական գործունեության համար:

Ամփոփելով ծավալված քննարկումը՝ նպատակահարմար էմ գտնում առաջարկել օպերատիվ-հետախուզական գործունեության հետևյալ հասկացությունը՝

Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն անձի իրավունքներն ու ազատությունները, հասարակության և պետության անվտանգությունը հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանելու նպատակով օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մարմինների կողմից իրականացվող պետական գործունեություն է, որում առանցքային նշանակություն ունեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները:

⁵ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 42-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

ОСОБЕННОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ЗАКРЕПЛЕНИЯ ПРИЗНАКОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Багратян Азат Людвигович

*Преподаватель кафедры оперативно-розыскной
деятельности и криминалистики академии
образовательного комплекса полиции РА,
кандидат юридических наук, майор полиции*

В статье изучаются особенности признаков оперативно-розыскной деятельности, вопросы их законодательного закрепления, упоминаются положения смежных нормативно-правовых актов, имеющих значение для исследуемой области. Предпринимается попытка по-новому подойти к понятию оперативно-розыскной деятельности. В связи с этим предлагается определение, подчёркивающее центральное значение оперативно-розыскных мероприятий и в то же время предусматривающее возможность проведение других действий. В итоге оперативно-розыскная деятельность не рассматривается исключительно с точки зрения оперативно-розыскных мероприятий.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, государственная деятельность, оперативно-розыскное мероприятие, гласные и негласные методы и средства, органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, результаты оперативно-розыскной деятельности.

SPECIFICS OF THE LEGISLATIVE CONSOLIDATION OF THE FEATURES OF THE OPERATIONAL AND INTELLIGENCE ACTIVITY

Bagratyan Azat

Lecturer at the Chair of Operational Search

Activity and Criminology, Academy of the

Police Educational Complex of the Republic of Armenia

PhD in Law, Police Major

This article studies the characteristics of the operational and intelligence activities and the issues of their legislative consolidation, reference is made to the provisions of related normative-legal acts that are significant for the area in question.

An attempt is made to take a new approach to the concept of operational and search activity. In this regard, a definition is proposed that puts emphasis on the key importance of the operational and intelligence measures, at the same time the possibility of conducting other actions is also provided. As a result, the operational search activity is not being considered solely from the perspective of operational and intelligence measures.

Key words: operational and intelligence activities; state activity, operational and intelligence measures, undisguised and covert methods and means, authorities carrying out operational and intelligence activity, results of the operational and intelligence activity.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 15.12.2022թ.:

Ներկայացվել է տպագրության՝ 15.12.2022թ.:

**ՀՀ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ
ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՑ
ԲԱՎԱՐԱՐՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏԻՎ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ
ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**

Գևորգյան Արուսյակ

*Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,
Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի
կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դասախոս*

Տեսական գրականության շրջանակներում սակավաթիվ են ղեկավարների կոնստրուկտիվ կառավարման հիմքում ընկած բաղադրիչների ուսումնասիրությունները: 2019-2021թթ. իրականացրել ենք տեսական և գործնական ուսումնասիրություն՝ սկզբնական շրջանում նախնական հարցում հասկանալու համար ինչպիսի խոչընդոտներ են առկա իրավապահ մարմինների կառավարման գործընթացում, և բազմաթիվ խնդիրների շարքում աշխատակիցների կողմից նշվել էր աշխատանքից բավարարվածության ցածր մակարդակը (փորձարարական հետազոտությանը մասնակցել են ՀՀ ստիկանության կրթահամալիրի 110 և Երևան քաղաքի վարչության բաժինների տարբեր ստորաբաժանումների 86 աշխատակիցներ), որի շրջանակներում էլ իրականացվել է ուսումնասիրություն՝ պարզելու համար, թե հատկապես որ բաղադրիչներին է այն առնչվում:

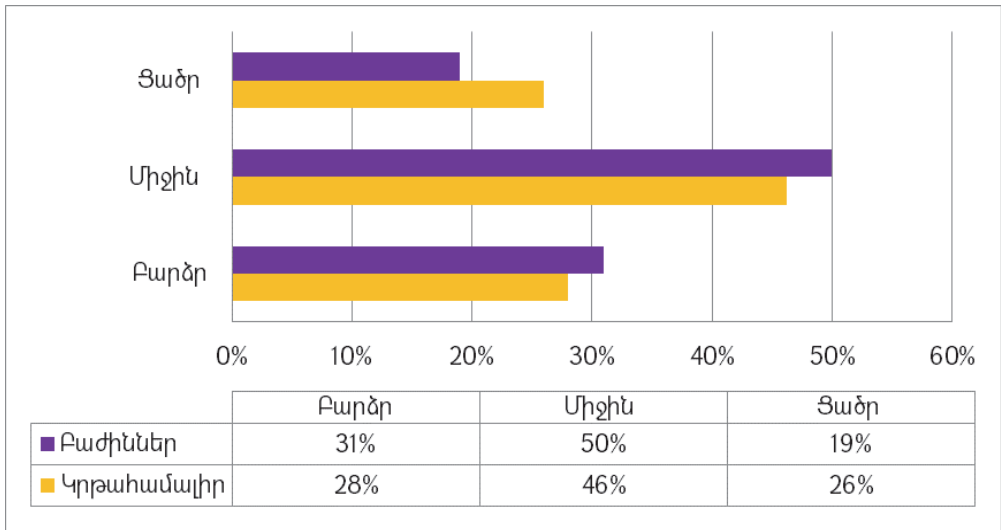
Ա. Վ. Բատարշևի աշխատանքից բավարարվածության ախտորոշման թեստը թույլ է տալիս գնահատել ոչ միայն աշխատողի՝ իր աշխատանքից ընդհանուր բավարարվածությունը, այլև դրա բաղադրիչները¹: Որպես ինտեգրալ ցուցիչ՝ այն արտացոլում է աշխատանքային կոլեկտիվում անհատի բարեկեցությունը կամ անբարեկեցությունը, բացահայտում է աշխատանքով բավարարվածությունը, աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրությունները,

¹ **Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.** (ред.), Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М. Изд-во Института психотерапии. 2002. – 490 с.

մասնագիտական գործունեության մեջ հավակնությունների մակարդակը, աշխատակիցների և ղեկավարության հետ փոխհարաբերություններից, աշխատանքի պայմաններից, կազմակերպությունից բավարարվածությունը և այլն: Թեստը բաղկացած է 18 պնդումից, որոնց բովանդակությանը հետազոտվողի վերաբերմունքը որոշվում է նրա՝ «այո», «երբեմն», «ոչ» տարբերակներից մեկի ընտրությամբ: Պատասխաններին տրվում են 0-2 միավորներ:

Մեր ստացած տվյալներից պարզ է դառնում, որ ՀՀ ոստիկանության Երևան քաղաքի վարչության բաժիններում գերակշռում է աշխատանքից բավարարվածության միջին մակարդակը, գրեթե նույն պատկերն է նաև ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրում: Բաժիններում աշխատանքից բավարարվածության բարձր մակարդակ առկա է 31%-ի, ցածր մակարդակ՝ 19%-ի և միջին՝ 50%-ի շրջանում, իսկ Կրթահամալիրում բարձր մակարդակ՝ 28%-ի, միջին մակարդակ՝ 46%-ի, ցածր՝ 26%-ի շրջանում (տես գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1.

Ոստիկանության ծառայողների (Կրթահամալիր, Բաժիններ) աշխատանքից բավարարվածության մակարդակը՝ տոկոսներով

Բավականին դժվար է որևէ դատողություն անել ստացված արդյունքների մասին, քանի որ աշխատակիցների մեծամասնության՝ աշխատանքից բավարարվածության մակարդակը միջին է և կազմում է պատասխանների

½-ը: Արդյունքներից պարզ է դառնում, որ ստորաբաժանումների աշխատակիցների՝ աշխատանքից բավարարվածությանը հատուկ է երկակիություն՝ մի կողմից միջին արտահայտվածությունը վկայում է, որ ինչ-ինչ բաներից բավարարված են, իսկ որոշներից՝ ոչ, մյուս կողմից՝ կան ինչպես աշխատանքից լիովին բավարարված, այնպես էլ ընդհանրապես չբավարարված աշխատակիցներ: Հետևաբար, պետք է պարզել, թե կառավարչական գործառույթ իրականացնելիս հատկապես ո՞ր հարցերը կարիք ունեն թիրախավորվելու ստորաբաժանումների ղեկավարների կողմից:

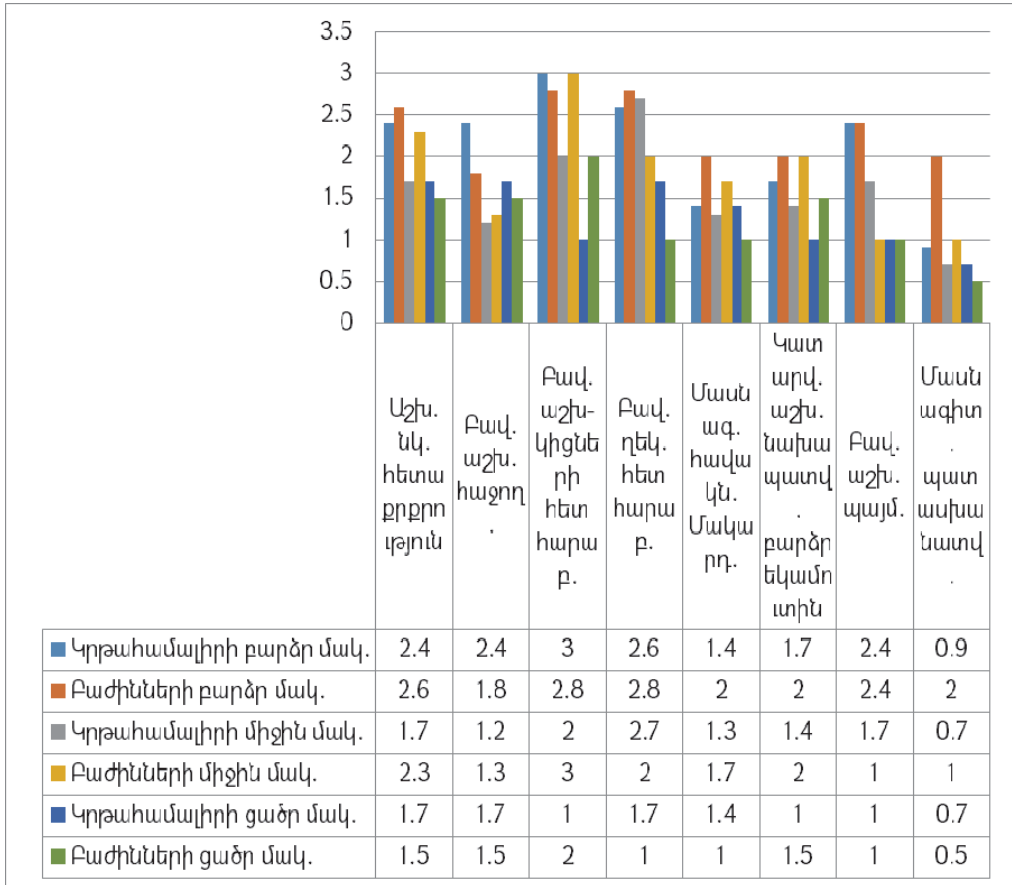
Աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրության բարձր մակարդակը 0,2-ով բաժիններում ավելի բարձր է, միջին մակարդակը ևս բարձր է, իսկ ցածր մակարդակը Կրթահամալիրում ավելի բարձր է, քան բաժիններում: Արդյունքները պայմանավորված են նրանով, որ Կրթահամալիրը բարձրագույն ռազմական և ոստիկանական ուսումնական հաստատություն է², որտեղ ոստիկանի մասնագիտական գիտելիքների, հմտությունների բարելավման ուղղությամբ աշխատանքները ոչ թե «բուն ոստիկանական» են, այլ գիտամանկավարժական, ուսումնամեթոդական, իսկ աշխատակիցները հենց ոստիկաններն են՝ բացառությամբ քաղաքացիական ծառայողների:

Կրթահամալիրում ոստիկանության ծառայողների գործունեության նպատակներն են՝

- ա) իրավաբանական կրթությամբ մասնագետների պատրաստումը,
- բ) համազորային և մանկավարժական կրթությամբ հրամանատարական կազմի մասնագետների պատրաստումը,
- գ) ոստիկանության միջին, ավագ և գլխավոր խմբերի պաշտոններ զբաղեցնող ծառայողների վերապատրաստումը (մասնագիտական որակավորումը),
- դ) գիտամանկավարժական կադրերի պատրաստումը,
- ե) ոստիկանության գործունեությանն առնչվող հիմնախնդիրների գիտական մշակումը, իրավագիտության բնագավառում հետազոտությունների իրականացումը և այլն:

² <https://www.arlis.am> ՀՀ կառավարության որոշում, 9 նոյեմբերի 2006 թվականի N 1791-Ն, «ՀՀ ոստիկանության ակադեմիա» պետական հիմնարկը վերակազմակերպելու և «ՀՀ ոստիկանության ակադեմիա» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության կանոնադրությունը հաստատելու մասին (Վերջին այցի ժամկետ՝ 04.11.2021թ.)

Գծապատկեր 2.

Աշխատանքից բավարարվածության «բարձր», «միջին» և «ցածր» մակարդակ ունեցող աշխատակիցների առանձին բաղադրիչների արտահայտվածությունը

Աշխատանքային հաջողություններից բավարարվածության բարձր մակարդակը (2,4) Կրթահամալիրում է, որն առավելագույնն է: Միջին մակարդակը բաժիններում 0,1-ով, իսկ ցածր մակարդակը Կրթահամալիրում 0,2-ով բարձր է:

Կրթահամալիրի առավելագույն միավորը պայմանավորված է խրախուսման մի շարք մեխանիզմներով՝ ավելի քիչ ծանրաբեռնվածության պայմաններում: Չնայած, որ Կրթահամալիրի ՊԴ կազմի մասնագիտական առաջընթացի քաղաքականությունն ու ընթացակարգերը բխում են «ՀՀ Բարձ-

րագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին օրենքից»³ և այլ օրենքներից, ինչպես նաև ոստիկանության գործող օրենսդրությունից, որտեղ «Ոստիկանությունում ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված են խրախուսման և ծառայողական առաջընթացի ձևերը, այնուամենայնիվ, ստեղծված է մի այլ հնարավորություն, երբ ոստիկանական կոչման բարձրացմանը ներկայացնելիս խրախուսման նպատակով կարող է միջնորդություն ներկայացվել վերադաս մարմիններին՝ ուսումնամեթոդական, գիտամանկավարժական գործունեության գերազանց կատարման համար աշխատակցին մեղալով, պատվոգրով կամ շնորհակալագրով պարգևատրելու համար: Իսկ գիտական առաջընթացի ապահովման համար պրոֆեսորադասախոսական կազմի ուսուցումն ասպիրանտուրայում կազմակերպվում է անվճար հիմունքներով:

Աշխատակիցների հետ ունեցած հարաբերությունների ցուցանիշները ցույց են տալիս, որ առավելագույն ցուցանիշը 0,2-ով Կրթահամալիրում է, միջին մակարդակը 1-ով բարձր է Կրթահամալիրից, իսկ ցածր մակարդակը 1-ով բարձր է բաժիններում: Այս պարագայում ստացվում է, որ բաժիններում առկա է աշխատակիցների հետ ունեցած հարաբերությունների միջին մակարդակ, իսկ Կրթահամալիրի համեմատ բարձր ցուցանիշների տարբերություններն այդքան էլ մեծ չեն: Հարկ է նշել, որ, ի տարբերություն ոստիկանության բաժինների, Կրթահամալիրում ստեղծված են գործընկերային և ընկերական հարաբերություններ, որտեղ հաճախակի աշխատակիցների միջև տեղի են ունենում քննարկումներ: Առկա է աշխատանքի վերաբերյալ հարցերի ընտրության համեմատական ազատություն, իսկ շփումները Կրթահամալիրում տեղի են ունենում ուսանողության, ստորաբաժանումների ներկայացուցիչների հետ, բաժինների պարագայում գերլարված աշխատանքային գործառույթների իրականացման ժամանակ շփումները հանցագործների հետ է, իսկ քննարկումները տեղի են ունենում դրանց շուրջ:

Ղեկավարի հետ ունեցած հարաբերությունների ցուցանիշները ցույց են տալիս, որ բաժիններում ցուցանիշը 0,2-ով բարձր է Կրթահամալիրի ցուցանիշից, միջին մակարդակի ցուցանիշը Կրթահամալիրում 0,7-ով բարձր է բաժիններից, ցածր մակարդակը ևս Կրթահամալիրում 0,7-ով բարձր է բա-

³ <https://www.arlis.am> ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», հոդված 15, կետ 8. (Վերջին այցի ժամկետ՝ 08.05.2021թ.)

ժինների ցուցանիշից: Ուրեմն՝ ոստիկանական օրենսդրությամբ նշված կարգավորումները թույլ են տալիս կառավարող ղեկավարությանը գործել ըստ Կրթահամալիրի մասին հստակ սահմանված ընթացակարգերի: Շատ դեպքերում ժողովրդավարական համալսարանական մարմինների անկախության տեսանկյունից ցանկալի կլիներ՝ փոփխություններ իրականացվեին գործող ոստիկանական օրենսդրական կարգավորումներում, որոնց դերը համալսարանների կրթական, գիտական և հետազոտական գործողությունների կոորդինացման և կարգավորման մեջ է: Մասնավորապես, կրթահամալիրի ենթակա բաժիններում և ՀՀ ոստիկանության տարբեր գլխավոր վարչությունների բաժինների աշխատակիցների աշխատանքի նշանակման հիմքերը նույնն են: Սակայն կրթահամալիրի բաժինների պետերի և աշխատակիցների՝ ամբիոնների պետերի և դասախոսների, ֆակուլտետի պետի և այլն, պաշտոնի նշանակումը պետք է իրականացվեր ընտրության միջոցով, որը նախատեսված է «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին» ՀՀ օրենքով⁴:

Մասնագիտական գործունեության մեջ հավակնությունների մակարդակի ցուցանիշների համաձայն միջին և բարձր ցուցանիշներ գրանցվել են բաժիններում: Համապատասխանաբար բարձր մակարդակը 0,6-ով է բարձր, միջին մակարդակը՝ 0,4-ով, իսկ Կրթահամալիրում ցածր մակարդակն է բարձր: Սա պայմանավորված է նրանով, որ Կրթահամալիրում ստեղծված բարենպաստ, ոստիկանության ծառայության տեսանկյունից համեմատաբար թեթև պայմանները բավարարում են աշխատակիցներին, իսկ մեծամասամբ, երբ աշխատակիցների գործողությունները հաջողությամբ են պսակվում, ստացվող իրական արդյունքը կամ հավասար է հավակնությունների մակարդակին, կամ երբեմն դրանից բարձր է: Այնուամենայնիվ, պետք է նաև հաշվի առնել, որ քանի որ նույն գործողությունը կատարելիս տարբեր մարդիկ հավակնության տարբեր մակարդակ են ունենում, ապա նույն արդյունքը մեկը կարող է գնահատել որպես հաջողություն, մյուսը՝ անհաջողություն:

Նախապատվություն տալը ոչ թե բարձր եկամուտին, այլ տվյալ աշխատանքին մակարդակի ցուցանիշների համաձայն՝ միջին և բարձր ցուցանիշ-

⁴ <https://www.arlis.am> ՀՀ օրենքը «Բարձրագույն և հետբուհական մասնագիտական կրթության մասին», հոդված 15, կետ 8. (Վերջին այցի ժամկետ՝ 08.05.2021թ.)

ներ գրանցվել են բաժիններում: Բարձր մակարդակը 0,3-ով է բարձր, միջին մակարդակը՝ 0,6-ով: Չնայած, գաղտնիք չէ, որ ուստիկանի աշխատանքը համարժեք բարձր չի վարձատրվում այդ աշխատանքի կատարման իրական բարդության, ուստիկանների գերծանրաբեռնվածության, ժամանակակից պայմաններում ուստիկանին ներկայացվող պահանջների համեմատությամբ: Մինչդեռ հայտնի է, որ մարդը մոտիվացված է աշխատանքին, երբ իր ջանքերի համար համարժեք փոխհատուցում է ստանում. եթե այն բավարար չէ կամ սուբյեկտիվորեն արժեք չունի, աշխատանքի մոտիվացիան նվազում է⁵: Ուստի կարելի է համարել, որ ուստիկանների մոտ գերակայում են գործունեության ներքին՝ ընթացաբովանդակային դրդապատճառները՝ ապահովելով գործունեության հուսալի իրականացումը: Այս մասին համապատասխան ուսումնասիրություն է իրականացվել Կրթահամալիրի դասախոս հ.գ.թ. Նազարյան Նաիրայի «Ուստիկանի անձի հոգեբանական առանձնահատկությունների պայմանավորվածությունը մասնագիտական գործունեությամբ»⁶ առենախոսության շրջանակներում:

Բավարարվածությունն աշխատանքային պայմաններից մակարդակի ցուցանիշների համաձայն՝ բարձր և ցածր մակարդակները հավասար են և՛ Կրթահամալիրում, և՛ բաժիններում, իսկ միջին մակարդակներում Կրթահամալիրը 0,3-ով բարձր է:

Մասնագիտական պատասխանատվության մակարդակում բաժինների բարձր մակարդակը 1,1-ով բարձր է, միջին մակարդակը 0,3-ով է բարձր, իսկ ցածր մակարդակը Կրթահամալիրում բարձր է 0,2-ով: Բաժիններում կարող է մասնագիտական պատասխանատվության մակարդակը բարձր լինել՝ պայմանավորված յուրաքանչյուր օր հանրությանը ծառայելու համոզմունքով, մասնագիտության հանդեպ սիրով, օրենքը և իրավակարգը պաշտպանելու ցանկությամբ:

ՀՀ ուստիկանության Երևան քաղաքի վարչության բաժիններում գերակշռում է աշխատանքից բավարարածության միջին մակարդակը՝ 50%, բարձր՝ 31%, ցածր՝ 19%, գրեթե նույն պատկերն է նաև ՀՀ ուստիկանության

⁵ Рубинштейн С. Л., Принципы и пути развития психологии. М. Наука, 1959. - 354 с.

⁶ https://aspu.am/website/images/files/Nazaryan_seghmagir.pdf Նաիրա Նազարյան, «Ուստիկանի անձի հոգեբանական առանձնահատկությունների պայմանավորվածությունը մասնագիտական գործունեությամբ», սեղմագիր, Երևան, 2017: - 24 էջ (Վերջին այցի ժամկետ՝ 30.11.2021թ.)

կրթահամալիրում՝ միջին մակարդակ՝ 46%, բարձր՝ 28%, ցածր՝ 26%:

Այսպիսով՝ աշխատանքից ցածր, որոշ դեպքերում նաև միջին բավարարվածությամբ աշխատակիցները բավարարված չեն աշխատանքային պայմաններից, նախապատվություն են տալիս եկամուտին և ոչ թե կատարվող աշխատանքին, ունեն ցածր մասնագիտական պատասխանատվություն, կրթահամալիրի դեպքում՝ աշխատակիցների հետ ունեցած հարաբերություններից, իսկ բաժինների դեպքում՝ ղեկավարի հետ ունեցած հարաբերություններից:

УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ОТ РАБОТЫ СОТРУДНИКОВ УПРАВЛЕНИЯ ПОЛИЦИИ РА КАК ВАЖНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНСТРУКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Геворгян Арусяк Геворговна

*Кандидат психологических наук,
преподаватель кафедры прикладной
психологии Армянского государственного
педагогического университета имени Х.Абовяна*

С психологической точки зрения правоприменительная деятельность сотрудников правоохранительных органов требует от них работы с высокой ответственностью, основанной на профессиональных знаниях и неукоснительном следовании закону. В смысле соблюдения установленных требований к работе и их полного удовлетворения очень важно, чтобы индивидуальные особенности и личностные качества работника соответствовали объективным требованиям данной профессии. Однако наряду со всем этим большое значение имеет удовлетворенность работника своей профессиональной деятельностью, психологическая атмосфера, стиль управления руководителя и т.д.

Ключевые слова: руководитель, подчиненный, удовлетворенность работой, конструктивное управление, условия труда, коллектив.

JOB SATISFACTION FOR THE EMPLOYEES OF RA POLICE DEPARTMENTS AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR ENSURING CONSTRUCTIVE MANAGEMENT

Gevorgyan Arusyak

*Lecturer at the Chair of Applied Psychology,
Armenian State Pedagogical University after
Kh. Abovyan. PhD in Psychology*

From a psychological point of view, enforcement of law by law enforcement officers requires working with high responsibility based on intensity, patience, knowledge and strict adherence to the law. In the sense of complying with the specified work requirements and fully satisfying them, it is very important that the employee's individual characteristics and personal qualities correspond to the objective requirements of the given profession. However, along with all this, the employee's satisfaction with his professional activity, psychological atmosphere, the management style of the manager, and so on are also very important.

Key words. manager, subordinate, job satisfaction, constructive management, working conditions, team.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 15.02.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 20.02.2023թ.:

**ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱՍՏԵՂԾ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ
ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Թաղևոսյան Արման

ՀՀ վարչապետի աշխատակազմի

իրավաբանական վարչության գլխավոր իրավաբան,

ՀՀ ոստիկանության կարգապահական հանձնաժողովի անդամ,

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի

իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարությամբ նշվում է, որ «պայմանավորված հասարակական հարաբերությունների առաջընթացով, դրանց շրջանակում թվային տեխնոլոգիաների ներդրմամբ և լայնորեն կիրառմամբ՝ օբյեկտիվորեն առաջ է գալիս նաև այդպիսի տեխնոլոգիաների և դրանցով պայմանավորված լուծումների օգտագործման անհրաժեշտություն հանրային կառավարման (...) համակարգի շրջանակներում»¹:

Ինչպես նշում են որոշ գիտնականներ՝ տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաների (այսուհետ՝ ՏՀՏ) օգտագործումը ժողովրդավարական գործընթացներ իրականացնելիս ոչ միայն զգալիորեն հեշտացնում է կառավարչական որոշումների ընդունման գործընթացը, այլև նպաստում է դրա լեգիտիմացմանը, այն դարձնում է առավել թափանցիկ և հնարավորություն է տալիս հաշվի առնել սուբյեկտների առավել մեծ քանակի շահերը, նպաստում է քաղաքական համակարգում ժողովրդական կամարտահայտության նոր ինստիտուտների ներդրմանը², թույլ է տալիս քաղաքացի-

¹ ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարություն, էջ 9, էլ. ռեսուրս https://www.arlis.am/Annexes/6/2022_N1133hav.1.pdf, հղումն ըստ՝ 06.02.2023թ.:

² **Бердникова Е.В.**, Электронные способы общественного контроля за деятельностью органов публичной власти в Российской Федерации, Институт общественной инициативы в Российской Федерации как одно из средств реализации конституционного принципа народовластия, Сборник статей, Барнаул, 2015. С. 15.

ներին մասնակցել երկրի քաղաքական կյանքին և տեսնել իրենց գործողությունների արդյունավետությունը³:

«Էլեկտրոնային ժողովրդավարություն» հասկացությունը տարբեր հեղինակների կողմից տարբեր կերպ է բնորոշվում. որոշ հեղինակներ էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը դիտարկում են լայն առումով՝ դրա ներքո հասկանալով հանրային կառավարման ողջ համակարգի գործունեության մեջ թվային տեխնոլոգիաների կիրառումը, իսկ որոշ հեղինակներ էլ այն դիտարկում են հանրային կառավարմանը հասարակության մասնակցության համատեքստում: Նպատակահարմար չհամարելով սույն աշխատանքի շրջանակներում առանձին ուսումնասիրության առարկա դարձնել այս հիմնահարցը՝ գտնում ենք, որ առավել ընդունելի է երկրորդ մոտեցումը, որը գերակշռում է նաև Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներում: Պատահական չէ, որ Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից 2009 թվականի փետրվարի 18-ին ընդունվեց էլեկտրոնային ժողովրդավարության վերաբերյալ թիվ CM/REC(2009)1 հանձնարարականը, որը պարտավորեցնում է անդամ երկրներին դիտարկել և ներդնել էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը որպես աջակցություն և ընդլայնում ժողովրդավարությանը, ժողովրդավարական ինստիտուտներին և ժողովրդավարական գործընթացներին ՏՀՏ-ի միջոցով և կապել այն քաղաքացիներին ժողովրդավարական գործընթացների մեջ ներգրավելու հետ⁴:

Էլեկտրոնային ժողովրդավարության հաջող ու ընդգրկուն բնորոշում է տալիս Ա. Չեբոտարեվան, ըստ որի՝ էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը հասկացվում է որպես քաղաքացիների հասարակական-քաղաքական գործունեության կազմակերպման այնպիսի ձև, որը ՏՀՏ-ի լայն կիրառման միջոցով ապահովում է քաղաքացիների փոխգործակցության որակապես նոր մակարդակ միմյանց, պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների և առևտրային կազմակերպությունների հետ⁵:

³ **Сундатова О.Ю., Ходина Э.В.**, Развитие «электронной демократии» в странах запада, Государственная власть и местное самоуправление, 2008, номер 9-ый, С. 38-48 .

⁴ Committee of Ministers of the Council of Europe, Recommendation CM/Rec(2009)1 to member states on electronic democracy (e-democracy), adopted on 18 February 2009.

⁵ **Чеботарева А.А.**, Механизмы электронной демократии: возможности и проблемы их реализации в Российской Федерации, Правовая информатика, 2012, Выпуск 3-ий, С. 50.

Ռ. Սկլավը Էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը բնորոշում է որպես «ՏՏՏ-ի օգտագործում, որոնք թույլ են տալիս քաղաքացիներին առավել արդյունավետ մասնակցել ժողովրդավարական գործընթացներին, հատկապես քաղաքականության մշակման և որոշումների ընդունման հարցում»⁶: Այս բնորոշումն ընդգծում է Էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներուժը քաղաքացիների ներգրավվածության բարձրացման և նրանց օրենսդրական գործընթացում առավել ակտիվ դերակատարում շնորհելու հարցում: Նման մոտեցում ունի նաև Դ. Ֆուկսը, ով պնդում է, որ «Էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը նոր և յուրահատուկ հնարավորություններ է ընձեռում քաղաքացիներին մասնակցելու քաղաքական գործընթացներին և ազդեցություն ունենալու որոշումների ընդունման գործընթացի վրա»⁷:

Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ Էլեկտրոնային ժողովրդավարությունն իրենից չի ներկայացնում ժողովրդի կողմից իրեն պատկանող իշխանության իրականացման առանձին, նոր ինստիտուտ՝ դրանց բնորոշ հատկանիշներով, այլ այն այդ իշխանության իրականացման դրևստրումն է համապատասխան մեթոդներով, եղանակներով:

Մեր կարծիքով, անմիջական ժողովրդաիշխանության գործող ավանդական մեխանիզմների արդյունավետության բարձրացման միջոցներից մեկը, պատշաճ իրավական հիմքի և կարգավորումների դեպքում, կարող է դառնալ Էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներդրումը: Իհարկե, այն չի երաշխավորում, որ քաղաքացիները պարտադիր կմասնակցեն այդ ինստիտուտների իրականացմանը, սակայն այն էականորեն ավելի լայն և գործուն լրացուցիչ հնարավորություններ կստեղծի, որպեսզի վերջիններս իրացնեն իրենց իրավունքը: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ ժողովրդավարական, տնտեսական և տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակները տարբեր են աշխարհի տարբեր երկրներում, և դրա ներդրման հաջողությունը առավելապես կախված է նաև կոնկրետ երկրում թվային տեխնոլոգիաների զարգացման մակարդակից և պետության որդեգրած քաղաքականությունից՝ ներդնելու Էլեկտրոնային ժողովրդավարության գործիքները:

⁶ Sclove R., *Electronic Democracy: Technology, Cities, and Civic Networks*, Cambridge, MA: MIT Press, 1995, p. xiii

⁷ Fuchs D., *Electronic Democracy and Civil Society: A Normative and Empirical Perspective*, *Political Studies*, 54(1), 2006, p. 35-54.

Հարկ է նկատել, որ վերջին շրջանում մեր երկրում համացանցը և թվային տեխնոլոգիաները բավականին լայն կիրառում են ստացել, մասնավորապես բնակչության 96 տոկոսը ունի ինտերնետ հասանելիություն տանը: Մինևույն ժամանակ, սակայն, ցածր է համացանցի միջոցով առավել կարևոր և արժեքաստեղծ գործառնությունների իրականացման ցուցանիշը⁸:

Պետք է նկատել, որ անմիջական ժողովրդաիշխանության իրացման համատեքստում էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներդրման ուղղությամբ հատկապես վերջին շրջանում մեր երկրում ձեռնարկվում են ակտիվ քայլեր, միջոցառումներ⁹: Այդ մասին են վկայում ինչպես պետության կողմից այս ոլորտում ընդունված տարբեր փաստաթղթերը¹⁰, այնպես էլ արդեն իսկ ստեղծված որոշ էլեկտրոնային հարթակներ: Մասնավորապես, դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարությամբ¹¹ նշվում է, որ «վերջին տարիներին մի շարք քայլեր են ձեռնարկվել հանրային կառավարման տարբեր էլեկտրոնային հարթակների ներդրման ուղղությամբ: (...) ինչպես օրինակ՝ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայքը»:

Հանրային քննարկումներում էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներդրմանը անդարադարձ կատարել ենք¹², բայց բացի դրանից Հայաստանի

⁸ Համաշխարհային բանկ, «Հայաստան S2S-ի օգտագործումը տնային տնտեսություններում և անհատների կողմից» հարցում, 2020:

⁹ Տե՛ս օրինակ՝ **Քալանթարյան Է.**, ՀՀ էլեկտրոնային կառավարման արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 141.6, 2013, էջեր 70-71:

¹⁰ Տե՛ս օրինակ՝ ՀՀ կառավարության 2022 թվականի հոկտեմբերի 6-ի «Բաց կառավարման գործընկերություն» նախաձեռնության շրջանակներում Հայաստանի Հանրապետության 2022-2024 թվականների գործողությունների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 1568-Լ որոշումը, Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն, էլ ռեսուրս՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=149957>, ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ. ծրագիր, էլ. ռեսուրս՝ <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>, ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ. գործունեության միջոցառումների ծրագիր, էլ. ռեսուրս՝ <https://www.gov.am/files/docs/5145.pdf>, Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարություն, էլ. ռեսուրս՝ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=162791>

¹¹ ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարություն, էջ 9, էլ. ռեսուրս՝ https://www.arlis.am/Annexes/6/2022_N1133hav.1.pdf, հղումն ըստ՝ 06.02.2023թ.:

¹² **Թադևոսյան Ա.**, Հայաստանի Հանրապետությունում անմիջական ժողովրդաիշխանության իրականացման որոշ հիմնահարցեր, «Հանրային կառավարում» գիտական հանդես, 1/2022, էջեր 123-124

Հանրապետությունում էլեկտրոնային ժողովրդավարության զարգացման ուղղությամբ առաջընթաց քայլ էր նաև անմիջական ժողովրդաիշխանության մեկ այլ ինստիտուտի՝ հանրագրերի միասնական էլեկտրոնային հարթակի ստեղծումը¹³:

Հարթակը հնարավորություն է տալիս ստեղծել նոր հանրագրեր, տեսնել այլ անձանց կողմից ներկայացված հանրագրերը, միանալ այդ հանրագրերին, ծանոթանալ ներկայացված հանրագրերի վիճակագրությանը: Հարթակի ուսումնասիրությունը և կայքում ներկայացված վիճակագրությունը¹⁴ փաստում են, որ այն դեռևս չի դարձել գործուն միջոց հանրագրեր ներկայացնելու համար: Մասնավորապես, հարթակը գործարկվել է 2020 թվականին, սակայն մինչ օրս հրապարակվել են ընդամենը 22 հանրագրեր, ինչը շատ ցածր ցուցանիշ է՝ հաշվի առնելով, որ «Հանրագրերի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածի 3-րդ մասը պարտավորեցնում է պետական մարմիններին այդ հարթակում հրապարակել նաև թղթային եղանակով ներկայացվող հանրագրերը: Հարթակում գրանցված օգտատերերի թիվը 2023 թվականի փետրվարի 12-ի դրությամբ 74 է, իսկ ընդհանրապես հարթակ մուտք գործողների, այսինքն՝ այցելությունների թիվը, նույն օրվա դրությամբ չի գերազանցում միջինում շաբաթական 20 այցելությունը: Հարթակի այսպիսի ցուցանիշները զգալիորեն զիջում են հանրային քննարկումների համար նախատեսված վերը հիշատակված հարթակին¹⁵:

Կարծում ենք, որ առաջին հերթին այս էլեկտրոնային հարթակի չափազանց նվազ կիրառման խոչընդոտ է հանդիսանում էլեկտրոնային ստորագրություն ունենալու հանգամանքը, որը պարտադիր պայման է հարթակում գրանցվելու և դրանից լիարժեքորեն օգտվելու համար: Այս խոչընդոտի մասին խոսվել է տարբեր հարթակներից,¹⁶ խոսվել է նաև հարթակում գրանցվելու և օգտվելու համար այլ հնարավորություններ ընձեռելու մա-

¹³ Հանրագրերի միասնական հարթակ, էլ. ռեսուրս՝ <https://xn--y9aag6av1b8dd.xn--y9a3aq/am/>, հղումն ըստ՝ 02.02.2023թ.:

¹⁴ Հանրագրերի միասնական հարթակ, վիճակագրության բաժին, էլ. ռեսուրս՝ <https://xn--y9aag6av1b8dd.xn--y9a3aq/am/statistics>, հղումն ըստ՝ 02.02.2023թ.:

¹⁵ Իրավական ակտերի նախագծերի հրապարակման միասնական կայք, վիճակագրություն, էլ. ռեսուրս՝ <https://www.e-draft.am/statistics>, հղումն ըստ՝ 12.02.2023թ.:

¹⁶ Ազգային ժողովի 2021 թվականի փետրվարի 11-ի նիստի սղագրություն, էլ. ռեսուրս՝ <http://parliament.am/transcript.php?lang=arm&month=02&year=2021>, հղումն ըստ՝ 12.02.2023թ.:

սին¹⁷: Իսկ ահա հանրային քննարկումների համար նախատեսված հարթակից լիարժեքորեն օգտվելու համար էլեկտրոնային ստորագրություն ունենալու անհրաժեշտություն չկա, որով էլ պայմանավորված է վերջինիս համեմատաբար առավել լայն կիրառությունը: Բհարկե, հանրագրերի միասնական էլեկտրոնային հարթակի համատարած կիրառման համար անհրաժեշտ է նաև այս ինստիտուտի ակտիվ պրոպագանդայի իրականացում:

Վերը հիշատակված տեսական մոտեցումները, ինչպես նաև անմիջական ժողովրդաիշխանության այլ ինստիտուտների պարագայում էլեկտրոնային ժողովրդավարության տարրերի կիրառման փորձը թույլ են տալիս մեզ պնդելու, որ էլեկտրոնային ժողովրդավարության ընձեռած հնարավորությունները պետք է կիրառել նաև ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում: Այն կարող է լուրջ խթան դառնալ այս ինստիտուտի իրացման համար հատկապես ներկա պայմաններում, երբ մեր երկրում այս ինստիտուտը գործնականում չի կիրառվում: Թեև, պետական մակարդակով ընդունվել են ՏՀՏ-ի հանրային կառավարման ոլորտում կիրառելու վերաբերյալ բազմաթիվ փաստաթղթեր, բայց ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանցում ընդհանրապես անդրադարձ չի կատարվել քննարկվող ինստիտուտում էլեկտրոնային թվային հնարավորությունների ներդրման հարցին:

Միննույն ժամանակ նշվել է, որ հանրային կառավարման ոլորտում էլեկտրոնային տարատեսակ հարթակների ներդրման միտումը պետք է շարունակական և պարբերական բնույթ կրի՝ հաշվի առնելով ինչպես հիմք հանդիսացող հարաբերությունների զարգացումը, այնպես էլ դեռևս այնպիսի ոլորտների առկայությունը, որտեղ չնայած առկա կարիքին՝ համապատասխան էլեկտրոնային կառուցակարգերը չեն ներդրվել: (...) Այնուամենայնիվ, դեռևս շատ անելիքներ կան հանրային կառավարման էլեկտրոնային գործիքների բարելավման, նոր գործիքների ներդրման ուղղությամբ¹⁸:

Ընդ որում, արտասահմանյան որոշ երկրներում արդեն իսկ առկա են էլեկտրոնային հարթակներ ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնութ-

¹⁷ «Գործարկվել է աշխարհում հայտնի change.org կայքի հայկական տարբերակը», էլ. ռեսուրս <https://youtu.be/WXGs9kAV4BA>, հղումն ըստ՝ 12.02.2023թ.:

¹⁸ ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարություն, էջ 9, էլ. ռեսուրս https://www.arlis.am/Annexes/6/2022_N1133hav.1.pdf, հղումն ըստ՝ 06.02.2023թ.:

յունների իրականացման համար: Էլեկտրոնային ժողովրդավարության հաջող ներդրման օրինակ ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում կարելի է տեսնել Էստոնիայում, որտեղ քաղաքացիները կարող են նոր օրենքներ առաջադրել առցանց հարթակի միջոցով, որը հայտնի է որպես «-Ռահվալգատուս»¹⁹ (Էստոներեն «Rahvaalgatus» նշանակում է ժողովրդական նախաձեռնություն):

Այս հարթակի մասին Լ. Փաստն ու Է. Բերգը նշում են, որ «այն էլեկտրոնային ժողովրդավարության նորարարական գործիք է, որը քաղաքացիներին հնարավորություն է տալիս առաջ քաշել նոր օրենքներ և առաջադրել դրանք այլ քաղաքացիներին կամ որոշում կայացնողներին»²⁰, իսկ մեկ այլ հեղինակ փաստում է, որ այս հարթակի շնորհիվ «գործընթացը դառնում է թափանցիկ և ապահովում է խորհրդարանի հաշվետվողականությունը»²¹: Մ. Լաուրիստին էլ իր հերթին փաստում է, որ այն ընդլայնում է քաղաքացիների մասնակցությունը օրենսդրական գործընթացին և նրանց օժտում է ձայնի իրավունքով հանրային քաղաքականության ձևավորման գործում²²: Էստոնիայի օրինակը ընդգծում է էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներուժը՝ քաղաքացիների ներգրավվածությունը մեծացնելու և անհատների օրենսդրական գործընթացում ավելի նշանակալի դեր տալու հարցում:

Ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում էլեկտրոնային ժողովրդավարության ընձեռած հնարավորությունների կիրառման լավ օրինակ է նաև Ֆինլանդիան, որտեղ 2012 թվականին գործարկվեց kansalaisaloite.fi կայքը²³, որը թույլ է թափա քաղաքացիներին առաջադրել նոր օրենքների նախագծեր դրանց համար հավաքել համապատասխան թվով աջակցություններ և առաջադրել դրանք խորհրդարանին: Ինչպես նշում է Հելսինկիի համալսարանի հետազոտող Կ. Հեյնոն՝ «այս հարթակը հետաքրքիր օրինակ է այն բանի, թե ինչպես քաղաքացիական հասարա-

¹⁹ Էլ. ռեսուրս՝ <https://riigikogu.rahvaalgatus.ee/>, հղումն ըստ՝ 05.02.2023թ.:

²⁰ Past L. and Berg E., Direct Democracy and the Role of the Citizen's Initiative in Estonia, Direct Democracy in the Baltic States: Institutions, Procedures and the Effects on Governance, edited by Rainer Eising and Eiki Berg, 2019, p. 77.

²¹ Aruvee Merilin and Tiina Randma-Liiv, Rahvaalgatus - an instrument of direct democracy in Estonia, Journal of Baltic Studies 51(3), 2020, p. 307.

²² Lauristin M., The Impact of Electronic Democracy on the People's Lawmaking Initiative Process: A Case Study of Estonia., Political Science Quarterly, 2016, 31(2), p. 89.

²³ Էլ. ռեսուրս՝ <https://www.kansalaisaloite.fi/fi>, հղումն ըստ 12.02.2023թ.:

կությունը կարող է մասնակցել քաղաքականության իրականացման գործընթացին «ներքինից վերև» սկզբունքով: Այդ հարթակի շնորհիվ հաջողվում է ժողովրդական նախաձեռնությունների համար հավաքել պահանջվող աջակցությունը և այդ նախաձեռնություններից որոշներն ընդունվել են խորհրդարանի կողմից՝ վերածվելով օրենքի»²⁴: Միննույն ժամանակ, որպես այս հարթակի արդյունավետությանը խոչընդոտող մարտահրավեր նույն հեղինակը նշում է «ուշադրության համար մեծ մրցակցությունը», քանի որ «այնքան շատ են այդ նախաձեռնությունները, որ կոնկրետ նախաձեռնության դեպքում դժվար է լինում մեծ թափ հավաքել և ստանալ բավարար աջակցություն խորհրդարանին առաջադրելու համար»²⁵:

Տնտեսական համագործակցության և զարգացման միջազգային կազմակերպության զեկույցի համաձայն՝ Ֆինլանդիայում ժողովրդական նախաձեռնությունների գլխավոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ այն օգտագործում է էլեկտրոնային ստորագրությունների անվտանգության համակարգ, որը օգնում է բարձրացնել ստորագրությունների հավաքման գործընթացի արդյունավետությունը, մատչելիությունը, ինչպես նաև օգնում է նվազեցնել խարդախությունների և սխալների ռիսկը²⁶: Միննույն ժամանակ, նույն զեկույցում բարձրացվում է մտահոգություն այս հարթակի ներկայացուցչականության ապահովման տեսանկյունից, այն իմաստով, որ վերջինս կարող է չընդգրկել բնակչության առավել լայն շերտերի ներկայացվածությունը, քանի որ նրանք ովքեր օգտագործում են այս հարթակը հասարակության առավել կրթված և քաղաքականապես ակտիվ զանգվածն են²⁷:

Հետաքրքիր է Շվեյցարիայում ժողովրդական նախաձեռնությունների կիրառման պրակտիկան, որտեղ այն առավելապես դրսևորվում է սահմանադրական նախաձեռնությունների ձևով, քանի որ դաշնային օրենքներում ժողովրդական նախաձեռնությունների միջոցով փոփոխությունների իրականացման կառուցակարգ այս երկրում չի գործում: Շվեյցարիան զերծ է մնացել այս ինստիտուտի էլեկտրոնային եղանակով իրականացման հա-

²⁴ Heino K., Participatory policy-making in Finland: Experiences of the Open Ministry platform, S. Kivinen & S. Saarinen (Eds.), Digital Democracy in a Globalized World, 2019, p. 335 .

²⁵ Heino K., նույն տեղում, էջ 336:

²⁶ OECD, Open Government in Finland: Review of the Implementation of the Finnish National Action Plan for the Open Government Partnership. OECD Publishing, 2017, p. 35.

²⁷ OECD, նույն տեղում, էջ 35.

մար առանձին պաշտոնական կայք գործարկելուց, որի պատճառը ինչպես նշվում է՝ առցանց հարթակների անվտանգության ու գաղտնիության խոցելիությունն է, ինչպես նաև մատչելիությունը բոլոր քաղաքացիների համար՝ անկախ վերջիններիս տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին հասանելիություն ունենալու հանգամանքից²⁸:

Չնայած վերոգրյալին՝ Շվեյցարիայում էլեկտրոնային ժողովրդավարության որոշ տարրեր, այնուամենայնիվ, գործում են: Օրինակ՝ առկա են էլեկտրոնային ստորագրությունների հավաքագրման հարթակներ, որոնք սակայն ստեղծվել են ոչ պետական կազմակերպությունների կողմից, իհարկե, դրա համար ստանալով պետական համապատասխան մարմնի թույլտվությունը: Պետական իրավասու մարմինները վերահսկողություն են իրականացնում միայն արդեն իսկ հավաքագրված ստորագրությունների վավերականության և անհրաժեշտ թվաքանակի նկատմամբ: Այդպիսի կայքերից առավել հայտնի և հաճախ կիրառվողներից է <https://wecollect.ch/> կայքը²⁹:

Անդրադառնալով Շվեյցարիայում ժողովրդական նախաձեռնությունների գործընթացում էլեկտրոնային ստորագրությունների կիրառմանը Թոմաս Մոզերը արձանագրում է, որ «էլեկտրոնային ստորագրությունների օգտագործումը զգալիորեն բարելավել է ստորագրահավաքի գործընթացի արդյունավետությունն ու արագությունը և ավելացրել քաղաքացիների մասնակցությունը նախաձեռնության գործընթացին»³⁰: Այս օրինակը ևս ընդգծում է էլեկտրոնային ժողովրդավարության դրական ազդեցությունը ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնության գործընթացի վրա, քանի որ այն հեշտացնում և արագացնում է քաղաքացիների մասնակցությունը՝ միաժամանակ մեծացնելով նրանց ներգրավվածությունը գործընթացում:

Հատկանշական է, որ «Հանրաքվեի մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը նախատեսում է ժողովրդական նախաձեռնություններում ստորագրությունների հավաքմանը էլեկտրոնային եղանակով միանալու հնարավորություն: Մինևույն ժամանակ, Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի 2022 թվա-

²⁸ Open government partnership, Switzerland national action plan 2018-2020, Open government partnership, p. 13.

²⁹ Էլ. ռեսուրս՝ <https://wecollect.ch/>, հղումն ըստ՝ 12.02.2023թ.:

³⁰ Moser T., The Utilization of Electronic Signatures in the People's Lawmaking Initiative Process: A Study of Switzerland, Political Science Review, 2012, 45(2), p. 123.

կանի մարտի 24-ի թիվ 16-Ա որոշման³¹ հավելված 1-ի 7-րդ կետի 3-րդ ենթակետով սահմանվել է, որ հանձնաժողովի կայքում պետք է գործի «Էլեկտրոնային եղանակով ստորագրությունների՝ առցանց ստորագրահավաքի համակարգ», որի նպատակը, սակայն, ըստ այդ նույն որոշման՝ հանրաքվեի նախաձեռնության ընթացքում ստորագրահավաքի առցանց իրականացումն է, այսինքն՝ այդ որոշմամբ անտեսվել է ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնության ինստիտուտը: Ընդ որում, չնայած այսպիսի որոշման առկայությանը՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կայքի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց³², որ այդպիսի համակարգ կայքում դեռևս չի գործում:

Վերոգրյալի արդյունքում ստացվում է, որ թեև ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնության իրականացման համար ստորագրությունների հավաքման փուլում սահմանադրական օրենքով նախատեսվել է էլեկտրոնային եղանակով ստորագրելու հնարավորություն, սակայն այն իր պատշաճ կարգավորումը չի գտել ինչպես իրավական դաշտում՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համապատասխան որոշմամբ, այնպես էլ գործնականում:

Կարծում ենք, որ ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնությունների ինստիտուտի լավարկման համար անհրաժեշտ է նորմատիվային դաշտում սահմանել հնարավորություններ էլեկտրոնային հարթակի միջոցով այդ նախաձեռնությունների առաջադրման համար, ինչպես նաև կատարելագործել գործող օրենսդրությունը անհրաժեշտ ստորագրությունների հավաքման էլեկտրոնային եղանակի պատշաճ կիրառման համար: Բացի նախաձեռնությանը աջակցելու հնարավորությունից կարելի է նախատեսել նաև այնպիսի մեխանիզմ, որով հնարավորություն կտրվի նաև նախագծին դեմ հանդես եկող քաղաքացիներին արտահայտել սեփական դիրքորոշումը դրա վերաբերյալ:

Հաշվի առնելով նաև այն, որ ժողովրդական նախաձեռնության ինստիտուտի իրականացման համար պարտադիր պայման է նորմատիվ իրավա-

³¹ ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի 2022 թվականի մարտի 24-ի «ՀՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի համացանցային կայքի տեխնիկական նկարագիրը, վարման կարգը, հրապարակման ենթակա տեղեկությունների ցանկը սահմանելու մասին» թիվ 16-Ա որոշում, էլ. ռեսուրս https://res.elections.am/images/Decisions/24.03.22/22.16_A_25-03-2022.pdf, հղումն ըստ 10.02.2023թ.:

³² Վերջին ուսումնասիրությունն իրականացվել է 2023 թվականի փետրվարի 13-ին:

կան ակտի նախագծի առաջադրումը, ինչպես նաև այն, որ նորմատիվ իրավական ակտի նախագծի մշակումը օբյեկտիվորեն կարող է որոշակի դժվարություններ ստեղծել նախաձեռնող քաղաքացիների համար, այդպիսով բացասաբար անդրադառնալով ինստիտուտի իրացման համար՝ կարելի է նաև էլեկտրոնային հարթակում նախատեսել համապատասխան իրավական ակտերի նախագծերի էլեկտրոնային տիպային ձևեր, որոնք իրենցից կներկայացնեն նախագծերի իրավական-կառուցվածքային առումով ճիշտ կազմված ունիվերսալ ձևեր: Հարկ է նշել, որ նման փորձ արդեն իսկ կիրառվում է տարբեր երկրներում, օրինակ՝ Բելառուսում³³:

Էլեկտրոնային հարթակում հարկ է կիրառել այնպիսի մեխանիզմ, որը հնարավորություն կտա «իրական ժամանակի ռեժիմում» հետևել գործող նախաձեռնությունների ընթացքին, հավաքված ստորագրությունների քանակին, միանալ դրանց, իրականացնել առաջադրված նախաձեռնությունների քարոզչություն (այդ թվում՝ «կիսվել» դրանցով սոցիալական ցանցերում), հետևել խորհրդարանում նախագծի քննարկման ընթացքին և այլն:

Քննարկվող ինստիտուտին առնչվող բոլոր վեր հանված խնդիրների լուծումները պետք է լինեն փոխկապակցված, տրամաբանորեն իրար հաջորդող և այս համատեքստում ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնությունների վերաբերյալ առանձին կողիֆիկացված իրավական ակտի՝ օրենքի բացակայության պարագայում էլ ավելի է կարևորվում վերջինիս ընդունումը:

Միևնույն ժամանակ, չնայած էլեկտրոնային ժողովրդավարությունն ընձեռում է լայն հնարավորություններ անմիջական ժողովրդաիշխանության ինստիտուտների իրականացման համար, բայց պետք է ընդունել նաև վերջինիս ներդրման արդյունքում հնարավոր մարտահրավերներն ու խնդիրները:

Ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում էլեկտրոնային ժողովրդավարության պատշաճ կիրառման համար կարևորագույն խնդիր է հուսալի և անվտանգ տեխնոլոգիաների ապահովման անհրաժեշտությունը: Ռ. Պուտինամը շեշտում է, որ էլեկտրոնային ժողովրդավարության հաջո-

³³ Автоматизированная система подготовки проектов нормативных правовых актов Республики Беларусь, էլ. ռեսուրս՝ <http://center.gov.by/normotvorcheskaya-deyatelnost/podgotovka-proektov-normativny-h-pra/avtomatizirovannaya-sistema-podgotov/avtomatizirovannaya-sistema-podgotov/>, հղումն ըստ՝ 18.02.2023թ.:

դությունը կախված է դրա հիմքում ընկած տեխնոլոգիայի հուսալիությունից և անվտանգությունից, ինչպես նաև այդ տեխնոլոգիայի նկատմամբ քաղաքացիների վստահությունից³⁴: Սա հատկապես կարևոր է ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնությունների համատեքստում, քանի որ այդ գործընթացները պետք է հիմնված լինեն ճշգրիտ և անվտանգ էլեկտրոնային ստորագրությունների համակարգի և այնպիսի զգայուն տեղեկատվության գաղտնիության վրա, ինչպիսիք են՝ անձնական տվյալները:

Հատկանշական է, որ էլեկտրոնային համակարգերի անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը ընդգծվել է նաև արդեն հիշատակված դատաիրավական բարեփոխումների ռազմավարությամբ և նշվել է, որ «այս համատեքստում իրականացվող միջոցառումների կապակցությամբ, անվտանգային նկատառումներից ելնելով, անհրաժեշտ է դրանց կատարումը համաձայնեցնել նաև ազգային անվտանգության բնագավառում լիազորված պետական մարմնի հետ»³⁵: Թվային համակարգերի և տվյալների հուսալիության, ամբողջականության և ապահովության նպատակով անվտանգության պահանջների պահպանման անհրաժեշտությունը կարևորվել է նաև Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությամբ³⁶:

Բացի դրանից, ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում էլեկտրոնային ժողովրդավարության մեկ այլ մարտահրավեր է տեխնոլոգիաներին հասանելիության անհավասար պայմանները, ինչը կարող է հանգեցնել քաղաքական գործընթացում անհավասար մասնակցության: Մ. Ուորենը նշում է, որ տեխնոլոգիաների հասանելիության անհավասարությունը կարող է հանգեցնել քաղաքական գործընթացում անհավասար մասնակցության՝ խաթարելով ժողովրդավարական գործընթացի օրինականությունն ու ներկայացուցչականությունը: Նա պնդում է, որ կարևոր է վերացնել այս անհավասարությունը՝ ապահովելու համար, որ բոլոր քաղաքացիները հնարավորություն ունենան մասնակցելու ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններին, և որ գործընթացը մնա ժողովրդավար

³⁴ Putnam R. D., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, 2000, p. 78.

³⁵ ՀՀ դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարություն, էջ 9, էլ. ռեսուրս՝ https://www.arlis.am/Annexes/6/2022_N1133hav.1.pdf, հղումն ըստ՝ 06.02.2023թ.:

³⁶ Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն, էլ. ռեսուրս՝ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=149957>, հղումն ըստ՝ 13.02.2023թ.:

րական և արդար³⁷:

Չնայած այս մարտահրավերներին՝ էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներդրումը ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններին վերաբերող գործընթացներում խոստումնալից տենդենց է, որը կարող է զգալիորեն բարձրացնել քաղաքացիների ներգրավվածությունը և նրանց հնարավորություն տալ շատ ավելի ակտիվ դեր խաղալ օրենսդրական գործընթացում: Է. Սմիթը շեշտում է, որ «էլեկտրոնային ժողովրդավարության օգտագործումը ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում կարող է մեծապես բարելավել ժողովրդավարական գործընթացը՝ ապահովելով քաղաքացիների ավելի արդյունավետ և գործուն մասնակցությունը, ինչպես նաև բարձրացնելով թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը քաղաքական գործընթացում»³⁸: Այս միտումը, ամենայն հավանականությամբ, կշարունակի աճել և զարգանալ, քանի որ ի հայտ են գալիս նոր տեխնոլոգիաներ և էլեկտրոնային ժողովրդավարության առավելությունները դառնում են ավելի ակնհայտ:

Ամփոփելով կարող ենք փաստել, որ էլեկտրոնային ժողովրդավարությունը ունի մեծ ներուժ զգալիորեն բարելավելու ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնության շուրջ ծավալվող ողջ գործընթացը՝ բարձրացնելով քաղաքացիների ներգրավվածությունը, ուժեղացնելով օրենսդրական գործընթացում նրանց դերակատարումը և ավելացնելով թափանցիկությունն ու հաշվետվողականությունը քաղաքական գործընթացում: Այնուամենայնիվ, կան նաև որոշակի մարտահրավերներ էլեկտրոնային ժողովրդավարության իրականացման ճանապարհին, ներառյալ մտահոգությունները ներկայացուցչականության, տեխնոլոգիաների անհավասար հասանելիության և հուսալի և անվտանգ տեխնոլոգիաների անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Ասվածը առավել կարևորվում է նաև ներկա ժամանակաշրջանում մեր երկրում առկա իրավիճակի պայմաններում, որը ընդգծվում է նաև վերը հիշատակված բազմաթիվ փաստաթղթերում, օրինակ՝ Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությամբ շեշտվում է, որ «քաղաքացուն՝ հանրային քաղաքականության մշակման մեջ ներգրավելու մեխանիզմները դեռևս սահմա-

³⁷ Warren M., *Electronic Democracy and Political Inequality*, *Political Science Review*, 2008, 51(1), p. 123.

³⁸ Smith Eric R. A. N., *The Potential of Electronic Democracy in People's Lawmaking Initiatives*, *Political Science Journal*, 2013, 56(3), p. 89

նափակ են և գործուն չեն»: Իսկ ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում էլեկտրոնային ժողովրդավարության ներդրումը քաղաքացիներին հնարավորություն կտա շատ ավելի ակտիվ դերակատարում ունենալ հանրային քաղաքականության ձևավորման գործում:

Այս նպատակներին հասնելու համար հարկ է ստեղծել պատշաճ իրավական դաշտ, որը կկարգավորի էլեկտրոնային ժողովրդավարության կիրառումը ժողովրդական իրավաստեղծ նախաձեռնություններում: Այդ իրավական կարգավորումները պետք է ուղղված լինեն գործընթացի թափանցիկության, անվտանգության, հասանելիության և ներկայացուցչականության ապահովմանը: Իհարկե, էլեկտրոնային ժողովրդավարության կիրառումը միայն իրավական հարթության մեջ դիտարկելը և իրավական լուծումներով այն սահմանափակելը չի կարող հանգեցնել ցանկալի արդյունքի: Հաշվի առնելով S2S-ի կիրառումը՝ պակաս կարևոր չէ նաև այս հարցի տեխնոլոգիական կողմը, որը պետք է ապահովի մեր կողմից բարձրացված մարտահրավերների հաղթահարումը:

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НАРОДНОЙ ПРАВОВОТВОРЧЕСКОЙ ИНИЦИАТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ДЕМОКРАТИИ

Тадевосян Арман Юрикович

Главный юрист Юридического департамента

Аппарата Премьер-министра РА,

Член дисциплинарной комиссии полиции РА,

Аспирант кафедры юриспруденции

Академии государственного управления РА

Аннотация. Цель статьи - изучить сущность электронной демократии и в данном контексте тенденции развития одной из форм реализации прямого народовластия - народных правотворческих инициатив. В ходе исследования были рассмотрены современные подходы к электронной демократии и текущая ситуация в Республике Армения в этой области.

В статье был изучен международный опыт реализации института народной правотворческой инициативы с применением информационно-коммуникационных технологий, их преимущества и возможные вызовы, а

также представлены подходы и предложения автора относительно надлежащего осуществления института народной правотворческой инициативы с применением этих технологий.

Ключевые слова: электронная демократия, народная правотворческая инициатива, информационно-коммуникационные технологии, международный опыт, электронная платформа.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE POPULAR LAW-MAKING INITIATIVE IN THE CONTEXT OF ELECTRONIC DEMOCRACY

Tadevosyan Arman

*Chief lawyer of the Legal Department of the Office
of the Prime Minister of the Republic of Armenia,
Member of the Disciplinary Commission of the RA Police,
PhD student of the Chair of Law of the Public
Administration Academy of the Republic of Armenia*

The purpose of the article is to study the essence of electronic democracy, and in this context, the trends in the development of one of the forms of the implementation of direct democracy - popular law-making initiatives. The study touched upon modern approaches to e-democracy and the current situation in Armenia in this area.

The article examined the international experience of implementing popular law-making initiatives using information and communication technologies, their advantages and possible challenges, and also presented the author's approaches and suggestions regarding the proper implementation of the popular law-making initiatives using these technologies.

Key words: Electronic democracy, popular law-making initiative, information and communication technologies, international experience, electronic platform.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 19.02.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 21.02.2023թ.:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՌԵԺԻՄԻ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Կիրակոսյան Անի

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
ակադեմիայի վարչական իրավունքի
և ոստիկանության վարչական
գործունեության ամբիոնի
ուսումնական ասիստենտ*

Աղաբեկյան Արմեն

*ՀՀ ոստիկանության
կրթահամալիրի ակադեմիայի
իրավագիտության ֆակուլտետի
առկա անվճար ուսուցման
երրորդ կուրսի սովորող*

Համառոտագիր: Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրության իրավական ռեժիմի որոշ առանձնահատկություններին: Հետազոտության շրջանակներում հեղինակներն անդրադարձել են ռազմական դրության իրավական ռեժիմի պատմաիրավական իրողություններին, վերլուծել ոլորտի հայրենական իրավակարգավորումները՝ ներառյալ դատարանի վճիռներն ու նախադեպերը: Վերլուծվել են 2020 թվականին Հայաստանում հայտարարված ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ընթացքում ընդունված ակտերը՝ նախանշելով առկա թերացումները, առաջարկելով համապատասխան լուծումներ:

Բանալի բառեր: Ռազմական դրություն, պատերազմ, զինված հարձակում, վարչաիրավական ռեժիմ, իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում, միջոցառումներ և ժամանակավոր սահմանափակումներ:

Պատմության ընթացքում պատերազմների և այլ արհավիրքների ընթացքում անհրաժեշտություն է առաջացել ունենալու որևէ հատուկ իրավակարգավորումների ամբողջություն, որոնցով կկանոնակարգվեին պետության և ազգաբնակչության գործունեությունն այդ դժվարին ժամանակահատվածում: Խնդրի լուծման համար որոշ երկրներում, որպես այդպիսի իրավակարգավորումների ամբողջություն, ի հայտ եկան «ռազմական» և «արտակարգ» դրության հատուկ իրավական ռեժիմները: Ուսումնասիրվող խնդրի պարզաբանման համար անհրաժեշտ ենք համարում առաջին հերթին հստակեցնել «Ռազմական դրություն» եզրույթի հասկացությունը: Ռազմական դրությունը կանոնների շարք է, որոնք կիրառվում են երկրում պատերազմի ժամանակ կամ մեկ այլ բացառիկ (օրինակ՝ հասարակական կարգի

պահպանություն)¹ հանգամանքներով պայմանավորված: Ինչևէ, գործնականում այն ուրույն իրավական կարգ է, որը փոխարինում է ընթացիկ, ոչ էքստրեմալ պայմաններում գործող կարգավորումները: Ավելին՝ ռազմական դրություն կարող է հայտարարվել հատուկ ընթացակարգերի համապատասխան, որոնք առնվազն պետք է ունենան կամ սահմանադրական, կամ օրենսդրական իրավակարգավորումներ, սակայն սահմանված կարգավորումները յուրաքանչյուր երկրում տարբեր են՝ որոշակի առանձնահատկություններով և ընդհանրություններով: Ռազմական դրության հայտարարումը, ազգային անվտանգության և հասարակական կարգի պահպանության նկատառումներից ելնելով, ենթադրում է որոշ հիմնարար իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում, ինչպիսիք են, օրինակ, ազատ տեղաշարժի իրավունքը, անձնական կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը և այլն:

Նշենք, որ պատմության ընթացքում ռազմական դրություններ հայտարարվել են նաև երկու համաշխարհային պատերազմների ժամանակ, որոնք հիմնականում վերաբերել են դասալիքներին, գորակոչից խուսափողներին, լրտեսներին և դավաճաններին, ինչպես նաև այդ հարցերի քննության համար հատուկ դատարանների ստեղծմանը: Առհասարակ, 20-րդ դարից սկսած՝ ռազմական դրություններ են հայտարարվել ավելի քան 80 երկրներում: Դրանց շարքին են դասվում Չինաստանը², Ռուսաստանը³, Վրաստա-

¹ Հասարակական կարգի պահպանման իրավակարգավորումները հատուկ վարչաիրավական ռեժիմների համատեքստում ներառվում են արտակարգ դրության ռեժիմի սահմանման շրջանակում: Արտակարգ դրությունը, համաձայն օրենքի, Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում կամ դրա առանձին տարածքներում հայտարարվող պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, ինչպես նաև նրանց պաշտոնատար անձանց գործունեության իրավական հատուկ ռեժիմ է, որը հայտարարվում է միայն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգին անմիջական վտանգ սպառնալու դեպքում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգը բռնությամբ փոփոխելու կամ տապալելու, իշխանությունը զավթելու փորձերը, զինված խռովությունները, զանգվածային անկարգությունները, բռնի գործողություններով ուղեկցվող ազգային, ռասայական, կրոնական հակամարտությունները, ահաբեկչական ակտերը, հատուկ նշանակության օբյեկտների գրավումը կամ շրջափակումը, անօրինական զինված միավորումների ստեղծումը և գործունեությունը, արտակարգ իրավիճակները: Տե՛ս «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի (Ընդունված է 2012 թվականի մարտի 21-ին) 1-ին հոդված:

² Տե՛ս <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E8%87%BA%E7%81%A3%E7%9C%81%E6%88%92%E5%9A%B4%E4%BB%A4> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

նը⁴, Թուրքիան⁵ և անգամ Կանադան⁶, իսկ Սիրիայում ռազմական դրությունը տևել է առավել քան կես դար⁷:

Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության ստեղծումից ի վեր երկիրն անցել է դժվարին ճանապարհ՝ երկրաշարժի հետևանքներ, շրջափակում, պատերազմներ⁸ և այլն:

Այդ ամենը հաշվի առնելով՝ 1995 թվականին ընդունված Սահմանադրության⁹ 55-րդ հոդվածի 13-րդ կետի 1-ին ենթակետով ՀՀ նախագահին լիազորվել էր զինված ուժերի օգտագործման մասին որոշում ընդունել՝ Հանրապետության վրա զինված հարձակման, դրա անմիջական վտանգի առկայության կամ Ազգային ժողովի կողմից պատերազմ հայտարարվելու դեպքերում **հայտարարում է ռազմական դրություն** և կարող է հայտարարել ընդհանուր կամ մասնակի զորահավաք: Իրավական այսպիսի կարգավորման ներառումը բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող ակտում վկայում է երկրի համար այս իրավակարգավորման կարևոր, առանցքային և կենսական նշանակության մասին: Ավելին՝ ոլորտն իր օրենսդրական կարգավորումն ստացավ 2006 թվականին ընդունված «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքով¹⁰: Հատկանշական է, որ եթե, օրի-

³ Տե՛ս <http://council.gov.ru/services/reference/10539/> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

⁴ Տե՛ս <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1264778?publication=0> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

⁵ Տե՛ս <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim#:~:text=S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim%20Kanunu%2C%202017%20T%C3%BCrkiye%20anayasa,say%C4%B1%C4%B1%20Kanun'la%20y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkten%20kald%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%20C5%9Ft%C4%B1r.> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

⁶ Տե՛ս https://en.wikipedia.org/wiki/October_Crisis (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

⁷ Տե՛ս <http://www.cdf-sy.org/paper/rdif.htm> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

⁸ Երրորդ Հանրապետության անկախության 30 տարիների ընթացքում, չհաշված սահմանային տարաբնույթ միջադեպերը, ՀՀ դեմ Ադրբեյջանի կողմից սանձարձակվել է 1992-1994 թթ. Արցախյան առաջին պատերազմը (տե՛ս <http://www.nkr.am/hy/azerbaijani-aggression>), 2016 թվականի ապրիլյան քառօրյա պատերազմը (տե՛ս <http://www.nkr.am/hy/four-day-war>) և 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմը (տե՛ս Արցախյան 44-օրյա պատերազմը և հարավային կովկասի աշխարհաքաղաքական փոխակերպման գործընթացը, Ալեն Ղևոնդյան, Բանբեր Երևանի համալսարանի, միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն, 2022, № 1, 9-22 էջեր):

⁹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն՝ ընդունված 05.07.1995թ.:

¹⁰ Տե՛ս «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենք, 05.12.2006թ. ՀՀՊՏ 2007.01.17/4(528):

նակ, Հայաստանում, Վրաստանում կամ Ռուսաստանում ռազմական դրության իրավական ռեժիմն ինքնուրույն օրենսդրական կարգավորում է ստացել, ապա այլ երկրներում, օրինակ՝ Կանադայում, 1914 թվականի օգոստոսի 22-ին ընդունված «Ռազմական միջոցների մասին» օրենքը կիրառվել է երեք անգամ, իսկ 1988 թվականից փոխարինվել է «Արտակարգ դրության մասին» օրենքով¹¹:

Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի առանձնահատկություններից խոսելիս անհրաժեշտ է նաև պարզաբանել և տարանջատել «ռազմական դրություն» և «պատերազմ» եզրույթները:

«Պատերազմը» կազմկերպված կոլեկտիվի կողմից բռնության դրսևորում է, որն ազդում է երկու կամ ավելի հասարակությունների փոխհարաբերությունների կամ նույն հասարակության ներսում ուժերի հարաբերակցության վրա: Այն կանոնակարգվում է զինված ընդհարումների իրավունքով և այսպես կոչված միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերով¹²: Առաջին անգամ պատերազմի հասկացությունը միջազգային իավունքում ամրագրվել է 1899 թվականի Հաագայի խաղաղության 1-ին կոնֆերանսում, որտեղ 27 պետությունների մասնակցությամբ 110 պատվիրակություն ընդունեց միջազգային ընդհարումների խաղաղ կարգավորման մասին կոնվենցիան և ցամաքային պատերազմի վարման կանոնները: Սակայն 1946 թվականին Նյուրնբերգի միջազգային ռազմական տրիբունալը ցամաքային պատերազմի մասին Հաագայի կոնվենցիայի վերաբերյալ արձանագրել է. «Կոնվենցիայում ամրագրված ցամաքային պատերազմի կանոններն անհերքելիորեն դրանց ընդունման ժամանակ գործող միջազգային իրավունքից մեկ քայլ առաջ էին, սակայն 1939 թվականին այդ կանոնները բոլոր քաղաքակիրթ ազգերի կողմից դիտարկվում էին որպես պատերազմի կանոնների և սովորույթների հոչակագիր»¹³:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքը սահմանափակում է այն դեպքերը, երբ պետությունը պատերազմական գործողություններ վարելիս կա-

¹¹Տե՛ս https://en.wikipedia.org/wiki/Martial_law#:~:text=During%20the%20colonial%20era%2C%20martial,during%20the%201837%E2%80%931838%20insurrections. (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

¹² Տե՛ս <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/war/> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

¹³ Տե՛ս <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

րող է դիմել ուժի կիրառմանը, ինչպես նաև պատերազմի վարման թույլատրելի միջոցներն ու մեթոդները՝ անկախ հետապնդվող նպատակից: Այս իմաստով ներկայումս ագրեսիան ճանաչվում է որպես ուժի ապօրինի կիրառման ամենավտանգավոր ձևը և, հետևաբար, համարվում է ամենաճանր հանցագործություններից, որը կարող է կատարվել՝ հանգեցնելով մեկ այլ պետության ոչնչացման և դրա տարածքային ամբողջականության խախտման: 20-րդ դարի կեսերին պատերազմ վարելու իրավունքի աստիճանական ճնշումը սահմանափակեց նաև ուժի կիրառման դեպքում ինքնապաշտպանական նպատակով պաշտպանվող կողմի՝ ռազմական միջոցների դիմելու իրավունքը: Այս մոտեցումն ամրագրվեց Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությամբ՝ արգելելով պետությունների միջև ուժի կիրառումը¹⁴:

Ինչ վերաբերում է «ռազմական դրությանը», ապա այն, ինչպես նշվեց, իրավական ռեժիմի հատուկ տարատեսակ է, որը ՀՀ-ում ունի վարչաիրավական օրենսդրական կարգավորում:

Կրկին պատմական ակնարկ կատարելով դեպի 20-րդ դարի սկիզբ՝ կներկայացնենք Իտալիայի Հանրապետության օրինակը՝ որպես ռազմական դրության ռեժիմ հայտարարած առաջին պետություններից: Այդ փուլում, պատերազմական ժամանակահատվածով պայմանավորված, Իտալիայի գործող իրավական համակարգն ազատական ոճից թևակոխել էր ռեպրեսիվի. և 1915 թվականին ընդունված Սերկրի տնտեսական և ռազմական պաշտպանության մասին թիվ 273 օրենքով գրեթե մենաշնորհային իրավունքով կառավարությունը լիազորվեց միանձնյա տնօրինելու լրատվության միջոցները (հոդված 4) և երկրի պաշտպանունակության հարցերը (հոդված 11)¹⁵: Կառավարությունը, մեկ անգամ ստանալով մենաշնորհային լիազորությունների գրեթե անսահմանափակ հնարավորություն, իր հերթին տեղական ինքնակառավարման մարմիններին լիազորեց անձանց որոշակի

¹⁴ 26.06.1945թ. ընդունված ՄԱԿ կանոնադրության 51-րդ հոդվածի համաձայն՝ «սույն Կանոնադրությունը ոչնչով չի խաթարում անհատական կամ կոլեկտիվ ինքնապաշտպանության անկապտելի իրավունքը Միավորված ազգերի կազմակերպության որևէ անդամի հարձակման ենթարկվելու դեպքում, քանի դեռ Անվտանգության խորհուրդը չի ձեռնարկի միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանման միջոցառումներ»:

¹⁵ St 'u LEGGE 21 marzo 1915, n. 273 Portante provvedimenti per la difesa economica e militare dello Stato.

իրավունքների սահմանափակման հնարավորություններ՝ հավաքներ անցկացնելու իրավունքը սահմանափակելու¹⁶, գրաքննության¹⁷, ամսագրերի¹⁸, հեռախոսազանգերի, հեռագրերի և ռադիոհեռագրերի¹⁹, փոստի վերահսկման²⁰: Նույն տարվա հունիսին ընդունված մեկ այլ՝ այսպես կոչված Ոկեղծ նորությունների մասին՝ հրամանագրով խիստ տույժեր նախատեսվեցին այն անձանց համար, ովքեր շփվում էին մի խումբ անձանց կամ անհատների հետ՝ փոխանցելով ազգային պաշտպանության կամ ռազմական գործողությունների մասին տեղեկատվություն, որը տարբերվում էր Կառավարության կամ Բանակի բարձրագույն հրամանատարության կողմից արված հայտարարություններից²¹:

Կրկին անդրադառնալով ոլորտի կարգավորման հայրենական մոտեցումներին՝ հարկ է նշել, որ դեռևս 1995 թվականից «ռազմական դրության» վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրությունում առկա կարգավորումները պահպանվեցին 2005 թվականի Սահմանադրական փոփոխություններում՝ ամրագրելով իրավական ռեժիմի օրենսդրական կարգավորման անհրաժեշտությունը²², որը կյանքի կոչվեց 2006 թվականի դեկտեմբերի 5-ին ընդունված «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքով:

Հետագայում արդեն 2015 թ. կրկին փոփոխված ՀՀ Սահմանադրության 119-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվեց²³, որ «Հայաստանի Հանրապետության վրա զինված հարձակման, դրա անմիջական վտանգի առկայությո-

¹⁶ Տե՛ս REGIO DECRETO-LEGGE 23 maggio 1915, n. 674 Concernente provvedimenti straordinari in materia di pubblica sicurezza.

¹⁷ Գրաքննություն բառը երբևէ չի հայտնվել դեկրետներում, սակայն դա հենց այդ էր, որ կա: Սռավել մանրամասն տե՛ս A. Fiori, Il filtro deformante - La censura sulla stampa durante la Prima Guerra Mondiale, Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 2001:

¹⁸ Տե՛ս Disposizioni per la stampa: REGIO DECRETO 23 maggio 1915, n. 675:

¹⁹ Տե՛ս REGIO DECRETO 23 maggio 1915, n. 688 Riguardante la censura telegrafica, telefonica e radiotelegrafica in caso di circostanze straordinarie.

²⁰ Տե՛ս REGIO DECRETO 23 Maggio 1915, n. 689 che riguarda la censura postale in caso di circostanze straordinarie. (pubblicato nella gazzetta ufficiale n.129 del 24 maggio 1915):

²¹ Տե՛ս Decree Law no. 885, 20 June 1915; Circular Letter no.609 of the "Official Military Journal", 20 June 1915.

²² Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության (27.11.2005թ. փոփոխություններով) 55-րդ հոդվածի 13-րդ մասի 4-րդ պարբերությունը:

²³ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (06.12.2015թ. փոփոխություններով) ՀՀՊՏ 21.12.2015թ. /Հասուկ թողարկում Հոդ. 1118 :

յան կամ պատերազմ հայտարարվելու դեպքերում Կառավարությունը հայտարարում է ռազմական դրություն, ուղերձով դիմում է ժողովրդին և կարող է հայտարարել ընդհանուր կամ մասնակի զորահավաք»: «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ «ռազմական դրությունը բացառապես Հայաստանի Հանրապետության վրա զինված հարձակման, դրա անմիջական վտանգի առկայության կամ պատերազմ հայտարարվելու դեպքում իրականացվող ժամանակավոր միջոցառում է, որն իրենից ներկայացնում է պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կազմակերպությունների գործունեության հատուկ իրավական ռեժիմ և թույլատրում է իրավաբանական անձանց, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների, օտարերկրյա քաղաքացիների ու քաղաքացիություն չունեցող անձանց իրավունքների և ազատությունների որոշակի սահմանափակումների և նրանց նկատմամբ լրացուցիչ պարտավորությունների սահմանում»²⁴:

Օրենսդիրը որպես ռազմական դրություն հայտարարելու նպատակ է սահմանել՝ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի և տնտեսության զորահավաքային ծավալման համար առավելագույն բարենպաստ պայմանների ստեղծմամբ դիմակայել Հայաստանի Հանրապետության վրա զինված հարձակմանը կամ կանխել դրա անմիջական վտանգը, ինչպես նաև ապահովել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների բնականոն գործունեությունն ու մարդկանց կյանքի և անվտանգության պաշտպանությունը ռազմական դրության պայմաններում²⁵:

Նույն օրենքի համաձայն՝ Ռազմական դրություն հայտարարվում է միայն այն հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք անմիջականորեն սպառնում են ՀՀ ինքնիշխանությանը, անվտանգությանը, տարածքային ամբողջականությանը և դրանով պայմանավորված՝ քաղաքացիների կյանքին ու անվտանգությանը, և այդ հանգամանքների վերացումն անհնարին է առանց արտակարգ միջոցներ ձեռնարկելու: Այդպիսի հանգամանքներ են՝ ա) այլ պետության զինված ուժերի ներխուժումը ՀՀ տարածք, նման ներխուժման հետևանքով ՀՀ ցանկացած տարածքի բռնազավթումը. բ) այլ պետության զինված ուժերի կողմից ՀՀ տարածք ներխուժելու անմիջական

²⁴ Տե՛ս «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածը:

²⁵ Տե՛ս «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունված է 2006 թվականի դեկտեմբերի 5-ին) 3-րդ հոդվածը:

վտանգի առկայությունը. գ) այլ պետության զինված ուժերի կողմից ՀՀ տարածքի ուժահարումը. դ) այլ պետության զինված ուժերի կողմից ՀՀ զինված ուժերի կամ այլ գորքերի վրա հարձակումը՝ անկախ վերջիններիս տեղակայման վայրից. ե) այլ պետության գործողությունները, որոնք թույլ են տալիս երրորդ պետությանն իր տարածքն օգտագործել ՀՀ նկատմամբ զինված հարձակում իրականացնելու համար. զ) այլ պետության կողմից ՀՀ տարածք ուղարկված կամ նրա անունից գործող զինված խմբերի, ապակայունացնող ուժերի կամ վարձկանների զինված ոտնձգությունները ՀՀ նկատմամբ²⁶:

Այսպես, ելնելով վերը նշված նորմերի համակարգային վերլուծությունից՝ կարելի է ռազմական դրությունը բնորոշել որպես հատուկ վարչաիրավական ռեժիմի տեսակ, որը սահմանվում է հանրային իշխանության կողմից՝ երկրին սպառնացող ռազմական բնույթի վտանգներին դիմակայելու, զինված հարձակմանը, արտաքին ագրեսիային կամ դրանց սպառնալիքի ցանկացած դրսևորմանը հակազդելու համար, որի ժամանակ իշխանությունները պարտականություն են ստանձնում կանխել և չեզոքացնել վրա հասած վտանգները, ապահովել պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների բնականոն գործունեությունն ու մարդկանց կյանքի և անվտանգության պաշտպանությունը ռազմական դրության պայմաններում:

«Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածը սահմանում այն միջոցառումների և ժամանակավոր սահմանափակումների ցանկը, որոնք կարող են իրականացվել ռազմական դրության ընթացքում²⁷, հետևաբար, մեր դիտարկմամբ, եթե ռազմական դրության

²⁶ Այս համատեքստում ռազմական հարձակում կարող է նաև համարվել՝ «այլ պետության զինված ուժերի կողմից ցանկացած այլ գործողությունները կամ դրանց նախապատրաստությունը, ինչպես նաև Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության կամ միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքների և նորմերի խախտմամբ իրականացված այլ գործողությունները, որոնք իրական սպառնալիք են ստեղծում ՀՀ ինքնիշխանության, անվտանգության և տարածքային ամբողջականության համար՝ ներառյալ ՀՀ պատերազմ հայտարարելը»: Տե՛ս «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը:

²⁷ Դրանց թվում են՝ ռազմական դրություն հայտարարվելու դեպքում ռազմական դրության ամբողջ ժամկետի ընթացքում կարող են իրականացվել օրենքով սահմանված կարգով կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակում, ինչպես նաև սպազորող սարքերի, ռադիոհեռարձակող, ձայնաուժեղացնող տեխնիկական միջոցների,

հայտարարմանը չի հետևելու համապատասխան **միջոցառումների և ժամանակավոր սահմանափակումների շրջանակը սահմանող կարգավորում**²⁸, **ապա հայտարարված ռազմական դրությունը կդառնա զուտ ինքնանպատակ:**

Չափազանց կարևոր է ընդգծել, որ մարդու և քաղաքացու իրավունքների ցանկացած սահմանափակում պետք է կանոնակարգված և նախատեսված լինի ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով՝ միջազգային պայմանագրերին համապատասխան: Այսպես, անձանց հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումներն արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ սահմանված են ՀՀ Սահմանադրության 76-րդ հոդվածով²⁹: Ռազմական կամ արտակարգ դրության ժամանակ գործադիր մարմիններն իրենց ակտերով միջնորդավորում են սահմանափակման կիրառումը կոնկրետ հարաբերություններում: Մակայն այդպիսի սահմանափակման պայմանները, սահմանափակման գործադիր սուբյեկտներն ու օբյեկտները, եղանակներն ու ժամկետները պետք է հստակ սահմանված լինեն օրենքով: Ընդ որում՝ ռազմական դրության պայմաններում (...) ֆիզիկական անձանց սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների սահմանափակումները (...), իրավաբանական անձանց առաջադրվող լրացուցիչ պարտավորությունները պետք է իրականացվեն այն սահմաններում, որոնք

բազմացնող տեխնիկայի ժամանակավոր առգրավում կամ կալանք, լրագրողների հավատարմագրման հատուկ կարգի, կապի միջոցներից օգտվելու հատուկ կանոնների սահմանում:

²⁸ «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ Ռազմական դրություն հայտարարելու մասին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ, ի թիվս այլնի, պետք է սահմանվեն՝ Հայաստանի Հանրապետության և օտարերկրյա քաղաքացիների, քաղաքացիություն չունեցող անձանց, կազմակերպությունների իրավունքների և ազատության ժամանակավոր սահմանափակումների, կիրառվող միջոցառումների, ինչպես նաև նրանց նկատմամբ լրացուցիչ պարտավորությունների ցանկը:

²⁹ Արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները՝ բացառությամբ Սահմանադրության 23-26-րդ, 28-30-րդ, 35-37-րդ հոդվածներում, 38-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 41-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 47-րդ հոդվածի 1-ին մասում, 5-րդ մասի 1-ին նախադասությունում և 8-րդ մասում, 52-րդ, 55-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, 56-րդ, 61-րդ, 63-72-րդ հոդվածներում նշվածների, կարող են օրենքով սահմանված կարգով ժամանակավորապես կասեցվել կամ լրացուցիչ սահմանափակումների ենթարկվել միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է իրավիճակը՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ ստանձնված միջազգային պարտավորությունների շրջանակներում:

ապահովում են Սահմանադրության 76-րդ հոդվածի պահանջները և համարժեք են ռազմական դրություն հայտարարելու համար հիմք ծառայած հանգամանքներին, ինչպես նաև պետք է համապատասխանեն մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորություններին և բխեն ռազմական դրության պայմաններում (արտակարգ իրավիճակներում) պարտավորություններից շեղվելու վերաբերյալ միջազգային պարտավորություններից³⁰:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի³¹ «Արտակարգ իրավիճակներում պարտավորություններից շեղում» վերտառությամբ 15-րդ հոդվածի 1-ի մասի համաձայն՝ «պատերազմի կամ այլ արտակարգ դրության ժամանակ, որը սպառնում է ազգի կյանքին, յուրաքանչյուր Բարձր պայմանավորվող կողմ կարող է միջոցառումներ ձեռնարկել՝ սույն Կոնվենցիայով ամրագրված իր պարտավորություններից շեղվելով միայն այն չափով, որքանով դա պահանջում է դրության լրջությունը՝ պայմանով, որ նման միջոցառումներն անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքով ստանձնած նրա մյուս պարտավորությունների հետ»³²: Այսինքն՝ Եվրոպայի խորհրդի ցանկացած անդամ պետություն կարող է շեղվել Կոնվենցիայով ստանձնած իր պարտավո-

³⁰ Տե՛ս «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածը:

³¹ Տե՛ս Կոնվենցիա մարդու իրավունքների եվ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին՝ փոփոխված 11-րդ արձանագրությամբ (ընդունվել է 04.11.1950 թ., Հռոմ) ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192) Հոդ.367:

³² ՄԻԵԴ-ն ընդգծել է, որ պետություններն այդ ոլորտում չունեն անսահմանափակ հայեցողություն. դատարանն իրավասու է որոշել՝ արդյոք պետությունները գերազանցել են ճգնաժամի «պահանջների հստակ չափը, թե՛ ոչ» (CASE OF IRELAND V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 5310/71, 18.01.1978թ. վճիռ, կետ 207): Դատարանն ուսումնասիրում է, inter alia, թե արդյոք սովորական օրենքները բավարար են եղել արտակարգ իրադրությունը հաղթահարելու համար (CASE OF IRELAND V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 5310/71, 18.01.1978 վճիռ, կետ 212), պարտավորություններից շեղումն ունի՞ սահմանափակ շրջանակներ, և որո՞նք են դրա հիմքերը, պարտադրված միջոցառումներին զուգահեռ ապահովվե՞լ են երաշխիքները, գործնականում հնարավո՞ր է եղել իրականացնել դատական վերահսկողություն այս գործողությունների նկատմամբ (CASE OF BRANNIGAN AND MCBRIDE V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 14553/89; 14554/89, 26.05.1993 վճիռ, կետեր 59, 61-66), ձեռնարկված միջոցառումները համաչափ են եղել հետապնդվող նպատակին, և արդյոք առկա՞ է եղել անհիմն խտրականություն (CASE OF A. AND OTHERS V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 3455/05, 19.02.2009թ. վճիռ, կետ 190):

որություններից, բայց միայն այնքանով, որքանով դա պահանջում է դրության լրջությունը:

«Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից հետո, և առհասարակ ՀՀ-ում, ռազմական դրություն առաջին անգամ հայտարարվեց 27.09.2020թ. «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» ՀՀ կառավարության 1586-Ն որոշմամբ³³, որի Հավելվածի 8, 9.1, 9.2 կետերով ՀՀ ամբողջ տարածքում արգելվեց հավաքների և գործադուլների կազմակերպումը, անցկացումը և դրանց մասնակցելը, պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց՝ ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ապահովմանը և պետական անվտանգության ապահովմանն առնչվող գործողությունները (այդ թվում՝ էլույթները, հրապարակումները) քննադատող, հերքող, դրանց արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող կամ որևէ այլ կերպ արժեզրկող հաղորդումների հրապարակումը, ՀՀ և Արցախի Հանրապետության պաշտպանունակության ու անվտանգության դեմ ուղղված քարոզչությունը, այդ թվում՝ ՀՀ և ԱՀ պաշտպանունակությունը կասկածի տակ դնող հաղորդումների հրապարակումը, ընդ որում՝ սահմանված արգելքների խախտումն առաջացնում է վարչական պատասխանատվություն՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.5 հոդվածով սահմանված կարգով³⁴: Այսինքն՝ սույն որոշմամբ ՀՀ կառավարության կող-

³³ «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» N 1586-Ն որոշումը (այսուհետ՝ նաև Որոշում) ընդունվել, ստորագրվել և ուժի մեջ է մտել 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ին: Ազգային ժողովի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրությունը վերացնելու մասին» 2021 թվականի մարտի 24-ի ԱԺՌ-001-Ն որոշմամբ Կառավարության 2020 թվականի սեպտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» N 1586-Ն որոշմամբ հայտարարված ռազմական դրությունը վերացվել է:

³⁴ Տե՛ս ՀՀ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի (ՀՍՍՀԳՍ 1985/23) 182.5-րդ Հոդվածի 5-րդ, 6-րդ և 7-րդ մասերը համապատասխանաբար պատասխանատվություն է նախատեսում Լրատվական գործունեություն իրականացնողի կողմից ռազմական դրության ընթացքում տեղեկությունների հրապարակման կամ տարածման կանոնները խախտելը, լրագրողի կողմից հավատարմագրման հատուկ կարգը չպահպանելը, կապի միջոցներից օգտվելու հատուկ կանոնները խախտելու, լրատվական գործունեություն չիրականացնող անձանց կողմից ռազմական դրության ընթացքում տեղեկությունների հրապարակման կամ տարածման կանոնները խախտելը կամ կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակման կանոնները խախտելու և հոդվածի 5-րդ և 6-րդ մասերով նախատեսված տույժերին ենթարկվելուց հետո՝

մից սահմանափակվեցին անձի կարծիք արտահայտելու, հավաքներ կազմակերպելու, անցկացնելու և մասնակցելու իրավունքները:

Հատկանշական է, որ ՀՀ սահմանադրական դատարանը, քննելով Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիմումի հիման վրա՝ Կառավարության 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշման հավելվածի 9.1-ին և 9.2-րդ կետերի, ՎԻՎ վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.5-րդ հոդվածի 5-7-րդ մասերի, դրանց հետ փոխկապակցված 13-րդ և 14-րդ մասերի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը, գտել է, որ հիմնական իրավունքները կամ ազատությունները սահմանափակող օրենքների հստակությունը, կանխատեսելիությունը և մատչելիությունն ուղիղ համեմատական են հիմնական իրավունքի սահմանափակման աստիճանին. **որքան ավելի ինտենսիվ է այդ սահմանափակումը, այնքան ավելի հստակ, կանխատեսելի և մատչելի պետք է լինեն հիշյալ օրենքների ձևակերպումները, որպեսզի երկխոսություն չառաջացնեն մասնավոր անձանց համար արգելքների, այլ սահմանափակումների կամ նրանց վրա դրված պարտականությունների առկայության և բովանդակության հարցում:** Հաշվի առնելով վերոնշյալը և արձանագրելով, որ Որոշման հավելվածի 9.1-ին կետի՝ «արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող», «որևէ այլ կերպ արժեզրկող» բառակապակցությունները կարող են առաջ բերել երկխոսություն մասնավոր անձանց համար արգելքների/սահմանափակումների կամ նրանց վրա դրված պարտականությունների առկայության և բովանդակության հարցում, Սահմանադրական դատարանը եզրահանգել է, որ Որոշման հավելվածի 9.1-ին կետի՝ «դրանց արդյունավետությունը կասկածի տակ դնող կամ որևէ այլ կերպ արժեզրկող» բառակապակցությունը **համահունչ չէ որոշակիության սահմանադրական սկզբունքին**՝ նշված բառակապակցությունը ճանաչելով Սահմանադրության 42-րդ և 79-րդ հոդվածներին հակասող և անվավեր³⁵:

անհապաղ, ռազմական դրության ընթացքում սահմանված տեղեկությունների հրապարակման կամ տարածման կանոնների խախտմամբ տարածված հրապարակումը չվերացնելու համար:

³⁵ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 4 մայիսի 2021 թվականի թիվ ՍԴՈ-1592 որոշումը (միասնական կայք 2021.05.03-2021.05.16 Պաշտոնական հրապարակման օրը՝ 10.05.2021թ.):

Սահմանադրական դատարանի սույն որոշումը, ինչպես նաև նշված նորմատիվ իրավական ակտի³⁶ որոշ դրույթների՝ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտին համապատասխանության հարցը քննարկելիս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/9623/05/20 դատական գործը³⁷, վեր են հանում ռազմական դրության կառավարչական ռեժիմին արագ անցում կատարելիս թույլ տրված բացթողումները: Աներկբա է, որ նման իրավիճակներում առաջին հերթին պետության գործադիր մարմինները պետք է կարողանան բացառապես օրենքի շրջանակներում օպերատիվ և արդյունավետ գործել, իսկ Սահմանադրությանը չհակասելու պայմանով՝ նաև սահմանված ընթացակարգերից որոշակի շեղում թույլ տալ՝ սահմանվելով վերջիններիս կողմից որոշումների ընդունման ավելի պարզ ընթացակարգ³⁸:

Այսպիսով՝ կարելի է արձանագրել, որ ՀՀ-ում հայտարարված ռազմական դրություն վարչաիրավական ռեժիմին կատարված անցումն այդքան էլ սահուն չէր, ինչը պայմանավորված էր և՛ սուբյեկտիվ, և՛ օբյեկտիվ մի շարք հանգամանքներով՝ արագ գործելու պարտականության հստակ ամրագրման բացակայություն, իրավունքների սահմանափակման արդյունքում դժգոհության ալիք, ոլորտը կարգավորող օրենսդրական դաշտի որոշ բացեր և այլն: Արդյունքում, համաձայն ուսումնասիրությունների՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 182.5 հոդվածի հիմքով կայացված վարչական ակտերի գերակշռող մասը բեկանվել է³⁹:

Անշուշտ, այս խնդրի լուծմանն է միտված ներկայումս շրջանառվող «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքում փոփո-

³⁶ ՀՀ Կառավարության 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշում:

³⁷ Առավել մանրամասն տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/9623/05/20 դատական գործով վճիռ:

³⁸ Այստեղ խոսքը նաև արագացված կարգի մասին է՝ շրջանցելով ընդունված ընթացակարգերը՝ համապատասխան կարգավորումներ ընդունելու մասին, որոնց ընդունման հապաղումը կհանգեցնի պաշտպանվող շահերի առավել վտանգավոր հետևանքների: Սույն պարտավորության իրագործումը հանրային իշխանության պարտականությունն է:

³⁹ Առավել մանրամասն տե՛ս ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/8400/05/20, ՎԴ/8648/05/20, ՎԴ/11011/05/20, ՎԴ/0238/05/21, ՎԴ/7270/05/21 դատական գործերով վճիռներ:

խություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագիծը⁴⁰, որը միտված է ռազմական դրության իրավական ռեժիմի առավել արդյունավետ կանոնակարգմանը և առկա թերությունների վերացմանը: Այսպես՝ որոշման նախագծում առաջարկվող փոփոխություններով, ի թիվս այլնի, նախատեսվում է ռազմական դրություն հայտարարվելու դեպքում իրականացվող միջոցառումների և ժամանակավոր սահմանափակումների մեջ ավելացնել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ինտերնետային կայքերի, սոցիալական ցանցերի, ինտերնետային հավելվածների գործողության ժամանակավոր կասեցում (արգելափակում), ինչպես նաև ինտերնետի հասանելիության մասնակի կամ ամբողջական սահմանափակում:

Առաջարկվում է նաև ստեղծել ռազմական դրության պայմաններում կիրառվող ոչ ռազմական բնույթի միջոցառումների իրականացումը և սահմանափակումների կիրառումը համակարգող մարմին, որը կարող է համակարգել ռազմական դրության պայմաններում կիրառվող ոչ ռազմական բնույթի միջոցառումների իրականացումը և սահմանափակումների կիրառումը:

Մեր կարծիքով, նշված փոփոխությունները, իհարկե, կարող են հանգեցնել ռազմական դրության հայտարարման պայմաններում կառավարչական մեխանիզմների արդյունավետության բարձրացման, սակայն իրական դրական լուծումներ և արդյունք ապահովելու համար հանրային իշխանությունները պետք է վեր հանեն հիշատակված դատական ակտերում նախանշված խնդիրները (հանգուցալուծեն իրավական ակտերի միջև առկա հակասությունները): Այս նպատակով անհրաժեշտ է գործուն կառուցակարգեր մշակել երկիրը (իրավական համակարգը) խաղաղ պայմաններից ռազմական դրության իրավական ռեժիմի վիճակին առավել սահուն վերափոխելու (անցումնը ապահովելու) համար, ինչպես նաև այդ ընթացքում անձանց իրավունքների խախտումը բացառելու և այդ գործընթացի, ինչպես նաև կիրառվող սահմանափակումների նկատմամբ վերահսկողության արդյունավետ մեխանիզմներ սահմանելու ուղղությամբ:

⁴⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս <https://www.e-draft.am/projects/5186/about> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023թ.):

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. ՀՀ Սահմանադրություն՝ ընդունված 05.07.1995թ.:
2. ՀՀ Սահմանադրության 27.11.2005թ. փոփոխություններով (ՀՀՊՏ 2005.12.05/Հատուկ թողարկում Հոդ. 1426):
3. ՀՀ Սահմանադրության 06.12.2015թ. փոփոխություններով (ՀՀՊՏ 2015.12.21թ./Հատուկ թողարկում Հոդ. 1118):
4. ՄԱԿ կանոնադրություն՝ ընդունված 26.06.1945թ. (ՀՀԱԳՆՊՏ 2004.12.20/4(12)):
5. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա՝ փոփոխված 11-րդ արձանագրությամբ ընդունված 04.11.1950 (ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192) Հոդ.367):
6. «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 05.12.2006թ. (ՀՀՊՏ 2007.01.17/4(528) Հոդ.27):
7. «Արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 21.03.2012թ. (ՀՀՊՏ 2012.04.25/21(895) Հոդ.473 մարտի 21-ին):
8. ՀՀ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք՝ ընդունված 06.12.1985թ. (ՀՍՍՀԳՍՏ 1985/23):
9. «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» N 1586-Ն որոշումը՝ ընդունված 27.09.2020 (Միասնական կայք 2020.09.21-2020.10.04 Պաշտոնական հրապարակման օրը՝ 27.09.2020թ.):
10. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 4 մայիսի 2021 թվականի թիվ ՍԴՌ-1592 որոշումը (միասնական կայք 2021.05.03-2021.05.16, Պաշտոնական հրապարակման օրը՝ 10.05.2021թ.):
11. ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/9623/05/20 դատական գործով որոշում:
12. ՀՀ վարչական դատարանի թիվ ՎԴ/8400/05/20, ՎԴ/8648/05/20, ՎԴ/11011/05/20, ՎԴ/0238/05/21, ՎԴ/7270/05/21 դատական գործերով վճիռներ:
13. Արցախյան 44-օրյա պատերազմը և հարավային կովկասի աշխարհաքաղաքական փոխակերպման գործընթացը, Ալեն Դևոնդյան, Բանբեր Երևանի համալսարանի, միջազգային հարաբերություններ, քաղաքագիտություն, 2022, № 1:
14. CASE OF IRELAND V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 5310/71, 18.01.1978 թ. վճիռ:
15. CASE OF IRELAND V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 5310/71, 18.01.1978 թ. վճիռ:
16. CASE OF BRANNIGAN AND MCBRIDE V. THE UNITED KINGDOM, գանգատ թիվ 14553/89; 14554/89, 26.05.1993 թ. վճիռ:

17. CASE OF A. AND OTHERS V. THE UNITED KINGDOM, Գանձառ թիվ 3455/05, 19.02.2009 թ. վճիռ:
18. LEGGE 21 marzo 1915, n. 273 Portante provvedimenti per la difesa economica e militare dello Stato.
19. REGIO DECRETO-LEGGE 23 maggio 1915, n. 674 Concernente provvedimenti straordinari in materia di pubblica sicurezza.
20. A. Fiori, Il filtro deformante - La censura sulla stampa durante la Prima Guerra Mondiale, Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 2001:
21. Disposizioni per la stampa: REGIO DECRETO 23 maggio 1915, n. 675:
22. REGIO DECRETO 23 maggio 1915, n. 688 Riguardante la censura telegrafica, telefonica e radiotelegrafica in caso di circostanze straordinarie.
23. REGIO DECRETO 23 Maggio 1915, n. 689 che riguarda la censura postale in caso di circostanze straordinarie. (pubblicato nella gazzetta ufficiale n.129 del 24 maggio 1915).
24. LEGGE 21 marzo 1915, n. 273 Portante provvedimenti per la difesa economica e militare dello Stato.
25. Decree Law no. 885, 20 June 1915; Circular Letter no.609 of the “Official Military Journal”, 20 June 1915:
26. <https://zh.wikipedia.org/wiki/%E8%87%BA%E7%81%A3%E7%9C%81%E6%88%92%E5%9A%B4%E4%BB%A4> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
27. <http://council.gov.ru/services/reference/10539/> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
28. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1264778?publication=0> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
29. <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim#:~:text=S%C4%B1k%C4%B1y%C3%B6netim%20Kanunu%2C%202017%20T%C3%BCrkiye%20anayasa,say%C4%B1%C4%B1%20Kanun'la%20y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkten%20kald%C4%B1r%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
30. https://en.wikipedia.org/wiki/October_Crisis (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
31. <http://www.cdf-sy.org/paper/rdif.htm> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
32. <http://www.nkr.am/hy/azerbaijani-aggression> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
33. <http://www.nkr.am/hy/four-day-war> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023):
34. https://en.wikipedia.org/wiki/Martial_law#:~:text=During%20the%20colonial%20era%2C%20martial,during%20the%201837%E2%80%931838%20insurrections. (վերջին մուտք՝ 27.01.2023)
35. <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/war/> (վերջին մուտք՝ 27.01.2023)

-
36. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907> (վերջին փոփոխումը՝ 27.01.2023): <https://www.e-draft.am/projects/5186/about> (վերջին փոփոխումը՝ 27.01.2023):

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕЖИМА ВОЕННОГО ПОЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Киракосян Ани Андраниковна

Ассистент кафедры административного права и административной деятельности полиции Академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения

Агабекян Армен Вачикович

Учащийся 3 курса юридического факультета Академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения

Аннотация. Статья посвящена некоторым особенностям правового режима военного положения в Республике Армения. В рамках исследования авторы изучили реалии правового режима военного положения в историко-правовом контексте, проанализировали отечественные правовые нормы, охватывающие исследуемую область, в том числе, судебные решения и прецеденты. Были проанализированы акты, принятые во время правового режима военного положения, введённого в Республике Армения в 2020 году, с указанием на имеющиеся правовые недостатки и соответствующие предложения по их решению.

Ключевые слова: военное положение, война, вооруженное нападение, административно-правовой режим, ограничение прав и свобод, мероприятия и временные ограничения.

SOME SPECIFICS OF THE ADMINISTRATIVE LEGAL REGULATIONS OF THE REGIME OF MARTIAL LAW IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Kirakosyan Ani

Assistant at the Chair of Administrative Law and Police Administrative Activities, Academy of the Police Educational Complex of the Republic of Armenia

Aghabekyan Armen

Third Year student at the Faculty of Law of the Academy of the Police Educational Complex of the Republic of Armenia.

Summary: The article is dedicated to some specifics of the legal regime of martial law in the Republic of Armenia. Within the framework of the research, the authors studied the realities of the legal regime of martial law in the historical and legal context, analyzed domestic legal regulations covering the field in question, including court decisions and precedents. The acts, adopted during the regime of martial law declared in Armenia in 2020, were analyzed with indication of existing shortcomings and relevant proposals for their solution.

Key words: Martial law, war, armed attack, administrative and legal regime, restriction of rights and freedoms, actions and temporary restrictions.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 02.02.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 05.02.2023թ.:

ՆՈՐՄ-ԱՍԲՈՂՋԻ ԵՎ ՆՈՐՄ-ՄԱՍԻ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԸՍՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ

Մարկոսյան Միսակ

*ՀՀ ռատիկանության կրթահամալիրի պետի
առաջին տեղակալ, իրավաբանական
գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ռատիկանության գնդապետ*

1. Ներածություն

2021 թվականի մայիսի 5-ին Հայաստանի Հանրապետության ազգային ժողովն ընդունեց Հայաստանի Հանրապետության նոր քրեական օրենսգիրքը (այսուհետ՝ քր. օր.), որն ուժի մեջ մտավ 2022 թվականի հուլիսի 1-ից: Քր. օր-ում տեղ գտած նորամուծություններից մեկը Հատուկ մասով նախատեսված քրեախրավական նորմերի մրցակցության օրենսդրական կարգավորումն է (52-րդ հոդված): Որպես Հատուկ մասով նախատեսված քրեախրավական նորմերի մրցակցության ինքնուրույն տեսակ՝ քր. օր-ը նախատեսել է նաև նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցությունը (52-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

Մասնագիտական գրականության տարբեր աղբյուրների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հեղինակների շրջանում միասնական մոտեցում չկա նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցությանն առնչվող մի շարք հարցերի վերաբերյալ: Մասնավորապես, տարբեր դիրքորոշումներ են արտահայտվել այն հարցերի վերաբերյալ, թե որոնք են նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության հնարավոր դրսևորումները և դրանց լուծումները, ինչ պայմանների դեպքում քր.օր-ի Հատուկ մասի մի նորմը կարող է դիտարկվել որպես մեկ այլ նորմի մաս: Այդ հարցերն առավել արդիական են դառնում հայրենական նոր քրեական օրենսդրության գործողության պայմաններում, քանի որ դրանց ճիշտ պարզաբանումից է կախված դատաքննչական պրակտիկայում քրեախրավական նորմերի մրցակցության նշված տեսակի միատեսակ լուծումը: Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության վերաբերյալ խորքային տեսական վերլուծությունների անհրաժեշտության մասին

նշված է նաև ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույցում¹:

Սույն հետազոտության նպատակն է տեսական գրականության ուսումնասիրության և քր. օր-ի համապատասխան նորմերի համակարգային վերլուծության միջոցով ներկայացնել նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության տիպային դրսևորումներն ու առաջարկել այդ մրցակցության ճիշտ լուծման միասնական ալգորիթմը:

2. Ընդհանուր դրույթներ

Քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասում նախատեսվել է նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության հետևյալ կարգավորումը՝ «Եթե հանցակազմի բաղկացուցիչ մաս է այլ հանցանքի կատարումը, ապա դրա համար անձն առանձին ենթարկվում է քրեական պատասխանատվության միայն այն դեպքում, երբ այդ հանցագործության համար սույն օրենսգրքով հավասար կամ ավելի խիստ պատիժ է նախատեսված, քան այն հանցակազմի համար, որի բաղկացուցիչ մասն է տվյալ հանցանքը»:

Մրցակցության այս տեսակը տարբերվում է քր. օր-ի 52-րդ հոդվածով նախատեսված մրցակցության մյուս տեսակներից (մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներով հանցակազմեր նախատեսող նորմերի մրցակցություն, ընդհանուր և հատուկ նորմերի մրցակցություն և այլն): Մրցակցության մյուս տեսակներից յուրաքանչյուրի համար օրենսդիրը սահմանել է մեկ անվերապահ լուծում, որը կախված չէ մրցակցող նորմերով նախատեսված պատիժների համեմատությունից և բխում է քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 1-ին մասի ընդհանուր կանոնից, այն է. «Քրեաիրավական նորմերի մրցակցության դեպքում արարքը որակվում է սույն օրենսգրքի մեկ հոդվածով կամ հոդվածի մեկ մասով կամ կետով»:

Իսկ նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծումը կախված է դրանցով նախատեսված պատիժների համեմատությունից. եթե նորմ-մասով նախատեսված պատիժը հավասար կամ ավելի խիստ է, քան նորմ-ամբողջով նախատեսված պատիժը, ապա քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 1-ին

¹ Տե՛ս **Գաբուզյան Ա., Մարգարյան Ա., Միմոնյան Տ.**, ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումների և նոր ինստիտուտների մեկնաբանման ուղեցույց: 2022թ., էջ 121// <https://rm.coe.int/new-criminal-code-guideline-arm/1680a72c57> (վերջին մուտք 11.01.2023թ.):

մասով սահմանված ընդհանուր կանոնն այլևս չի գործում, և արարքը պետք է որակել հանցանքների համակցությամբ:

Փաստորեն, նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցությունը ճիշտ լուծելու համար անհրաժեշտ է հաջորդաբար լուծել երկու խնդիր՝

1) հաստատել, որ ընտրված նորմերը հարաբերակցվում են որպես ամբողջ և մաս,

2) համեմատել այդ նորմերով նախատեսված պատիժները և դրա հիման վրա որոշել արարքի որակումը՝ միայն նորմ-ամբողջով, թե՞ հանցանքների համակցությամբ:

Երկրորդ խնդրի լուծումը գործնականում բարդություններ չի առաջացնում: Առավել բարդ է առաջին խնդրի լուծումը: Որպեսզի հաստատենք, որ ընտրված նորմերը գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերության մեջ, պետք է հասկանանք, թե ինչ դրսևորումներ կարող է ունենալ նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցությունը:

3. Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության դրսևորումները, որոնք ենթակա են լուծման քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասի հիման վրա

Վ.Ն. Կուդրյավցևը նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցությունը բնորոշել է որպես երկու կամ ավելի այնպիսի նորմերի առկայություն, որոնցից մեկն ընդգրկում է կատարված արարքն ամբողջությամբ, իսկ մյուսները՝ այդ արարքի միայն առանձին մասերը²:

Նշված բնորոշումից բխում է, որ նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության մասին կարելի է խոսել միայն կոնկրետ արարքի կապակցությամբ: Միսալ է պնդել, թե քր. օր-ի այս կամ այն նորմը միշտ և անվերապահորեն հանդես է գալիս որպես մեկ այլ նորմի մաս: Օրինակ՝ սխալ կլինի պնդել, որ քր. օր-ի 194-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված նորմը (հոգեկան ներգործության հիմնական հանցակազմ) միշտ և անվերապահորեն հանդես է գալիս որպես քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված նորմի (ավազակության հիմնական հանցակազմ) մաս: Այսպես՝ հոգեկան ներգործության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի երկրնորելի դրսևորումներից է նաև գույք ոչնչացնելու սպառնալիքը, որը երբեք չի կարող դիտարկվել որպես ավազակության հանցակազմի մաս: Հակառակը, ավազակության հանցա-

² См. у Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., переб. и допол. – М.: Юрист, 2006, էջեր 225-228:

կազմի երկընտրելի եղանակներից է բռնության գործադրումը, որը չի համապատասխանում հոգեկան ներգործության հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի որևէ դրսևորմանը: Հոգեկան ներգործությունը սահմանող նորմը կարող է դիտարկվել որպես ավագակությունը սահմանող նորմի մաս միայն կոնկրետ արարքի կապակցությամբ, երբ հանցավորը գույքը հափշտակել է տուժածի նկատմամբ բռնության սպառնալիքով:

Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության բոլոր դրսևորումների համար ընդհանուր է այն, որ անձը մեկ կամ մի քանի արարքով կատարում է եզակի հանցանք, որի հատկանիշների մի մասը «ծածկվում» է միայն նորմ-ամբողջով, իսկ մյուս մասը «ծածկվում» է և՛ նորմ-ամբողջով, և՛ նորմ-մասով (նորմ-մասերով): Նորմ-ամբողջը և նորմ-մասը միմյանց հետ բովանդակային ենթակայության հարաբերության մեջ են³:

Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության դրսևորումներն առանձնացնելու հիմքում կարող են դրվել տարբեր չափանիշներ: Մեր կարծիքով՝ արարքի որակման համար նշանակություն ունեն հետևյալ չափանիշները՝

1) Նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի կառուցվածքը և ըստ այդմ՝ անձի կատարած արարքների քանակը (պարզ օբյեկտիվ կողմ (մեկ արարք) կամ բարդացված օբյեկտիվ կողմ (երկու կամ ավելի արարք)):

2) Նորմ-մասերի քանակը (մեկ նորմ-մաս կամ երկու կամ ավելի նորմ մասեր):

3) Նորմ-ամբողջով նախատեսված արարքի (արարքների) «ծածկվածությունը» նորմ-մասով (նորմ-մասերով) (Ոծածկվում էՈ ամբողջությամբ կամ «ծածկվում է» մասամբ):

4) Նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի տեսակն ըստ նկարագրման եղանակի (նյութական կամ ձևական (հատված)):

5) Նորմ-ամբողջով նախատեսված հետևանքի «ծածկվածությունը» նորմ-մասով (նորմ-մասերով) («ծածկվում է» ամբողջությամբ, «ծածկվում է» մասամբ, չի «ծածկվում»):

Մեր հաշվարկներով՝ տեխնիկապես կարելի է առանձնացնել վերոնշյալ տարբերակների 48 համադրություն, սակայն գործնականում հնարավոր է

³ Տե՛ս **Գրիգորյան Գ.Թ.**, Քրեաիրավական նորմերի մրցակցությունը: Մենագրություն: Երևան, ՈԼԻՆՈՒՄ հրատ., 2008, էջ 74:

նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության՝ վերոնշյալ չափանիշների տարբեր համադրությամբ առանձնացված 13 դրսևորում⁴:

Ստորև ներկայացվում են նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության առավել տիպային դրսևորումները:

1) Անձը մեկ արարքով կատարել է պարզ օբյեկտիվ կողմով նյութական հանցակազմով հանցանք, որն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով, իսկ այդ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքը (գործողություն կամ անգործություն) «ծածկվում» է նաև մեկ նորմ-մասով: Տվյալ դեպքում նորմ-մասով չի «ծածկվում» հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի մեկ այլ պարտադիր հատկանիշ՝ հետևանքը: *Օրինակ՝ հանցավորը տուժածին սպառնացել է, որ նրա նկատմամբ կկատարի սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություն, ինչի արդյունքում տուժածն ինքնասպանություն է գործել: Գործով հաստատվել է, որ հանցավորը գործել է անուղղակի դիտավորությամբ, այսինքն՝ տուժածի ինքնասպանությունը նրա նպատակը չի եղել, սակայն նա նախատեսել է դրա իրական հնարավորությունը, և նրա համար միևնույն է եղել՝ տուժածն ինքնասպան կլինի՞, թե՞ ոչ:*

Նշված արարքն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով՝ քր. օր-ի 162-րդ հոդվածի 3-րդ մասով (սպառնալիքի, դաժան վերաբերմունքի կամ արժանապատվությունը նվաստացնելու եղանակով անձին ինքնասպանության կամ ինքնասպանության փորձի հասցնելը)⁵: Հանցավորի կատարած բռն արարքը՝ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություն կատարելու սպառնալիքը «ծածկվում» է նորմ-մասով՝ 194-րդ հոդվածի 1-ին մասով (հոգեկան ներգործությունը): Ընդ որում՝ նորմ-ամբողջով և նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմերի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքներն ամբողջությամբ համընկնում են: Նորմ-մասով չի «ծածկվում» նորմ-ամբողջով նախատեսված հետևանքը՝ տուժածի ինքնասպանությունը:

⁴ Օրինակ՝ հնարավոր չէ, որ նորմ-ամբողջով նախատեսված լինի ձևական հանցակազմով հանցանք, և նորմ-մասով Ոճածկվի ը նորմ-ամբողջով նախատեսված հետևանքը, քանի որ ձևական հանցակազմում չի կարող լինել հետևանք:

⁵ Այս և հետագա օրինակներում քր. օր-ի Հատուկ մասի այս կամ այն հոդվածի մասը (կետը) մենք նորմ ենք անվանում որոշակի վերապահումով, քանի որ իրականում նորմի որոշ մասեր (հանցագործության սուբյեկտի տարիքը և մեղսունակությունը սահմանող) ամրագրված են քր. օր-ի Ընդհանուր մասում:

2) Անձը մեկ արարքով կատարել է պարզ օբյեկտիվ կողմով նյութական հանցակազմով հանցանք, որն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով, իսկ այդ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքը (գործողություն կամ անգործություն) և հետևանքի մի մասը «ծածկվում» են նաև մեկ նորմ-մասով: Տվյալ դեպքում նորմ-մասով չի «ծածկվում» հետևանքի մյուս մասը: *Օրինակ՝ հանցավորը տուժածին սպանելու նպատակով դանակով դիտավորությամբ հարվածել է նրա կրծքավանդակին՝ առողջությանը պատճառելով կյանքի համար վտանգավոր ծանր վնաս, ինչից տուժածը մահացել է:*

Այս դեպքում նորմ-ամբողջն սպանությունը նախատեսող նորմն է (քր. օր-ի 155-րդ հոդվածի 1-ին մաս), իսկ նորմ մասը՝ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը նախատեսող նորմը (քր. օր-ի 166-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Տվյալ դեպքում նորմ-մասով ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքը՝ դանակով տուժածի կրծքավանդակին հարվածելը: Բացի այդ արարքից, հանցավորը տուժածին սպանելուն ուղղված որևէ այլ արարք չի կատարել: Այսինքն՝ տուժածին դանակով հարվածելը միաժամանակ և՛ սպանության, և՛ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է: Ըստ էության՝ սպանությունը հնարավոր չէ կատարել առանց տուժածի առողջությանը վնաս պատճառելու: Մասնագիտական գրականության մեջ նույնիսկ կարծիք է արտահայտվել այն մասին, որ սպանությունը կարելի էր բնորոշել որպես մեկ ուրիշի առողջությանը վնաս պատճառելու միջոցով նրան ապօրինաբար կյանքից զրկել⁶: Փաստորեն, քննարկվող դեպքում նորմ-մասը «ծածկում» է ոչ միայն նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքը, այլև հետևանքի մի մասը⁷:

Ընդ որում՝ քննարկվող դեպքում նույնիսկ եթե նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցանքն ավարտին չհասցվի հանցավորի կամքից անկախ հանգամանքներով, ապա այդ հանցանքի փորձը նախատեսող նորմը, մինևույն է, հանդես է գալու որպես նորմ-ամբողջ: Այսինքն՝ սպանության փորձը կլա-

⁶ St' u **Ораздурдыев А.М.** Характеристика объекта составного преступления//Вестник Волжского университета им. **В. Н. Татищева.** 2011, № 75, էջեր 80-85:

⁷ Որքան էլ տարօրինակ հնչի, քրեաիրավական իմաստով տուժածի առողջությանը պատճառված վնասը պետք է համարել նրա մահվան մի մասը:

նում է առողջությանը ծանր վնաս պատճառելուն: Դա բխում է քր. օր-ի 44-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կանոնից՝ համաձայն որի. «Եթե հանցափորձի ժամանակ հանցավորի դիտավորության մեջ ընդգրկված վնասից ավելի փոքր վնաս է պատճառվում, քան ընդգրկված էր դիտավորության մեջ, ապա դա կլանվում է անձի դիտավորության մեջ»:

3) Անձը երկու կամ ավելի արարքներով կատարել է բարդացված օբյեկտիվ կողմ ունեցող մեկ հանցանք, որն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով, իսկ այդ հանցանքի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքներից մեկը «ծածկվում» է նաև մեկ նորմ-մասով: Տվյալ դեպքում նորմ-մասով չի «ծածկվում» հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող մյուս արարքը: Ընդ որում՝ «չծածկվող» արարքը, առանձին վերցրած, ինքնուրույն հանցակազմ չի պարունակում⁸: *Օրինակ՝ հանցավորը չափահաս տուժածին սպանելու սպառնալիքով վերջինիս հետ ունեցել է սեռական հարաբերություն:*

Կատարված արարքն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով՝ քր. օր-ի 198-րդ հոդվածի 1-ին մասով (սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները): Նշված հանցագործության օբյեկտիվ կողմը բարդացված է և բաղկացած է երկու արարքներից՝ սպանության սպառնալիք և սեռական հարաբերություն: Սպանության սպառնալիքը «ծածկվում» է նաև նորմ-մասով՝ քր. օր-ի 194-րդ հոդվածի 1-ին մասով (հոգեկան ներգործությունը): Նորմ-մասով «չծածկվող» մասը՝ չափահաս անձի հետ սեռական հարաբերությունը, առանձին վերցրած, ինքնուրույն հանցակազմ չի պարունակում: Տվյալ դեպքում եթե նորմ-մասը պայմանականորեն ուժը կորցրած ճանաչվի, ապա կատարված արարքի ոչ մի մաս դուրս չի մնա հանցավոր համարվող արարքների շրջանակից: Սակայն եթե պայմանականորեն ուժը կորցրած ճանաչվի նորմ-ամբողջը, ապա կատարված արարքի մի մասը՝ չափահաս անձի հետ սեռական հարաբերությունը, դուրս կմնա հանցավոր համարվող արարքների շրջանակից:

4) Անձը երկու կամ ավելի արարքներով կատարել է բարդացված օբյեկտիվ կողմ ունեցող մեկ հանցանք, որն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամ-

⁸ Քննարկվող դեպքում նորմ-ամբողջով կարող է նախատեսված լինել ինչպես նյութական, այնպես էլ ձևական (հատված) հանցակազմ: Եթե նորմ-ամբողջով նախատեսված է նյութական հանցակազմ, ապա նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմը ևս պետք է լինի նյութական, որպեսզի ՈճածկիՈ նորմ-ամբողջով նախատեսված հետևանքը:

բողջով, իսկ այդ հանցանքի օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ հանդիսացող արարքներից յուրաքանչյուրը «ծածկվում» է առանձին նորմ-մասերով: Տվյալ դեպքում մի նորմ-մասը, առանձին վերցրած, չի «ծածկում» այն արարքը, որը «ծածկում» է մյուս նորմ-մասը: Ընդ որում՝ նորմ-մասերով «ծածկվող» արարքները, առանձին վերցրած, ինքնուրույն հանցակազմ են պարունակում⁹: Քննարկվող դեպքում գործ ունենք բաղկացական հանցագործության հետ¹⁰: *Օրինակ՝ հանցավորը տուժածի պայուսակը հափշտակելու նպատակով նրա առողջությանը պատճառել է միջին ծանրության վնաս, որից հետո տուժածի աչքի առաջ նրանից վերցրել է պայուսակը և դիմել փախուստի:*

Նշված արարքն ամբողջությամբ «ծածկվում» է ավագակության հանցակազմը նախատեսող նորմով (քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 1-ին մաս), որը հանդես է գալիս որպես նորմ-ամբողջ: Մինևույն ժամանակ կատարված հանցանքը բաղկացած է երկու առանձին արարքներից՝ տուժածի առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը և նրա պայուսակը բացահայտ հափշտակելը, որոնք նախատեսված են նորմ-մասերով (համապատասխանաբար քր. օր-ի 167-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 10-րդ կետ և 253-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Տվյալ դեպքում էթե նորմ-մասերը պայմանականորեն ուժը կորցրած ճանաչվեն, ապա կատարված արարքի ոչ մի մաս դուրս չի մնա հանցավոր համարվող արարքների շրջանակից: Մինևույն ժամանակ, էթե պայմանականորեն ուժը կորցրած ճանաչվի նորմ-ամբողջը, ապա կատարված

⁹ Քննարկվող դեպքում նույնպես նորմ-ամբողջով կարող է նախատեսված լինել ինչպես նյութական, այնպես էլ ձևական (հատված) հանցակազմ: Եթե նորմ-ամբողջով նախատեսված է նյութական հանցակազմ, ապա նորմ-մասերից առնվազն մեկով նախատեսված հանցակազմը ևս պետք է լինի նյութական, որպեսզի «ծածկի» նորմ-ամբողջով նախատեսված հետևանքը:

¹⁰ Բաղկացական հանցանքները եզակի բարդ հանցանքների տեսակներից մեկն են: Չնայած մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպող բաղկացական հանցանքի բնորոշումների որոշ տարբերություններին, քրեական իրավունքում ընդհանուր առմամբ պահպանվում է դեռևս անցյալ դարի կեսերին տրված այն բնորոշման տրամաբանությունը՝ ըստ որի բաղկացական են համարվում երկու կամ ավելի հանցանքներից բաղկացած հանցանքները, և հենց այդ պատճառով էլ դրանք կոչվում են բաղկացական: Առավել մանրամասն տե՛ս, օրինակ, **Кузнецова Н. Ф.** Значение преступных последствий для уголовной ответственности. - М., 1958. էջ 117; Советское уголовное и исправительно-трудовое право. Книга 1. Общая часть советского уголовного права: Учебник. - М., 1987. էջ 100; **Галиакбаров Р., Ефимов М., Фролов Е.** Множественность преступных деяний как институт советского уголовного права // Советская юстиция. 1967. № 2. էջ 6, **Գրիգորյան Գ.Թ.**, Նշված աշխ., էջեր 76-77:

արարքի ոչ մի մաս նույնպես դուրս չի մնա հանցավոր համարվող արարքների շրջանակից, քանի որ այդ արարքն ամբողջությամբ «կծածկվի» երկու նորմ-մասերով: Պարզապես օրենսդիրը երկու առանձին հանցանքներից բաղկացած արարքը նախատեսել է որպես ինքնուրույն հանցանք՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ այդ հանցանքների հատկապես այդպիսի համադրությունը հարաբերականորեն տարածված է, ինչի շնորհիվ այն ձեռք է բերում կրիմինալոգիական տիպայնություն¹¹:

Բերված օրինակում բաղկացական հանցանքը նախատեսված է քր. օր-ի Հատուկ մասի հոդվածի առաջին մասով և հիմնական հանցակազմ պարունակող հանցանք է: Սակայն բաղկացական հանցանքը կարող է հանդես գալ նաև որպես ծանրացնող հանգամանքներով հանցանք: *Օրինակ՝ հանցավորը, տուժածի կամքին հակառակ, նրա առողջությանը թեթև վնաս պատճառելով, ապօրինի մուտք է գործել վերջինիս բնակարան*: Այս օրինակում նորմ-ամբողջը քր. օր-ի 207-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետն է (բնակարանի անձեռնմխելիությունը խախտելը, որը կատարվել է բռնություն գործադրելով կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով), իսկ նորմ-մասերն են քր. օր-ի 171-րդ հոդվածի 1-ին մասը և 207-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

4. Իրավիճակներ, որոնց դեպքում քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասը կիրառելի չէ

Գործնականում հնարավոր են իրավիճակներ, երբ առկա են անձի կատարած արարքն ամբողջությամբ և մասամբ «ծածկող» նորմեր, որոնք արտաքուստ գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերության մեջ, սակայն քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասը կիրառելի չէ: Այդ իրավիճակներում արարքը պետք է որակել միայն նորմ-ամբողջով՝ ղեկավարվելով քր. օր-ով սահմանված որևէ այլ կանոնով: Մասնավորապես, խոսքը հետևյալ իրավիճակների մասին է:

1) **Անձը կատարել է նորմ-մասերով «ծածկվող» երկու կամ ավելի արարք, որոնք կազմում են շարունակվող հանցագործություն, որն իր հերթին ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով:** *Օրինակ՝ խանութի գանձապահը, միասնական դիտավորություն ունանալով իրեն վստահված դրամական մի-*

¹¹ Արարքի տիպայնության և քրեաիրավական արգելքներ սահմանելիս օրենսդրի կողմից հաշվի առնվող այլ հանգամանքների մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Մարկոսյան Մ.**, Քրեականացման և ապաքրեականացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում: Երևան, ՈԼԻմուշԹ հրատ., 2011թ., էջեր 66-96:

ջոզներից հափշտակել 600.000 ՀՀ դրամ, այդ դիտավորությունն իրագործել է երկու օրվա ընթացքում՝ յուրաքանչյուր օր հափշտակելով 300.000 ՀՀ դրամ:

Տվյալ օրինակում հանցավոր արարքի դրվագներից յուրաքանչյուրը պարունակում է քր. օր-ի 256-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցակազմը (վստահված գույքը հափշտակելը), իսկ միասին վերցրած՝ այդ դրվագները շարունակվող հանցագործություն են, որը նախատեսված է նորմ-ամբողջով՝ քր. օր-ի 256-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով (վստահված գույքը հափշտակելը, որը կատարվել է խոշոր չափերով): Այս դեպքում մի նորմ-մասը չի «ծածկում» մյուս նորմ-մասով նախատեսված արարքը: Թեև նշված օրինակում հանցավոր արարքի դրվագները միասնական հանցագործության բաղկացուցիչ մասեր են, նշված արարքը որակելիս քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասը կիրառման ենթակա չէ: Տվյալ դեպքում արարքը որակելիս անհրաժեշտ է ղեկավարվել քր. օր-ի 51-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված կանոնով, որի համաձայն հանցագործությունների բազմակիությունը բացակայում է մեկ շարունակվող հանցագործության դեպքում:

2) Անձը կատարել է արարք, որն ամբողջությամբ Ոճածկվում է նորմ-ամբողջով և մասամբ «ծածկվում» է նորմ-մասով, սակայն նորմ-մասի վկայակոչող դիսպոզիցիայում նշված է նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցանքի հատկանիշների բացակայության մասին: *Օրինակ՝ հանցավորն առևանգել է տուժածին:*

Տվյալ օրինակում նորմ-ամբողջը քր. օր-ի 191-րդ հոդվածի 1-ին մասն է (մարդուն առևանգելը), իսկ նորմ-մասը՝ 192-րդ հոդվածի 1-ին մասը (ազատությունից ապօրինի զրկելը): Թեև նշված օրինակում ազատությունից ապօրինի զրկելը մարդուն առևանգելու բաղկացուցիչ մաս է, նշված արարքը որակելիս քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասը կիրառման ենթակա չէ: Քր. օր-ի 192-րդ հոդվածի կիրառումն ի սկզբանե բացառվում է, քանի որ դրանով նախատեսված է հանցակազմի նեգատիվ հատկանիշ¹²՝ 191-րդ հոդվածով նախատեսված հանցանքի հատկանիշների բացակայությունը:

5. Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծման ալգորիթմը

Հանցանքի որակման սովորական իրավիճակներում իրավակիրառողը գլխավորապես գործ ունի երկու համադրվող օբյեկտների հետ՝ կատարված

¹² Նեգատիվ են կոչվում հանցակազմի այն հատկանիշները, որոնք մատնանշում են տվյալ հանցավոր արարքի այս կամ այն որակների և հատկությունների բացակայությունը: Առավել մանրամասն տե՛ս **Кудрявцев В.Н.** Նշված աշխ., 2006, էջ 104:

արարքը և քրեաիրավական նորմը: Նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծման դեպքում համադրվող օբյեկտները չորսն են՝ արարք-ամբողջը, արարք-մասը, նորմ-ամբողջը և նորմ-մասը: Ելնելով դրանից՝ կարծում ենք, որ նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծման համար անհրաժեշտ է դեկլարվել այնպիսի միասնական ալգորիթմով, որը թույլ կտա ստուգել նշված չորս օբյեկտների ճիշտ հարաբերակցությունը:

Եվ այսպես, պատկերացնենք, որ անձը կատարել է արարք (արարք-ամբողջը), որից հնարավոր է առանձնացնել առանձին բաղկացուցիչ մաս (արարք-մասը), և իրավակիրառողն ընտրել է երկու քրեաիրավական նորմ, որոնցից մեկը (նորմ-ամբողջը) «հավակնում է ծածկել» արարք-ամբողջին, իսկ մյուսը (նորմ-մասը կամ նորմ-մասերը) «հավակնում է (են) ծածկել» արարք-մասին: Նման իրավիճակներում առաջարկում ենք դեկլարվել հաջորդական գործողություններից բաղկացած հետևյալ միասնական ալգորիթմով:

1) Արարք-ամբողջի և նորմ-ամբողջի համապատասխանության ստուգում: Այս գործողության նպատակն է հաստատել, որ արարք-ամբողջն իր բաղկացուցիչ մասերի միասնության ուժով հնարավոր է բնութագրել որպես եզակի հանցանք:

Մասնագիտական գրականության մեջ եզակի հանցանքը բնորոշվում է որպես մեկ կամ մի քանի գործողություններից (անգործությունից) բաղկացած արարք, որը բնութագրվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշների միասնությամբ և համապատասխանում է մեկ քրեաիրավական նորմին¹³:

Արարք-ամբողջի բաղկացուցիչ մասերի միասնությունը հաստատելու համար նախ անհրաժեշտ է առանձնացնել արարք-ամբողջի հատկանիշների երկու խումբ՝ այն հատկանիշները, որոնք համընկնում են արարք-մասի հետ և այն հատկանիշները, որոնք չեն համընկնում արարք-մասի հետ: Այնուհետև անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյո՞ք հատկանիշների այդ երկու խմբերը կապված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կապերով:

Օբյեկտիվ կապը կարող է արտահայտվել արարքի, դրա կատարման տեղի, ժամանակի, եղանակի, իրադրության, գործիքի և միջոցի, հանցագոր-

¹³ St' u **Куличенко Н. Н.** Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления. Дисс. ...канд. юрид. наук. Омск, 2006, էջ 11:

ծության առարկայի, տուժածի ընդհանրության մեջ, ինչպես նաև արարք-մասի և արարք-ամբողջի հետևանքի միջև առկա պատճառական կապի մեջ:

Ինչ վերաբերում է սուբյեկտիվ կապին, ապա դրա բովանդակությունը կախված է արարք-ամբողջի հանցակազմի տեսակից և սուբյեկտիվ կողմի առանձնահատկություններից:

Մասնավորապես, եթե արարք-ամբողջը ձևական հանցակազմով դիտավորյալ հանցանք է, ապա անհրաժեշտ է հաստատել, որ արարք-մասը կատարելիս հանցավորը գիտակցել է նաև արարք-մասի հետ չհամընկնող փաստական հանգամանքները, և արարք-ամբողջի կատարումը եղել է նրա նպատակը կամ նպատակին հասնելու միջոցը, (ուղղակի դիտավորություն) կամ տվյալ արարքի իրականացումը նրա նպատակը չէր, այնուամենայնիվ, նա կատարել է դա (անուղղակի դիտավորություն):

Եթե արարք-ամբողջը նյութական հանցակազմով դիտավորյալ հանցանք է, ապա անհրաժեշտ է հաստատել, որ արարք-մասը կատարելիս արարք-ամբողջի հետևանքների առաջացումն անձի նպատակն է եղել կամ նպատակին հասնելու միջոց, կամ նա նախատեսել է դրանց առաջացման անխուսափելիությունը (ուղղակի դիտավորություն) կամ արարք-ամբողջի հետևանքների առաջացումն անձի նպատակը չի եղել, սակայն նա նախատեսել է դրանց առաջացման իրական հնարավորությունը, և նրա համար միննույն է եղել՝ դրանք կառաջանա՞ն, թե՞ ոչ (անուղղակի դիտավորություն):

Հարկ է նշել, որ դեպքերի մեծամասնությունում արարք-ամբողջի կատարման դիտավորությունն անձի մոտ ձևավորված է լինում նախքան արարք-մասի կատարումը: Սակայն որոշ դեպքերում հնարավոր է, որ անձի մոտ արարք-ամբողջին ուղղված դիտավորությունն առաջանա արարք-մասը կատարելու ընթացքում: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ հանցավորի սկզբնական դիտավորությամբ ընդգրկված լինի միայն նորմ-մասով նախատեսված հանցանքի կատարումը, սակայն դրա ընթացքում հանցավորի դիտավորությունը փոխվի, և այդ հանցանքը վերաճի¹⁴ նորմ-ամբողջով նա-

¹⁴ Մի հանցանքից մեկ այլ հանցանքի վերաճած արարքը կարող է դիտարկվել որպես եզակի հանցանք այն դեպքում, երբ սկզբնական (վերաճող) և հետագա (վերաճած) հանցանքները նախատեսված են քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի նույն գլխով և ուղղված են նույն տուժածի (առարկայի) դեմ: Առավել մանրամասն տե՛ս **Чижин Д.С.**

խատեսված հանցանքի: Օրինակ՝ հանցավորը ցանկացել է առանց բռնություն գործադրելու կամ դրա սպառնալիքի տուժածի ձեռքից խլել պայուսակն ու դիմել փախուստի: Տուժածի ձեռքից պայուսակը խլելու ընթացքում վերջինս բռնել է հանցավորի ձեռքն ու փորձել է հետ վերցնել պայուսակը: Բռնվածքից ազատվելու և հափշտակությունն ավարտին հասցնելու համար հանցավորը բռունցքով հարվածել է տուժածի դեմքին՝ նրա առողջությանը պատճառելով թեթև վնաս, և պայուսակով հանդերձ դիմել է փախուստի:

Նշված օրինակում նորմ-ամբողջը 252-րդ հոդվածի 1-ին մասն է (ավագակություն), և առկա են երկու նորմ-մասեր՝ քր. օր-ի 253-րդ հոդվածի 1-ին մասը (կողոպուտ) և 171-րդ հոդվածի 1-ին մասը (առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը): Հանցավորի երկու արարքները՝ տուժածի պայուսակը խլելն ու նրա առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը, իրենց միասնության մեջ կազմում են եզակի հանցանք՝ ավագակություն:

Ինչ վերաբերում է այն դեպքերին, երբ արարք-ամբողջն անզգույշ հանցանք է, ապա այդ պարագայում անհրաժեշտ է հաստատել, որ արարք-մասը կատարելիս անձը նախատեսել է արարք-ամբողջի վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, սակայն առանց բավարար հիմքերի համոզված է եղել, որ տվյալ դեպքում դրանք կկանխվեն (հանցավոր ինքնավստահություն), կամ չի նախատեսել արարք-ամբողջի վտանգավոր հետևանքների առաջացման հնարավորությունը, թեև տվյալ իրադրությունում պարտավոր էր և կարող էր նախատեսել (հանցավոր անփութություն):

Այսպիսով՝ եթե արարք-ամբողջի հատկանիշների միջև օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ կապերը բացակայում են, ապա բացակայում է նաև եզակի հանցանքը, ուստի նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցություն առկա չէ:

Օրինակ՝ հանցավորն սպառնացել է տուժածին, որ կտռանգի վերջինիս, որից հետո տուժածն ինքնասպանություն է գործել: Գործով հաստատվել է, որ հանցավորը տուժածի ինքնասպանության նկատմամբ դրսևորել է անուղղակի դիտավորություն: Մինևույն ժամանակ գործով հաստատվել է, որ տուժածը ինքնասպանություն գործել է ոչ թե իրեն ուղղված առևանգման սպառնալիքի պատճառով, այլ անպատասխան սիրո պատճառով:

Բերված օրինակում բացակայում է արարք-ամբողջը, քանի որ հանցավորի կատարած արարքն ամբողջությամբ չի համապատասխանում քր. օր-ի 162-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներին (սպառնալիքի, դաժան վերաբերմունքի կամ արժանապատվությունը նվաստացնելու եղանակով անձին ինքնասպանության կամ ինքնասպանության փորձի հասցնելը): Մասնավորապես, բացակայում է հանցավորի արարքի և վտանգավոր հետևանքի միջև պատճառական կապը, որը նշված հանցակազմի պարտադիր հատկանիշ է: Բերված օրինակում հանցավորի բուն արարքն առանց հետևանքի՝ առևանգման սպառնալիքը, պարունակում է հոգեկան ներգործության հանցակազմ (քր. օր-ի 194-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Թեև այդ արարքի ու առաջացած հետևանքի միջև առերևույթ առկա է սուբյեկտիվ կապ՝ անուղղակի դիտավորության ձևով, այուամենայնիվ, արարք-ամբողջը բացակայում է: Հետևաբար՝ չկա նաև նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցություն, և հանցավորի արարքը պարզապես պետք է որակել որպես հոգեկան ներգործություն:

Քննարկենք մեկ այլ օրինակ: Հանցավորը վրեժի շարժառիթով ծանր վնաս է պատճառել տուժածի առողջությանը, որից հետո նրա մոտ դիտավորություն է առաջացել բացահայտ հափշտակել վիրավոր տուժածի դրամապանակը, ինչը հանցավորը կատարել է:

Նշված օրինակում հանցավորի երկու արարքները կապված են օբյեկտիվ կապերով, ինչը դրսևորվել է դրանց կատարման տեղի, ժամանակի, տուժածի ընդհանրության ձևով: Սակայն այդ արարքները, միասին վերցրած. չեն կարող դիտարկվել որպես եզակի հանցանք (ավազակություն), քանի որ բացակայում է արարքների միջև սուբյեկտիվ կապը: Ավազակության սուբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է այն, որ բռնությունը կամ սպառնալիքն ի սկզբանե պետք է ուղղված լինի գույքը հափշտակելուն:

Հարկ է նշել, որ երկու արարքների միջև օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կապերի հաստատումը դեռևս բավարար չէ պնդելու համար, որ այդ արարքներն իրենց միասնության մեջ եզակի հանցանք են: Անհրաժեշտ է հաստատել նաև, որ արարքների հատկապես այդպիսի համադրությունն օրենսդիրը նախատեսել է որպես մեկ քրեաիրավական նորմով նախատեսված միասնական հանցանք:

Այլ կերպ ասած՝ անհրաժեշտ է հաստատել, որ արարք-ամբողջն իր մեջ ներառում է այն փաստական հանգամանքները, որոնք բավարար են

նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի առկայության համար: *Օրինակ՝ հանցավորը ցանկացել է սպանել տուժածին, որը գտնվել է անցագրային ռեժիմ ունեցող շենքում: Այդ շենք մուտք գործելու համար հանցավորն օգտագործել է կեղծ փաստաթուղթ, ինչից հետո կատարել է սպանությունը:*

Բերված օրինակում հանցավորի կատարած երկու արարքները, պարունակելով ինքնուրույն հանցակազմեր (կեղծ փաստաթուղթ օգտագործելը և սպանությունը), կապված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կապերով: Օբյեկտիվ կապն արտահայտվում է արարքների կատարման տեղի և ժամանակի ընդհանրության մեջ: Սուբյեկտիվ կապն արտահայտվում է նրանում, որ կեղծ փաստաթուղթ օգտագործելու նպատակը սպանության համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելն է: Սակայն նշված երկու արարքներն իրենց միասնության մեջ չեն կարող դիտարկվել որպես արարք-ամբողջ, քանի որ քր. օր-ում չկա նորմ, որով որպես եզակի հանցանք նախատեսված կլիներ կեղծ փաստաթուղթ օգտագործելով սպանություն կատարելը: Սպանության հանցակազմի որևէ հատկանիշ չի «ծածկում» կեղծ փաստաթղթի օգտագործումը: Հետևաբար՝ քննարկվող իրավիճակում արարքը պետք է որակվի ոչ թե նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծման, այլ հանցանքների համակցության կանոններով:

2) Արարք-մասի և նորմ-մասի համապատասխանության ստուգում: Այս գործողության նպատակն է հաստատել, որ արարք-մասը պարունակում է ինքնուրույն հանցակազմ, այսինքն՝ արարք-մասի փաստական հանգամանքներն իրենց ամբողջության մեջ համապատասխանում են նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմի բոլոր հատկանիշներին: Դրա համար անհրաժեշտ է պայմանականորեն ընդունել, որ նորմ-ամբողջը կորցրել է իր ուժը, և պարզել, թե արդյո՞ք արարք-մասն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-մասով, թե՞ արարք-մասի որևէ փաստական հանգամանք դուրս է մնում նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմի շրջանակներից կամ հակառակը՝ նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմի որևէ հատկանիշ «մնում է օդում», քանի որ արարքում բացակայում է դրան համապատասխանող փաստական հանգամանքը:

Եթե պարզվի, որ արարք-մասն ամբողջությամբ չի համապատասխանում նորմ-մասին, ապա դա կնշանակի, որ արարք-մաս, որպես այդպիսին չկա, հետևաբար՝ ալգորիթմի հաջորդ գործողություններին անցնելու անհրաժեշտությունն նույնպես չկա: *Օրինակ՝ հանցավորը տուժածին մեկ անգամ*

հայհոյելով նվաստացրել է վերջինիս արժանապատվությունը, ինչի հետևանքով տուժածն ինքնասպանություն է գործել: Գործով հաստատվել է, որ հանցավորը գործել է անուղղակի դիտավորությամբ:

Նշված արարքն ամբողջությամբ «ծածկվում» է նորմ-ամբողջով՝ քր. օր-ի 162-րդ հոդվածի 3-րդ մասով (սպառնալիքի, դաժան վերաբերմունքի կամ արժանապատվությունը նվաստացնելու եղանակով անձին ինքնասպանության կամ ինքնասպանության փորձի հասցնելը): Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե արարք-ամբողջից հնարավոր է առանձնացնել արարք-մասը՝ տուժածին մեկ անգամ հայհոյելը, առանց հետևանքի: Սակայն այդ արարքն ինքնին չի կարող դիտարկվել որպես արարք-մաս, քանի որ այն ինքուրույն հանցակազմ չի պարունակում: Այսպես՝ քր. օր-ի 194-րդ հոդվածի 1-ին մասը որպես հոգեկան ներգործության դրսևորում առանձնացնում է պատիվն ու արժանապատվությունը **պարբերաբար**¹⁵ (ընդգծումը մերն է՝ Մ.Մ.) նվաստացնելը: Դա նշանակում է, որ տուժածին մեկ անգամ հայհոյելն ինքնուրույն հանցակազմ չի պարունակում, հետևաբար, այդ արարքը քննարկվող իրավիճակում չի կարող դիտարկվել որպես արարք-մաս, և նորմ-ամբողջի ու նորմ-մասի մրցակցությունը բացակայում է:

3) Արարք-մասի և նորմ-ամբողջի համապատասխանության ստուգում: Այս գործողության նպատակն է հաստատել, որ արարք-մասի փաստական հանգամանքներն ամբողջությամբ «ծածկվում» են ոչ միայն նորմ-մասով, այլև նորմ-ամբողջով, իսկ ավելի կոնկրետ՝ նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի այն հատկանիշներով, որոնք համընկնում են նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներին:

Ընդ որում՝ երբ խոսում ենք նորմ-ամբողջով և նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմերի համընկնող հատկանիշների մասին, նկատի չունենք, որ նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի համընկնող հատկանիշների օրենսդրական նկարագրությունը պետք է բառացիորեն նույնանա: Դեպքերի մեծամասնությունում նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշի ծավալն ավելի լայն է լինում, քան դրա հետ համընկնող՝ նորմ-մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշի ծավալը: Օրինակ՝ նորմ-մասով կարող է նախատեսված լինել Ոստոջությանը միջին ծանրության վնաս պատճա-

¹⁵ Քր. օր-ի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26-րդ կետի համաձայն՝ պարբերաբար նշանակում է նույնաբնույթ արարքը երկու կամ ավելի անգամ կատարելը:

ռել՝ հատկանիշը, իսկ նորմ-ամբողջով՝ «բռնություն գործադրել» հատկանիշը, կամ՝ նորմ-մասով կարող է նախատեսված լինել «գույքը ոչնչացնելու սպառնալիք» հատկանիշը, իսկ նորմ-ամբողջով՝ «հարկադրանքի այլ ձև» հատկանիշը և այլն:

Ալգորիթմի այս գործողության էությունը հանգում է հետևյալին. անհրաժեշտ է պայմանականորեն ընդունել, որ նորմ-մասը կորցրել է ուժը, և պարզել՝ հնարավո՞ր է արդյոք առանձացնել նորմ-ամբողջով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշների որոշակի խումբ, որն ամբողջությամբ «կծածկի» արարք-մասը: Այդ հարցին դրական պատասխան տալու դեպքում կարող ենք հաստատել, որ ընտրված նորմերն իսկապես գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերության մեջ, և անհրաժեշտ է անցնել ալգորիթմի վերջին գործողությանը:

Իսկ եթե ալգորիթմի այս գործողության արդյունքում կպարզվի, որ նորմ-ամբողջի «հավակնություն ունեցող» նորմով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներով հնարավոր չէ ամբողջությամբ «ծածկել» արարք-մասը, ապա դա կնշանակի, որ ընտրված նորմերը ոչ թե ամբողջի և մասի, այլ խաչավորման հարաբերության¹⁶ մեջ են: Այդ դեպքում արարքը պետք է որակել հանցանքների համակցության կանոններով:

Օրինակ՝ հանցավորը հափշտակել է տուժածի պայուսակը՝ իր մոտ ապօրինի պահվող հրազենով սպառնալով սպանել նրան:

Ալգորիթմի առաջին գործողությամբ հաստատում ենք, որ հանցավորի կատարած երկու արարքները՝ հրազենով սպառնալը և գույքը հափշտակելը միասին վերցված՝ կարող են դիտարկվել որպես եզակի հանցանք, քանի որ կապված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կապերով և համապատասխանում են մեկ քրեաիրավական նորմին՝ քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետին (ավազակություն, որը կատարվել է զենքի կամ մարմնական վնասվածք պատճառելու համար նախապես պատրաստված կամ հարմարեցված առարկայի կամ միջոցի գործադրմամբ):

Ալգորիթմի երկրորդ գործողությամբ հաստատում ենք, որ հանցավորի կատարածից կարելի է առանձնացնել մի արարք՝ հրազենն ապօրինի կրելը, որը պարունակում է ինքնուրույն հանցակազմ և համապատասխանում է քր.

¹⁶ Խաչավորման հարաբերության մեջ են այն հասկացությունները, որոնց ծավալները մասնակիորեն հատվում են: Տե՛ս **Քրուտյան Գ.Ա.**, Տրամաբանություն: Երևան, ԹԳԻտություն՝ հրատ., 1998, էջ 21:

օր-ի 335-րդ հոդվածի 1-ին մասին (ապօրինի կերպով հրազեն (բացառությամբ քաղաքացիական ուղորկափող հրազենի, դրա փամփուշտների կամ դրա բաղկացուցիչ մասերի), դրա հիմնական բաղկացուցիչ մաս, ռազմամթերք, ակոսափող հրազենի փամփուշտ, պայթուցիկ նյութ կամ պայթեցման սարք ձեռք բերելը, իրացնելը, պահելը, փոխադրելը, առաքելը կամ կրելը):

Ալգորիթմի երրորդ գործողությամբ անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյո՞ք հրազեն ապօրինի կրելը «ծածկվում» է նաև քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով: Նշված կետում օգտագործված «գործադրել» հատկանիշը համադրելի է քր. օր-ի 335-րդ հոդվածի 1-ին մասում օգտագործված «կրել» հատկանիշի հետ, քանի որ հրազենը գործադրելիս անձն այն պահում է իր մոտ, այսինքն՝ կրում է: Սակայն քր. օր-ի 335-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հանցակազմի մեկ այլ հատկանիշը՝ «ապօրինի կերպով», համադրելի չէ քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով նախատեսված հանցակազմի որևէ հատկանիշի հետ:

Արարքը քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով որակելու համար պարտադիր չէ, որ ավազակության ժամանակ գործադրվող հրազենն անձի մոտ գտնվի ապօրինի կերպով: Ավազակության այդ ծանրացնող հանգամանքն առկա կլինի նաև այն դեպքում, երբ անձն ավազակությունը կատարի իր մոտ օրինական կերպով գտնվող հրազենով: Հետևաբար՝ հրազենի կրման ապօրինությունը չի «ծածկվում» քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետով¹⁷: Իսկ դա նշանակում է, որ քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետը և 335-րդ հոդվածի 1-ին մասը կատարված արարքի կապակցությամբ գտնվում են ոչ թե ամբողջի և մասի, այլ խաչավորման հարաբերության մեջ: Այսպես՝ հնարավոր են դեպքեր, երբ անձը՝

1) ապօրինի կերպով կրի հրազեն, բայց դրա գործադրմամբ չկատարի ավազակություն,

2) հրազենի գործադրմամբ կատարի ավազակություն, բայց այդ հրազենը կրի օրինական կերպով,

3) ապօրինի կերպով կրվող հրազենով կատարի ավազակություն:

¹⁷ Նշված նորմով չեն ընդգրկվում նաև անձի կատարած այլ գործողություններ՝ հրազենն ապօրինի ձեռք բերելը և պահելը, սակայն նշված օրինակը քննարկելիս այդ հանգամանքը չենք շեշտադրել, քանի որ մեր նպատակն է ցույց տալ երկու հանցակազմերի մասնակիորեն համընկնող հատկանիշները:

Ելնելով վերոգրյալից՝ քննարկվող իրավիճակում հանցավորի արարքը ենթակա է որակման քր. օր-ի 252-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի և 335-րդ հոդվածի 1-ին մասի համակցությամբ:

4) **Նորմ-ամբողջով և նորմ-մասով նախատեսված պատիժների համեմատում և արարքի որակման վերաբերյալ որոշման կայացում:** Սա ալգորիթմի վերջին գործողությունն է: Եթե հասել ենք այս գործողությանը, նշանակում է՝ հաստատել ենք, որ ընտրված նորմերը գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերության մեջ, և առկա են նույն հարաբերության մեջ գտնվող երկու արարքներ: Սակայն դա դեռ բավարար չէ, որ մրցակցությունը լուծենք հոգուտ նորմ-ամբողջի:

Քր. օր-ի 52-րդ հոդվածի 6-րդ մասում նախատեսված կանոնի համաձայն՝ անհրաժեշտ է նաև համեմատել նորմ-ամբողջով և նորմ-մասով նախատեսված պատիժները: Պատժի առանձին տեսակների համեմատումն ըստ խստության պետք է կատարել քր. օր-ի 56-րդ հոդվածում դրանց թվարկման հերթականության հիման վրա, իսկ նույն պատժատեսակի չափերի համեմատումը պետք է կատարել տվյալ պատժատեսակի չափման հստակ միավորների (ամսական եկամտի չափ, ժամ, օր, ամիս, տարի) միջոցով:

Մրցակցությունը կարող է լուծվել հոգուտ նորմ-ամբողջի միայն այն դեպքում, երբ նորմ-մասով նախատեսված պատիժն ավելի մեղմ է, քան նորմ-ամբողջով նախատեսված պատիժը: Իսկ եթե նորմ-մասով նախատեսված պատիժը հավասար կամ ավելի խիստ է, քան նորմ-ամբողջով նախատեսված պատիժը, ապա արարքը ենթակա է որակման՝ հանցանքների համակցության կանոններով:

Այսպես՝ քննարկենք երեք օրինակ: Առաջին դեպքում հանցավորը տուժածի կամքին հակառակ ապօրինի մուտք է գործել նրա բնակարան՝ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելով, երկրորդ դեպքում՝ միջին ծանրության վնաս պատճառելով, երրորդ դեպքում՝ ծանր վնաս պատճառելով:

Նշված բոլոր դեպքերում նորմ-ամբողջը քր. օր-ի 207-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետն է (բնակարանի անձեռնմխելիությունը խախտելը, որը կատարվել է բռնություն գործադրելով կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով), որով նախատեսված առավելագույն պատիժը երեք տարի ժամկետով ազատազրկումն է:

Առաջին դեպքում նորմ-մասը քր. օր-ի 171-րդ հոդվածի 1-ին մասն է (առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը), որով նախատեսված առավելագույն պատիժը մեկ տարի ժամկետով ազատազրկումն է: Երկրորդ դեպքում նորմ-մասը քր. օր-ի 167-րդ հոդվածի 1-ին մասն է (առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը), որով նախատեսված առավելագույն պատիժը երեք տարի ժամկետով ազատազրկումն է: Երրորդ դեպքում նորմ-մասը քր. օր-ի 166-րդ հոդվածի 1-ին մասն է (առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը), որով նախատեսված առավելագույն պատիժը յոթ տարի ժամկետով ազատազրկումն է:

Առաջին դեպքում նորմ-մասով նախատեսված պատիժն ավելի մեղմ է, քան նորմ-ամբողջով նախատեսված պատիժը, հետևաբար՝ արարքը պետք է որակել միայն նորմ-ամբողջով: Երկրորդ դեպքում նորմ-մասով նախատեսված պատիժը հավասար է նորմ-ամբողջով նախատեսված պատժին, հետևաբար՝ արարքը պետք է որակել հանցանքների համակցությամբ: Երրորդ դեպքում նորմ-մասով նախատեսված պատիժն ավելի խիստ է, քան նորմ-ամբողջով նախատեսված պատիժը, հետևաբար՝ արարքը նույնպես պետք է որակել հանցանքների համակցությամբ:

6. Եզրակացություն

Սույն գիտական հոդվածի շրջանակներում առանձացրինք քր. օր-ի Հատուկ մասի նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության տիպային դրսևորումներն ու առաջարկեցինք միասնական ալգորիթմ, որով պետք է լուծել քրեաիրավական նորմերի մրցակցության քննարկվող տեսակը: Կարծում ենք, որ նշված ալգորիթմի գործնական կիրառումը կնվազեցնի հանցագործությունների որակման սխալներն ու կնպաստի նորմ-ամբողջի և նորմ-մասի մրցակցության լուծման հարցում միատեսակ դատաքննչական պրակտիկայի ձևավորմանը:

Բանալի բառեր. քրեաիրավական նորմերի մրցակցություն, եզակի հանցանք, հանցանքների համակցություն, հանցանքի որակում, նորմ-ամբողջ, նորմ-մաս:

РАЗРЕШЕНИЕ КОНКУРЕНЦИИ НОРМЫ-ЦЕЛОГО И НОРМЫ-ЧАСТИ ПО НОВОМУ УГОЛОВНОМУ КОДЕКСУ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Маркосян Мисак Меружанович

Первый заместитель начальника

Образовательного комплекса полиции РА,

кандидат юридических наук, доцент,

полковник полиции

В статье дана общая характеристика конкуренции нормы-целого и нормы-части, представлены типичные проявления подобной конкуренции с разъяснением конкретных примеров, а также случаи, когда присутствуют нормы, внешне находящиеся в отношении целого и части, но совершенное деяние следует квалифицировать не по правилам разрешения конкуренции нормы-целого и нормы-части, а по какому-либо другому правилу, предусмотренному Уголовным кодексом. Подчеркнуто практическую направленность имеет та часть статьи, в которой автор предлагает единый алгоритм разрешения конкуренции нормы-целого и нормы-части.

Ключевые слова: конкуренция уголовно-правовых норм, единичное преступление, совокупность преступлений, квалификация преступления, норма-целое, норма-часть.

SOLUTION OF THE COMPETITION BETWEEN THE NORM-WHOLE AND THE NORM-PART ACCORDING TO THE NEW CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Markosyan Misak

First Deputy Head of the Educational

Complex of Police of the Republic of Armenia,

PhD, Associate Professor, Police Colonel

The article gives a general description of the competition between the norm-whole and the norm-part, presents typical manifestations of this competition with an explanation of specific examples, as well as cases when criminal-legal norms are externally present in the relationship between the whole and the part, but the act

should be characterized not in accordance with the rule of solving the competition between the norm-whole and the norm-part but according to some other norm stipulated by the criminal code. In that part of the article that has an emphasized practical orientation, the author proposes a united algorithm for solving the competition between the norm-whole and the norm-part.

Key words: competition of criminal-legal norms, single crime, a combination of crimes, qualification of crime, norm-whole, norm-part.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 25.01.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 31.01.2023թ.:

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ (ԳԻՏԱ- ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)

Մարուքյան Գայանե

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիա
Քաղաքացիական իրավունքի և քաղաքացիական
դատավարության ամբիոնի դոցենտ,
Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ոստիկանության կապիտան*

Համառոտագիր: Գիտական հոդվածի շրջանակներում քննարկման առարկա են դարձել պայմանագրի հասկացության օրենսդրական սահմանման որոշ հիմնարար հարցեր՝ խնդիրը քննարկելով նաև իրավական ֆենոմենի՝ դոկտրինալ գրականության մեջ տեղ գտած բնորոշումների համատեքստում: Կատարված վերլուծական աշխատանքը թույլ է տվել ներկայացնել նաև պայմանագրի սահմանման ինքնուրույն տարբերակ՝ երևույթը քննարկելով բոլոր հնարավոր առանցքներում:

Բանալի բառեր: Պայմանագիր, պարտավորական հարաբերություններ, իրավական ֆենոմեն, գիտական գրականություն, օրենսդրական սահմանում:

Պայմանագիրը՝ որպես իրավական ֆենոմեն, դիտարկվում է հետևյալ հիմնական առանցքներում.

- Որպես իրավահարաբերության սկիզբ
- Որպես բուն իրավահարաբերություն
- Որպես ձև, որն ընդունում է տվյալ իրավահարաբերությունը¹:

Տեսական գրականության մեջ հատուկ նշանակություն է տրվում պայմանագրերի՝ որպես յուրօրինակ ֆենոմենի քննարկման հարցին:

Պայմանագիրը հնագույն իրավական կառուցակարգ է: Հնագույն ժամանակներում գործող իրավակարգավորումները թույլ էին տալիս պարտավորական հարաբերությունների առանցքում դիտարկել բացառապես դելիկտը կամ անիրավաչափ գործողությունները: Սակայն այս մոտեցումն այդքան էլ

¹ Տե՛ս **Романец Ю.В.**, նշված աշխատ., էջեր 15-16:

արդարացված չէր և բոլորովին չէր ողջունվում: Հասարակական կյանքում շփումների ընդլայնումը հարաբերությունների զարգացումն ու կատարելագործումն արդեն իսկ առաջացնում էին օբյեկտիվ անհրաժեշտություն որոշակիորեն վերափոխելու նաև պարտավորական հարաբերությունների առաջացման հիմքերը: Այստեղ անբեկանելիորեն իր կայուն դերն ու նշանակությունը կարող է ունենալ պայմանագիրը: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ պատմականորեն բոլոր ժամանակներում պայմանագիրը ներկայացվել է որպես կամային ակտ՝ բնական է, որ հարաբերությունների սահմանման հարցում ևս այն ունենալու էր կարևոր նշանակություն:

Հասարակության տնտեսական կառուցակարգում կատարված փոփոխություններն արդեն իսկ առաջ բերեցին պայմանագրի՝ որպես իրավական ինստիտուտի առավել գիտակցված հիմնավորում:

Պայմանագրի հասկացության օրենսդրական սահմանման առանցքում գործ ենք ունենում բավականին հետաքրքիր կարգավորումների հետ: ՀՀ քաղ. օր. 436-րդ հոդվածի համաձայն՝ պայմանագիրը բնորոշվում է որպես երկու կամ մի քանի անձանց միջև կայացած համաձայնություն, որն ուղղված է քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների սահմանմանը, փոփոխմանը կամ դադարեցմանը: ՌԴ քաղաքացիական օրենսգիրքը ևս հարցին տվել է նմանօրինակ կարգավորում: ՌԴ քաղ. օր. 420-րդ հոդվածն օրենսդրական սահմանման հարցում ընդգծում է պայմանագրային հարաբերությունների նկատմամբ պարտավորական հարաբերություններն իրավական կարգավորման ենթարկող ինստիտուտների կիրառման հանգամանքը: Պայմանագրի հասկացության սահմանման հարցում բավականին ընդլայնված իրավական կարգավորում է սահմանում Եվրոպական մասնավոր իրավունքի մոդելային փաստաթուղթը՝ սահմանելով պայմանագիրը որպես պարտավորական հարաբերությունների սահմանման առանցքային ինստիտուտ՝ իրեն բնորոշ մի շարք հատկանիշներով.

- Պայմանագրերն ունեն ընդգծված պարտավորական բնույթ և կոչված են հստակ կերպով սահմանելու իրավունքներ և ամրագրելու պարտավորությունների շրջանակ՝ հիմք դառնալով դրանց առաջացման, փոփոխման կամ դադարման համար:
- Պայմանագրային հարաբերություններն ուղղված են կյանքի բոլոր ասպեկտներում պարտավորական իրավահարաբերությունների ձևավորմանը:

- Պայմանագիրը հանդես է գալիս որպես իրավաբանական փաստ, սակայն շատ հաճախ պրակտիկ կիրառության մեջ պայմանագրի իրավական հասկացությունն օգտագործվում է նաև որպես պարտավորական հարաբերությունների բաղկացուցիչ:
- Ոչ բոլոր համաձայնությունները կարող են ստանալ կամ ունենալ պայմանագրային բնույթ, այսինքն՝ ամեն հարցի շուրջ կողմերի միջև ծագած համաձայնությունը չի կարող մեկնաբանվել որպես պայմանագիր²:

Պայմանագրի հասկացության սահմանման հարցում բավականին հետաքրքիր բնորոշում ունի Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի օրենսգիրքը: Այստեղ 1-ին հոդվածով սահմանվում են պայմանագրի իրավական բնույթին վերաբերող մի շարք առանցքային կետեր: Մասնավորապես, նշվում է, որ պայմանագիրը երկու և ավելի անձանց միջև կայացող համաձայնության տեսակ է, որը կոչված է իրավահարաբերությունների սահմանմանը, փոփոխմանը կամ դադարմանը: Անմիջապես հաջորդ պարբերությամբ Օրենսգիրքն անդրադարձ է կատարում այն հստակ սահմանվող սուբյեկտային կազմին, որոնց միջև կարող է կնքվել պայմանագիրը: Այդ սահմանմամբ արդեն իսկ բացառվում է որևէ այլ անձի հետ կամ այլ անձի նկատմամբ պայմանագրային պարտավորությունների առաջացումը, քան սահմանվում է արդեն օրենսգրքով, թեև պայմանագիր հասկացության օրենսդրական սահմանումը հնարավոր կլինի տալ միայն տվյալ հասկացության լեզվա-տրամաբանական վերլուծության արդյունքում: Այս առումով եթե փորձենք անդրադարձ կատարել պայմանագրի հասկացության սահմանմանը, ապա կտեսնենք, որ դեռևս վաղ պատմական ժամանակաշրջանից բառարաններում կարելի էր տեսնել ամենատարբեր վերլուծություններ: Մասնավորապես, Դ. Ն. Ուշակովի հեղինակած «Ռուսաց լեզվի բառարան-մեկնաբանություն» աշխատության մեջ պայմանագիրը ներկայացվում էր որպես երկու և ավելի անձանց միջև կայացող համաձայնություն, որն ինքն իրենով ունակ էր առաջացնել որոշակի տեսակի իրավահարաբերություններ³: Մի փոքր ավելի արդիական ժամանակաշրջանի աշխատություն-

² St' u Договорное и обязательственное право, общ. Часть, постатейный комментарий, М., изд Статут, 2017, отв. Ред. **А.Г. Карпетов**, стр 815-517 (1112 էջից):

³ St' u Словарь русского языка. Под ред. **А.П. Евгеньвой**: в 4-х томах, 2-ое перераб. Издание, М., 1999, стр 171:

ներում պայմանագիրը մեկնաբանվում է որպես գրավոր կամ բանավոր համաձայնություն, որն ունակ է առաջացնել փոխադարձ պարտավորություն⁴: Եթե փորձենք նույն հասկացությունը մեկնաբանել գործնականի առանցքում, ապա պայմանագիրը հնարավոր կլինի ներկայացնել որպես ոչ ֆորմալ համաձայնություն, իսկ դրա իրագործումն արդեն օրենսդրական երաշխիք է տվյալ պարտավորության կատարման առումով:

Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ պայմանագրի հասկացությունը շատ հաճախ նույնացել է նաև դեռևս հռոմեական իրավունքից եկած «contractus» եզրույթի հետ՝ գիտական գրականության մեջ հաճախ հնարավոր է հանդիպել նաև «կոնտրակտ» եզրույթին և դրա շուրջ տրվող տարատեսակ մեկնաբանությունների: Այն ներկայացվում է որպես գրավոր կերպով ամրագրում ստացող պարտավորությունների համակարգի ամբողջություն⁵:

Ինչպես տեսանք, պայմանագրի հասկացության սահմանման առանցքում ներկայացվում է նրա՝ որոշակի պարտավորությունների առաջացման հիմքում դրվելը, ինչը մեկ անգամ ևս ընդգծում է այն կարևորությունը, որը կա և/կամ կարող է լինել պայմանագիր-պարտավորություն կապի առանցքում:

Պայմանագիրն օրենսդրական սահմանման տարբեր ձևաչափերում ամենատարբեր կերպ է մեկնաբանվել նաև օրենսդրության զարգացման տարբեր ժամանակաշրջաններում: Եթե փորձենք անդրադառնալ օրենսդրական զարգացման պատմությանը, ապա կտեսնենք, որ դեռևս հին ռուսական իրավական աղբյուրներում այս կամ այն կերպ անդրդարձ էր կատարվում պայմանագրի հասկացությանը: Դեռևս հին Ռուսաստանում 9-3-րդ դարերում պայմանագիրը ներկայացվում էր որպես համաձայնություն կամ քննարկման արդյունքի մարմնավորում: Պսկովյան գրամտաններում (Судебные грамоты) պայմանագիրը ներկայացվում էր արդեն որպես ոչ միայն ձևական, այլ որոշակիորեն նաև պաշտոնական արտացոլում ունեցող փաստաթուղթ: Ընդ որում՝ շատ հետաքրքիր և ուշագրավ օրինաչափությամբ նշվում էր նաև այն մինիմալ արժեքը, որի շրջանակներում կարե-

⁴ St u **Даль В.** Толковый словарь беликого русского языка , в 4-х томах, 1998, Том 1, Астрахань, 1998, стр 450:

⁵ St u Римское частное право: уч. Для ВВЗ-ов, под ред. **Н.Б. Новицкого, И.С. Перетерского**, М., 1999, стр 295:

լի կամ թույլատրելի և ընդունելի էր կատարել գործարքներ առանց համաձայնությունը գրավոր կերպով ամրագրելու՝ հիմքում դնելով ընդամենը բանավոր համաձայնությունը: Խոսքը վերաբերում էր 1 ՌԴ ռուբլի արժեք ներկայացնող գործարքներին: Արդեն հետագայում՝ 16-17-րդ դարերում, Իոնի դասագրքի շրջանակներում առավելապես սկսեցին գերակշռել գրավոր կերպով ամրագրում ստացող փաստաթղթերը⁶: Ակնհայտ է, որ պայմանագրի հասկացության սահմանման առանցքում հիմնական տեղն ու դերը տրվում է սուբյեկտի ակտիվ վարքագծին: Ասել է թե՛ շեշտադրվում էին բացառապես այն գործողությունները, որոնք կարող էին ստանալ հետագա ամրագրում ակտիվ վարքագծի տեսքով: Այսինքն՝ զուտ խոսքը, պարզապես կատարված արտահայտությունները չէին կարող վկայել պայմանագրի գոյության մասին, եթե դրանք չէին ստանում ակտիվ վարքագծի տեսք կամ մարմնավորում: Սրա կարևորագույն պատճառներից մեկն էլ հենց այն էր, որ պայմանագիրը՝ որպես փիլիսոփայական կատեգորիա, ուներ մարդու գործողության արտահայտում, որն ուղղված էր նրա տարրական պահանջմունքների բավարարման և ֆիզիկակա գոյության պահանջների ապահովմանը: Այս առումով, դեռևս Ի.Գ. Ֆիխտեն նշում էր, որ մարդը ստեղծված է հասարակությունում ապրելու համար, և եթե նա ապրում է նույնիսկ առանձնացված, կնշանակի, որ ինքն արդեն իսկ կանխորոշում է իր գոյությունը⁷: Շարունակելով այս տեսակետը՝ գիտնականը նշում էր, որ մարդ արարածը՝ որպես հասարակության ակտիվ անդամ, նախատեսված է այդ հասարակության մեջ կամ նրա համար գործելու, արարելու, իր ակտիվ վարքագծով որոշակի գործողություններ կատարելու համար: Իրավաբանական և փիլիսոփայական հուշարձանները Ժան Ժակ Ռուսոյի հասարակական պայմանագրի տեսության միջոցով փորձեցին ներկայացնել նույնիսկ պետությունը որպես մարդկանց միջև պայմանագրային հիմունքներով կայացած համաձայնության արդյունք՝ այդպիսով ընդգծելով պայմանագրի դերը նաև այս ասպարեզում⁸:

⁶ Տե՛ս **Владимирский -Буданов М.Ф.** Обзор истории русского права, Ростов на Дону, 1995, стр 566:

⁷ Տե՛ս **Фихте И.Г.** Несколько учении о назначении ученого, назначение человека: основные черты современной эпохи. Пер. С немецкого. Минск, 1998, стр. 20:

⁸ Տե՛ս **Жан Жак Руссо** Об общественном договоре, или принципы ... права, 1969..:

Մարդկային հասարակության պատմության առանցքում հատուկ տեղ զբաղեցնող պայմանագրի հասկացության սահմանման, դրա օրենսդրական և գիտական ամրագրման մասին խոսելիս, բնականաբար, առավելագույնս հիշատակվում է հենց քաղաքացիական իրավունքը, քանզի քաղաքացիաիրավական առանցքն է օգնում արտացոլել պայմանագրի հասկացության սահմանումն ու դրա դերը և նշանակությունը:

Քաղաքացիական իրավունքը՝ որպես հասարակության վաղ պատմական ժամանակաշրջանից հասարակության զարգացմանն ուղեկցող իրավունքի ճյուղ, իրեն բնորոշ դիսպոզիտիվ իրավակարգավորումներով հանդերձ, հատուկ շեշտադրում էր պայմանագիրը որպես կամային ակտի տեսակ:

Որպես դիսպոզիտիվ իրավակարգավորման կողմնակից և մարմնավորում դրսևորող իրավունքի ճյուղ՝ քաղաքացիական իրավունքը միշտ գնացել է դեպի այն ուղին, որ հասարակական հարաբերության բոլոր սուբյեկտները հավասար են, ուստի քաղաքացիական իրավահարաբերություններում չի կարող գործել պետա-իշխանական լիազորություններով օժտված լինելու, դրանցից մեկի՝ մյուսի նկատմամբ ունեցած գերակա դերակատարության հիմնահարցը: Որպես իրավունքի այս ճյուղի դիսպոզիտիվությունը մարմնավորող գլխավոր երևույթ՝ շեշտադրվել է պայմանագրի գոյության հիմնահարցը, որը հասարակական կյանքի զարգացման ամենատարբեր առանցքային փուլերում ստացել է տարբեր ամրագրումներ՝ հիմքում միշտ ունենալով և պահելով դրա կամային ակտ լինելու հանգամանքը: Հարկ է նշել, որ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգիրքն անդրադարձ չէր կատարում պայմանագրի հասկացության սահմանմանը՝ անդրադառնալով միայն պարտավորություններին և դրա սուբյեկտային կազմին: Օրենսդրության զարգացման հետագա փուլերում արդեն սահմանում ստացավ պայմանագիրը, որն ամրագրվեց որպես երկու և ավելի անձանց միջև կայացող և կամավորության հիմքով ձևավորվող համաձայնություն, որի հիմնական նպատակն իրավահարաբերությունների սահմանումը, փոփոխումը կամ դադարեցումն էր: Գիտական գրականությունը, օրենսդրական սահմանման վերլուծությանը զուգահեռ, պայմանագիրը ներկայացնում էր առավելապես նաև տեսա-փիլիսոփայական առանցքում: Մասնավորապես, Դ.Ի. Մեյերի կարծիքով պայմանագիրը երկու անձանց կամքի արտահայտման հիմնական մարմնավոր-

րումն էր⁹: Վ.Ի. Մինոյսկիի կարծիքով պայմանագիրը քաղաքացիական իրավահարաբերության սուբյեկտների միջև կայացող սուբյեկտիվ համաձայնության արտահայտում է¹⁰: Արդեն Գ.Ֆ. Շերշենևիչը պայմանագրին տալիս էր դասական սահմանում՝ այն ներկայացնելով որպես սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտավորությունների ձեռքբերման, փոփոխման կամ դադարմանն ուղղված գործողությունների շարք¹¹: Ե.Ա. Սուխանովի կարծիքով պայմանագիրը կարելի էր մեկնաբանել որպես քաղաքացիական իրավահարաբերության սուբյեկտների միջև կայացած համաձայնության տեսակ, որն իրենում պարունակում էր իրավաբանորեն պարտադիր որոշակի գործողությունների համալիր ամբողջություն¹²: Պայմանագիր հասկացության առավել պարզեցված բնորոշում է տրված Ս.Ե. Ժիլինսկու աշխատանքում, որտեղ այն ներկայացվում է որպես օրինական կերպով քաղաքացիական շրջանառության մեջ թույլատրելի իրերի շրջանառությունը թույլատրող գրավոր ամրագրում ունեցող փաստաթուղթ¹³: Պայմանագիր հասկացության բավականին հետաքրքիր բնորոշում էր ներկայացրել Ա. Դ. Կորեցկին՝ շեշտադրելով պայմանագրի դերը որպես անձնական գործարարական շահերի և պահանջմունքների բավարարման մեխանիզմ¹⁴:

Ինչպես տեսանք, գիտական գրականության մեջ պայմանագիրը ներկայացված է ամենատարբեր մեկնաբանություններով: Այս առումով ուշագրավ են թե նրանք, որոնք պայմանագրի հասկացությունը ներկայացնում են բացառապես պարտավորությունների առաջացման առանցքում, և թե նրանք որոնք շեշտադրում են պայմանագիրը որպես անհատական շահերի և պահանջմունքների բավարարման միջոց:

Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ քաղաքացիական իրավունքի գիտության և տեսության առանց կազմող պարտավորական իրավունքում պայմանագրի ունեցած դերի և նշանակության մասին կարելի է խոսել ան-

⁹ Տե՛ս **Мейер Д.И.** Русское гражданское право в 2-х частях, М., 1997, стр. 156:

¹⁰ Տե՛ս **Синойский В.И.** Русское гражданское право. М., 2002, стр. 309:

¹¹ Տե՛ս **Шершеневич Г.Ф.** Учебник русского гражданского права. М., 1995, стр. 309:

¹² Տե՛ս **Гражданское право в 2-ж томаж. Ов. Ред. Е.А. Суханов**, 2-ое перераб. Издание. Т. 2. М., 1999, стр. 153:

¹³ Տե՛ս **Жилинский С.Е.** Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности). 3-е издание, измен. И дополненное. М., 2000, стр. 218:

¹⁴ Տե՛ս **Корецкий А.Д.** Теоретико-правовые основы учения о договоре. Отв. Ред. **П.П. Баранов.** СПб., 2001, стр. 35-36:

դադար՝ այն քննարկելով ամենատարբեր առանցքներում: Սակայն, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ պարտավորական հարաբերությունների տեսությունն այնուամենայնիվ շեշտադրում է պայմանագիրը որպես պարտավորությունների առաջացման հիմք, իսկ պարտավորությունը ենթադրում է փոխադարձություն և նաև փոխադարձ իրավունքների առաջացում, կարծում ենք՝ առավել ճիշտ և ընդունելի կլիներ պայմանագիրը ներկայացնել որպես *քաղաքացիական իրավահարաբերության սուբյեկտների միջև կայացող կամային ակտ, որն ուղղված է իրենց կամ երրորդ անձանց մոտ կամ նրանց հանդեպ որոշակի իրավունքների և պարտականությունների առաջացմանը, փոփոխմանը կամ դադարմանը:*

Կարծում ենք՝ այսօրինակ բնորոշումն ունակ է սպառնիչ կերպով և հստակ ներկայացնելու պայմանագրի իրավական բնույթը և արտացոլելու դրա բովանդակությունը՝ շեշտադրելով նաև երրորդ անձանց գոյության հանգամանքը պայմանագրային հարաբերությունների առանցքում:

К ВОПРОСУ О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ОПРЕДЕЛЕНИИ ДОГОВОРА В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ (НАУЧНО- ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Марукян Гаяне

*Академия Образовательного комплекса полиции РА
Доцент кафедры гражданского права и гражданского
процесса, кандидат юридических наук, доцент,
капитан полиции*

Аннотация. В рамках научной статьи предметом обсуждения стали некоторые принципиальные вопросы законодательного определения понятия договора. Надо отметить, что в рамках статьи обсуждение вопроса было осуществлено в контексте определений правового явления в доктринальной литературе. Проведенная аналитическая работа позволила представить также самостоятельный вариант определения договора, рассматривая явление во всех возможных аспектах.

Ключевые слова. Договор, обязательственные отношения, правовое явление, научная литература, законодательное определение.

ON THE ISSUE OF THE LEGISLATIVE DEFINITION OF A CONTRACT IN CIVIL LAW (SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS)

Marukyan Gayane

*Academy of Police Educational Complex of RA,
Associate Professor of the Department of Civil Law
and Civil Procedure, Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor, Police Captain*

Summary: Within the framework of the scientific article, some fundamental issues of the legislative definition of the concept of contract have become the subject of discussion. It is noteworthy that the discussion of the issue within the article was done in the context of definitions of a legal phenomenon in the doctrinal literature. The performed analytical work allowed to present also an independent version of the definition of the contract, discussing the phenomenon in all possible aspects.

Key words: Contract, binding relations, legal phenomenon, scientific literature, legislative definition.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 16.01.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 02.02.2023թ.:

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱՅԻ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ

Մեկիքյան Մեկիք

*ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի աշխատակազմի
իրավական փորձաքննությունների ծառայության
գլխավոր մասնագետի պաշտոնակատար,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

Համառոտագիր: Հանցագործության պրովոկացիայի էությունը, քրեական իրավունքում նրա զբաղեցրած տեղը, իրեն ներհատուկ գծերը բացահայտելու և դրա վերաբերյալ հիմնախնդիրները վեր հանելու տեսանկյունից հատուկ կարևորություն ունի անդրադարձ կատարել դրա բնորոշմանը, հատկապես երբ պրակտիկ և տեսական հարթություններում դրա շուրջ ձևավորված մոտեցումները տարբեր են և հաճախ նաև իրար հակասող: Միննույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ հանցագործության պրովոկացիայի ընդհանուր բնորոշումը ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ բացակայում է, ինչն էլ ավելի է մեծացնում իրականացվող աշխատանքի գիտական հետաքրքրությունն ու կարևորությունը:

Հոդվածում արտահայտված տեսակետները հիմնվել են սոցիալական կյանքի տարբեր ոլորտներում պրովոկացիայի առանձին դրսևորումների, հանցագործության պրովոկացիայի վերաբերյալ պատմական ակնարկների, դոկտրինալ մեկնաբանությունների, արտասահմանյան երկրների փորձի և դատական պրակտիկայում ձևավորված կայուն նախադեպային իրավունքի վրա, ինչի արդյունքում էլ արձանագրվել են մի շարք նկատառումներ և տրվել համապատասխան եզրակացություն:

Բանալի բառեր: Հանցագործության պրովոկացիա, քրեական իրավունք, իրավունքի աղբյուր, դոկտրին, արտասահմանյան փորձ, դատական պրակտիկա:

Հանցագործության պրովոկացիայի էությունը, քրեական իրավունքում նրա զբաղեցրած տեղը, իրեն ներհատուկ գծերը բացահայտելու և դրա վերաբերյալ հիմնախնդիրները վեր հանելու տեսանկյունից, անհրաժեշտ է

անդրադարձ կատարել դրա բնորոշմանը, հատկապես երբ պրակտիկ և տեսական հարթություններում դրա շուրջ ձևավորված մոտեցումները տարբեր են և հաճախ նաև իրար հակասող: Միննույն ժամանակ, հարկ է ընդգծել, որ հանցագործության պրովոկացիայի ուղղակի բնորոշումը ՀՀ քրեական օրենսդրությամբ բացակայում է, ինչն էլ ավելի է մեծացնում սույն գիտական հոդվածի գիտական հետաքրքրությունն ու կարևորությունը:

Նախևառաջ պետք է նշել, որ պրովոկացիա եզրույթը ծագել է լատիներեն *provocatio*-ից, որը թարգմանաբար նշանակում է մարտահրավեր¹:

Պրովոկացիայի՝ որպես եզրույթի իմաստն ընկալելու նպատակով նախ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել հայրենական և արտասահմանյան տարբեր բառարաններում դրա վերաբերյալ տրված բացատրությունները:

Այսպես՝ Ստեփան Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարան»-ում պրովոկացիան բնորոշվում է որպես «*Պրովոկատորի գործ, սադրում, գրգռում, բանասարկություն, (մի խառնակություն՝ յուզմունք առաջ բերելու կամ մեկին վնասելու նպատակով*»:

Ըստ Էդուարդ Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանի»՝ պրովոկացիան ենթադրում է՝ «*(...) 1. Առանձին մարդկանց խմբավորումների՝ կուսակցությունների՝ երկրներին դրդելը դեպի այնպիսի գործողություններ, որոնք կարող են հանգեցնել նրանց համար ծանր, երբեմն կործանիչ, հետևանքների: 2 Ոստիկանության գաղտնի գործակալների դավաճանական գործողությունները և դրանց իրականացման միջոցներն ու եղանակները՝ հեղափոխական կազմակերպությունների գործունեությունը լրտեսելու և կազմակերպությունը քայքայող կամ թուլացնող արարքներ գրգռելու նպատակով: 3. Խռովություն, պրովոկացիոն բնույթի ապստամբություն(...)*»³: Նույնն է պրովոկացիայի բացատրությունը «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան»⁴, «Հանրագիտակ գրպանի բառարան»⁵ աշխատություններում:

¹ Տե՛ս <https://www.wordsense.eu/provocatio/>, վերջին այցելության ամսաթիվ՝ 21.10.2022թ.:

² Տե՛ս Ստեփան Մալխասյանց, «Հայերեն բացատրական բառարան» Երևան: Հայկական ՄՍՌ Պետական Հրատարակչություն (1944), էջ 1893:

³ Տե՛ս Էդուարդ Աղայան, «Արդի հայերենի բացատրական բառարան», Երևան, 1976, էջ 1233:

⁴ Տե՛ս Հ.Աճառյանի Անվան Լեզվի Բնստիտուտ, «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Երևան, 1980, Հատոր 4, էջ 223:

Աշոտ Սուքիասյանի՝ «Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարան»-ում պրովոկացիայի հոմանիշներն են՝ բանասարկությունը, նենգարկությունը, սադրումը, սադրանքը, գրգռումը և գրգռանքը⁶:

Համանման են նաև արտասահմանյան տարբեր բառարաններում պրովոկացիա բառի իմաստային բնորոշումները:

Մասնավորապես, Կուզնեցովի՝ «Ռուսաց լեզվի բացատրական մեծ բառարանում» պրովոկացիան բնութագրվում է որպես՝ ա) ագրեսիվ գործողություն, որը միտված է ռազմական հակամարտություն առաջացնելուն, բ) դավաճանական պահվածք, որն ինչ-որ մեկին սադրում է այնպիսի գործողություններ կատարելու, որոնք կարող են ծանր հետևանքներ ունենալ նրա համար, իսկ Ն.Բլեքի բառարանում պրովոկացիան ներկայացվում է որպես ուրիշին որոշակի արարքի կատարմանը սադրելու գործողություն⁷:

Պետք է ընդգծել, որ պրովոկացիան համընդգրկուն երևույթ է, որը կարող է դրսևորվել սոցիալական կյանքի տարբեր հարաբերություններում: Անգամ կարծիք կա, որ պրովոկացիայի դրսևորումները կարող են արտահայտվել սոցիալական փոխհարաբերությունների բոլոր հարթություններում⁸, ուստի, մեծ կարևորություն է ներկայացնում պրովոկացիայի դրսևորումները տարբեր ասպարեզներում դիտարկելը, որպիսի ուսումնասիրության արդյունքներն էլ հարաբերակցելը քրեաիրավական դաշտում խնդրո առարկա երևույթի շուրջ առկա առանձնահատկությունների հետ խթան կհանդիսանա տալու դրա քրեաիրավական բնորոշումը:

Քաղաքագիտության ոլորտում պրովոկացիան բնորոշվում է որպես քողարկված գործողություն՝ ուղղված հակառակորդին դիտավորությամբ պարտվողական արարքների մղելու⁹, ինչպես նաև դիվերսիոն քաղաքակա-

⁵ Տե՛ս **Ա.Մելիք**, «Հանրագիտակ գրպանի բառարան», Նյու Յորք, Dicran Siramark, The Dixie Press, 1930, էջ 207:

⁶ Տե՛ս **Ա.Սուքիասյան**, «Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան», Երևան, 1967, էջ 555:

⁷ Տե՛ս **Henry Campbell Black, M. A.**, black's law dictionary, Revised Fourth Edition, ST. Paul, Minn. west publishing Co. 1968, էջ 1390:

⁸ Տե՛ս **Zygmunt Bauman**, Liquid Modernity, 2000, Padstow, էջ 22:

⁹ Տե՛ս **Загладин Н.** Событие политическое//Политическая энциклопедия: в 2-х томах // М.: Мысль. 2000. т. 2., էջեր 419–420.

նություն վարելու մեթոդ, որը միտված է հակառակ թևի համար ծանր հետևանքներ առաջացնելուն¹⁰:

Նշվում է, որ «պրովոկացիայի ծրագրավորմամբ» կարող է ստուգվել հակառակորդ պետության արձագանքն իրադարձությունների սրմանը, ինչի միջոցով հնարավոր է հանգեցնել հակառակորդի դիրքի կորստի, այսինքն՝ պրովոկացիան համարվում է թշնամուն վնաս պատճառելու միջոց¹¹:

Քաղաքագիտությունում պրովոկացիան դիտարկվում է նաև ինֆորմացիայի օգտագործման և քաղաքական ազդեցության տարածման նախատեսված միջոց, որով քաղաքական ուժը կարող է տարածել իր քաղաքական ազդեցությունը¹²:

Հոգեբանությունում պրովոկացիան ներկայացվում է որպես «հակամարտություն առաջացնող փոխազդեցություն»՝ ըստ որի այն իրականացնող և դրան ենթարկվող անձանց միջև առաջանում է հետաքրքրությունների, նպատակների մրցակցություն, ինչի ներգործության արդյունքում այն իրականացնող անձը հասնում է իր հետապնդելի նպատակին¹³:

Հոգեբանական ազդեցությունը, որը գործում է պրովոկացիայի միջոցով, կարող է փոխանցվել նաև խոսքով, քանզի հնարավոր են դեպքեր, երբ հաղորդակցության ընթացքում հաղորդակցվողներից մեկը (պրովոկատորը) միտումնավոր կերպով կարողանում է կիրառել մյուս (պրովոկացիայի ենթարկվող) անձի համար դրա իրական նպատակն անհայտ, քողարկված այնպիսի հնարքներ, որոնց միջոցով գրուցակցից ստանում է այն տեղեկությունը, որը վերջինս չէր ցանկանա փոխանցել¹⁴:

Ուշագրավ է բժշկության ասպարեզում կատարվող պրովոկացիան, որը, ի տարբերություն վերոնշյալ անդրադարձների, առաջ է քաշում դրանով օգտակար արդյունքի հասնելու հնարավորության գաղափարը, ինչի կապակ-

¹⁰ Տե՛ս **Глухова А.В.** Политическая провокация: природа, контекст, разновидности // Провокация: сферы коммуникативного проявления, Екатеринбург, 2016, էջ 39–72.

¹¹ Տե՛ս **Пашенцев Е.Н.** Провокация как элемент стратегической коммуникации США: опыт Украины // Государственное управление. Электронный вестник. 2014. № 44, էջ 149:

¹² Տե՛ս **Кузнецов И.И.** Технологии политических провокаций в Рунете // Теория и практика общественно-научной информации. 2004. № 19, էջեր 197–211:

¹³ Տե՛ս **Сычев А.А.** Провокация между теорией и жизнью // Провокация: сферы коммуникативного проявления. 2016, էջեր 18–38.

¹⁴ Տե՛ս **Иссерс О.Ц.** Стратегия речевой провокации в публичном диалоге//Русский язык в научном освещении, Москва, 2009, թ. 2 (18), էջ 93:

ցությանը էլ բժշկության ասպարեզում առանձնանում է հատուկ ուղղություն՝ «պրովոկացիոն հոգեթերապիան», որի հիմնադիրն է Ֆրենկ Ֆարելլին¹⁵:

Պրովոկացիայի վերաբերյալ նաև առկա է պատմական հարուստ փորձ: Այդ առնչությամբ հիշատակումների շարքին կարելի է դասել նաև Աստվածաշունչը: Մասնավորապես, «Գիրք ծննդոցում», որտեղ խոսվում է Աստծո արարչագործության և Ադամի ու Եվայի կողմից «թունավոր պտուղը» քաղելու հատվածի մասին, նկարագրվում է հետևյալը. «Օձը երկրի վրայ Աստծու ստեղծած բոլոր գազաններից աւելի խորամանկ էր: Օձն ասաց կնոջը. «Ինչո՞ւ Աստուած ասաց, թէ դրախտում գտնուող բոլոր ծառերի պտուղներից չէք կարող ուտել»: Կինն ասաց օձին. «Դրախտի ծառերի պտուղներից կարող ենք ուտել: Սակայն դրախտի մեջտեղի ծառի պտղի համար Աստուած ասաց. «Դրանից չուտեք եւ չմտենաք, որպէսզի չմեռնէք»: Օձն ասաց կնոջը. «Չէք մահանայ, որովհետեւ Աստուած գիտէր, որ այն օրը, երբ դրանից ուտէք, կը բացուեն ձեր աչքերը, եւ դուք կը լինէք աստուածների նման՝ կիմանաք բարին ու չարը: (...) Տէր Աստուած ասաց կնոջը. «Այդ ի՞նչ էս արել»: Կինն ասաց. «Օձը խաբեց ինձ, եւ էս կերայ»:¹⁶»:

Մեջբերվածից միանշանակ է, որ տվյալ պարագայում նկարագրված է պրովոկացիայի դասական օրինակ. օձի սադրիչ գործողությունների արդյունքում մարդու մոտ առաջանում է անթույլատրելի արարքի կատարման վճռականություն, ինչն էլ իր հերթին հենց իր համար հանգեցնում է անբարենպաստ հետևանքների:

Պրովոկացիայի մասին հիշատակումներ կան նաև Հին Հռոմի ժամանակաշրջանի աղբյուրներում, որտեղ, սակայն, տվյալ հասկացությունն արդի պատկերացումներից տարբերվում էր:

Հին Հռոմում պրովոկացիա (jus provokationis) էր համարվում քրեական գործերով բողոքարկման իրավունքը՝ մագիստրատից ժողովրդին (provocatio ad populum) փոխանցելը, ինչպես նաև հայցվորին ընդհանուր կանոնին հակառակ հայց ներկայացնելու իրավունքը (provocacio ad agendum)¹⁷:

¹⁵ Այս մասին մանրամասն տե՛ս, **Frank Farelly and Jeff Brandsma**, Provocative therapy, California, 1974:

¹⁶ Տե՛ս <https://www.qahana.am/bible/OldTestament/Genesis.html#3-16> , վերջին այցելության ամսաթիվ՝ 21.10.2022թ.:

¹⁷ Տե՛ս **Забелов А.Ю.** Историко-правовой опыт криминализации провокации преступления, Хабаровск, 2017, էջեր 388-391:

Միջնադարյան ժամանակաշրջանի տարբեր փիլիսոփաներ և իրավաբաններ, անդրադառնալով պրովոկացիայի էությանը, այն դիտարկել և բնորոշել են տարբեր կերպ:

Այսպես, օրինակ՝ հոլանդացի իրավաբան, աստվածաբան, պետական գործիչ, բնական և միջազգային իրավունքի տեսության հիմնադիրներից Հուգո Հրոցիոսը, անդրադառնալով հանցագործության պրովոկացիային, նշել է. *«Յուրաքանչյուր ոք, ով պատճառ է հանդիսանում այլ անձի կողմից հանցանք գործելուն, մեղավոր է հանցանք կատարելու համար»¹⁸*:

Հետագոտման օբյեկտի վերաբերյալ կան նաև տարբեր հեղինակների առաջադրած դոկտրինալ հայեցակետեր, որոնց ուսումնասիրումը ևս կնպաստի պատկերացում կազմելու հանցագործության պրովոկացիայի քրեաիրավական բնորոշման մասին:

Վ.Կուդրյավցևի մոտեցմամբ հանցագործության պրովոկացիա ասելով հասկացվում է անձի կողմից միտումնավոր այնպիսի իրավիճակի ստեղծում, որը «դրանց տրվող զոհին» մղում է կատարելու պրովոկատորին ձեռնառու արարքներ¹⁹:

Ռ.Աբիգովի և Ս.Սանդակովսկու առաջադրած թեզերի համաձայն՝ հանցագործության պրովոկացիա ասելով պետք է հասկանալ իրադրության ստեղծում, որի ազդեցության տակ գտնվող անձը կատարում է այնպիսի գործողություն, որն իր համար առաջացնում է վնասակար հետևանքներ²⁰:

Հետագոտելով հանցագործության պրովոկացիայի հասկացությունը՝ Ս.Մաստերկովը նշել է, որ այն ֆիզիկական կամ հոգեբանական ճնշմամբ ձեռնարկվող գործողություն է՝ այլ անձի մոտ հանցագործության կատարմանը մասնակցելու ցանկություն «արթնացնելու» նպատակով²¹:

Ս.Ռադաչինսկին իր հերթին կարծիք է հայտնել այն մասին, որ հանցագործության պրովոկացիան հանցագործի դիտավորյալ միակողմանի գործունեությունն է, որն ուղղված է այլ անձին վարկաբեկելու, շանտաժի կամ նրա դեմ արհեստական մեղադրական ապացույցներ ստեղծելու նպատա-

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 592:

¹⁹ Տե՛ս **Кудрявцев В.Н.** Российское уголовное право. Особенная часть (главы автора Кудрявцева В.Н.): учебник. Москва., 2016. էջ 408:

²⁰ Տե՛ս **Абызов Р.М.,** Сандаковский С.А. Провокация взятки: уголовно-правовой аспект: монография. Барнаул, 2009, էջ 9:

²¹ Տե՛ս **Мастерков А.А.** Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. էջ 32:

կին, տվյալ անձի մոտ այնպիսի վարքագիծ մողելավորելուն, որի արդյունքում նրա արարքները կունենան հանցագործության բոլոր արտաքին հատկանիշները²²: Համանման տեսակետ է արտահայտել նաև Ն.Բաբիան²³:

Ա.Դմիտրենկոյի հայեցակետի համաձայն՝ հանցագործության պրովոկացիա ասելով պետք է հասկանալ այն իրավիճակները, երբ պրովոկատորը պրովոկացիայի ենթարկվողի մոտ առաջացնում է հանցագործություն կատարելու մտադրություն՝ վերջինիս քրեական պատասխանատվություն ենթարկելու նպատակով²⁴:

Արևմտյան երկրների հետազոտողների դոկտրիններից հանդիպում ենք տեսակետի՝ ըստ որի հանցագործության պրովոկացիա է համարվում որոշակի գործողություն կամ գործողությունների շարք, որը գիտակից մարդու մոտ կարող է առաջացնել ինքնատիրապետման կորուստ²⁵: Կարծիք է արտահայտվել նաև այն մասին, որ հանցագործության պրովոկացիան համարվում է որոշակի գործողություններով անձին միտումնավոր կերպով այնպիսի իրավիճակին հասցնելը, որի արդյունքում վերջինս կատարի, ինչպես որոշակիացված, այնպես էլ նախապես պրովոկատորի կողմից չձրագրված՝ քրեական օրենքով պատժելի արարքներ²⁶:

Անցում կատարելով հանցագործության պրովոկացիայի վերաբերյալ արտասահմանյան երկրների օրենսդրություններում առկա իրավակարգավորումների ուսումնասիրմանը՝ հարկ է նշել, որ դրանք լայնատիրույթ են և տարբեր պետություններում կարգավորվում են տարբեր կերպ: Դրանցում առկա են բազմաբնույթ իրավադրույթներ ինչպես քրեադատավարական և առանձին օրենքների, այնպես էլ քրեաիրավական կարգավորումների ձևով,

²² St´u **Радачинский С.Н.**, Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики, Москва, էջ 46:

²³ St´u **Бабий Н.А.** Соучастие в преступлении: формы, виды, ответственность: монография, Москва, 2015, էջ 715:

²⁴ St´u **Дмитренко А.П.** Провокация преступления в решениях Европейского суда по правам человека // Уголовное и оперативно-разыскное законодательство: проблемы межотраслевых связей и перспективы совершенствования: материалы межведомственной научно-практической конференции (Рязань, 20 октября 2017 г.) / под ред. **Е.Н. Билоуса, Г.В. Ищуга, А.В. Ковалева, Г.С. Шкабина**, Москва, 2017, էջեր 51-55:

²⁵ St´u **Holton Richard, Shute Sephen** Self-control in the Modern Provocation Defence, Oxford Journal of Legal Studies, volume 27, 2005, էջեր 49-64:

²⁶ St´u **Albrecht, P.**, Anmerkungen zur Ermittlung in Verfahren wegen Widerhandlungen gegen BetmG, Basel, 2005, էջ 9:

որոնք գետեղված են տարբեր ինստիտուտների և առանձին հանցագործությունների վերաբերյալ դրույթներում, սակայն սույն հոդվածի հետազոտման շրջանակներում կառանձնացվեն այն նորմերը, որոնք կոնկրետ տալիս են հանցագործության պրովոկացիայի սահմանումները:

Վրաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդվածում, որն ամրագրված է «Մարդու իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործություններ» վերտառությամբ 23-րդ գլխում, հանցագործության պրովոկացիան սահմանված է հետևյալ կերպ. *«Հանցագործության պրովոկացիա է համարվում այլ անձի հանցագործություն կատարելուն դրդելը՝ վերջինիս քրեական պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով»²⁷:*

Ղազախստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի, 2020 թվականի հոկտեմբերի 6-ի թիվ 365-ՄՄ օրենքին համապատասխան, լրացվել է «Հանցագործության պրովոկացիա» 412.1-րդ հոդվածով՝ ըստ որի հանցագործության պրովոկացիա են համարվում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ նախաքննություն իրականացնող պաշտոնատար անձի անօրինական գործողությունները, որոնք դրդել են անձին հանցագործություն կատարելուն՝ նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով²⁸:

ԱՄՆ-ում գործում է գլխավոր դատախազի՝ «Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի կողմից գաղտնի գործողություններ անցկացնելու մասին» 2002 թվականի մայիսի 30-ի հրահանգը (The Attorney General's guidelines on Federal Bureau of Investigation undercover operations), որի «A» կետում նշված է, որ իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչները պետք է զերծ մնան պրովոկացիա կատարելուց: Այստեղ ձևակերպված է նաև պրովոկացիայի սահմանումը, որի համաձայն՝ *«Պրովոկացիան առաջանում է այն ժամանակ, երբ Կառավարությունը, իր ներկայացուցիչների միջոցով անձի (ով հակված չէ կատարելու հանցագործություն) գիտակցության վրա ներազդելով, նրա մոտ առաջ է բերում հանցագործություն կատարելու մտադրութ-*

²⁷ Տե՛ս <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426> (21.10.2022):

²⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

յուն, այնուհետև դրդում է կատարելու այդ հանցագործությունը՝ նրան պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով»²⁹:

Համանման կրագավորում է գործում նաև Լիտվայի Հանրապետությունում 2002 թվականի հունիսի 20-ին ընդունված «Օպերատիվ գործունեության մասին» թիվ IX-965 օրենքի 6-րդ հոդվածի 5-րդ կետում³⁰, ինչպես նաև «Հանցագործությունների մասին» Ավստրալիայի 1914 թվականի Դաշնային օրենքում (Crimes Act)³¹:

Հանցագործության պրովոկացիան բնորոշելու առումով արժեքավոր են նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) և ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի (այսուհետ՝ Վճռաբեկ դատարան) կողմից կայուն նախադեպային իրավունքում ձևավորված մի շարք իրավական դիրքորոշումները: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ նշված դիրքորոշումները վերաբերում են քրեադատավարական հայեցակետին և իշխանության մարմինների, նրանց հետ համագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձանց գործունեության իրավաչափության գնահատմանը՝ արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի համատեքստում:

Այսպես, *Ռամանաուսկասի* գործով կայացված որոշմամբ Եվրոպական դատարանը նշել է, որ ոստիկանության կողմից հանցագործության պրովոկացիան առկա է այն դեպքում, երբ ներգրավված ոստիկանները կամ անվտանգության ուժերի անդամները, կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձինք, չեն սահմանափակվում հանցավոր գործունեությունը զգալիորեն պասիվ ձևով քննելով, այլ այնպիսի ազդեցություն են գործադրում անձի վրա, որով վերջինիս հրահրում են հանցագործության կատարման (որը հակառակ դեպքում չէր կատարվի), որպեսզի հնարավոր դարձնեն հանցագործության հաստատումը՝ ապացույցների ապահովումը և քրեական հետապնդման հարուցումը³²:

²⁹ Տե՛ս <https://www.justice.gov/sites/default/files/ag/legacy/2013/09/24/undercover-fbi-operations.pdf>, վերջին այցելության ամսաթիվ՝ 28.05.2022թ.:

³⁰ Տե՛ս <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.400662?jfwid=72zogm8lt>, վերջին այցելության ամսաթիվ՝ 21.10.2022թ.:

³¹ Տե՛ս http://www.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/ca191482/, վերջին այցելության ամսաթիվ՝ 21.10.2022թ.:

³² Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Ramanauskas v. Lithuania* գործով 2008 թվականի փետրվարի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ **74420/01**, կետ 55:

Զարգացնելով նախկինում արտահայտված իր դիրքորոշումները՝ Եվրոպական դատարանը *Stjuputejra v. Gasstun* ընդդեմ *Պորտուգալիայի* գործով պրովոկացիայի առկայությունը գնահատելիս Եվրոպական դատարանը եզրակացրել է, որ գործակալների գործողությունները վերածվում են պրովոկացիայի, երբ նրանք անձին դրդում են իրավախախտման, և որևէ հիմք չի լինում ենթադրելու, որ առանց նրանց միջամտության նշված իրավախախտումը կկատարվեր³³:

Խնդրո առարկա հարցի շուրջ Վճռաբեկ դատարանը, Եվրոպական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո, *Գաունիկ Գալստյանի* գործով կրկին քրեադատավարական իմաստով հանցագործության պրովոկացիան բնորոշել է որպես իշխանության ներկայացուցիչների (նրանց հետ համագործակցող կամ նրանց հրահանգմամբ գործող անձանց) կողմից իրականացված գործողություններ, որոնք դուրս են գալիս զգալիորեն պասիվ ձևով քննության շրջանակներից՝ պայմանավորելով անձի կողմից հանցագործություն կատարելու նախաձեռնության ձևավորումը, որպեսզի հնարավոր դարձնեն հանցագործության հաստատումը, այն է՝ ապահովեն ապացույցներ և հարուցեն քրեական հետապնդում³⁴:

Հարկ է նկատել, որ քրեական դատավարության հայեցակետում միջազգային դատարանի և ՀՀ բարձրագույն դատական ատյանի կայուն նախադեպային իրավունքում հանցագործության պրովոկացիայի՝ վերը վկայակոչված իրավական դիրքորոշումները, ի համեմատություն քրեական իրավունքում հանցագործության պրովոկացիայի վերաբերյալ իրավակարգավորումների և դոկտրինալ մեկնաբանությունների, ավելի նեղ են և տարբերվում են ինչպես սուբյեկտային կազմով, այնպես էլ դրա վերջնանպատակով:

Տվյալ դիրքորոշումն ամրապնդվում է ինչպես վերոնշյալ քրեական իրավունքի տարբեր աղբյուրներում հանցագործության պրովոկացիային տրված բնորոշումներով, այնպես էլ հատկապես այն հանգամանքով, որ 2003 թվականի խմբագրությամբ գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 350-րդ (Կաշառքի կամ առևտրային կաշառքի պրովոկացիան) հոդվածի վերաբերյալ տրված գիտական մեկնաբանությունում նշված է, որ միայն հատուկ

³³ Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ *Teixeira de Castro v. Portugal* գործով 1998 թվականի հունիսի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 44/1997/828/1034, կետեր 37-38:

³⁴ Տե՛ս, mutatis mutandis Վճռաբեկ դատարանի՝ *Գաունիկ Գալստյանի* գործով 2014 թվականի դեկտեմբերի 16-ի թիվ ԵՄԴ/0027/01/14 որոշման 15-րդ կետը:

սուբյեկտը չէ, որ կարող է լինել տվյալ հանցատեսակի սուբյեկտը, և միակ նպատակն անձին քրեական պատասխանատվության պայմաններ ստեղծելը չէ, որ կարող է ընդգրկված լինել նրա դիտավորության մեջ³⁵, ինչն ըստ էության վերաբերելի է նաև 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված քրեական օրենսգրքի 477-րդ հոդվածի (Կաշառքի կամ մասնավոր ոլորտում կաշառքի պրովոկացիան) դիսպոզիցիայի մեկնաբանմանը, քանզի այդ մասով նոր օրենսդրական կարգավորմամբ գործող իրավանորմի նկարագրական մասն էական փոփոխությունների չի ենթարկվել:

Ընդհանրացնելով հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները՝ պետք է փաստել, որ թեև քրեական իրավունքում հանցագործության պրովոկացիայի կոնկրետ և համընդհանուր ճանաչում ստացած բնորոշումը բացակայում է, այնուամենայնիվ, սոցիալական կյանքի տարբեր ոլորտներում դրա առանձին դրսևորումների, պատմական ակնարկների, դոկտրինալ մեկնաբանությունների, արտասահմանյան երկրների փորձի և դատական պրակտիկայում ձևավորված կայուն նախադեպային իրավունքում դրա վերաբերյալ բնորոշումների համապարփակ վերլուծությամբ հնարավոր է առանձնացնել որոշակի ընդհանրություններ, որոնց միջոցով կարելի է արձանագրել, որ հանցագործության պրովոկացիան՝

- ներգործության ձև է, որը գործադրվում է պրովոկատորի կողմից՝ ուղղված մեկ այլ անձի կամ անձանց դեմ,

- միջոց է անձի կողմից հանցագործություն կատարելու վճռականություն ձևավորելու և դրա կատարմանը մղելու,

- քողարկված բնույթի մեթոդների ամբողջություն է, որի բուն նպատակը մյուս անձի համար անհայտ է և միտված է այդ անձի համար վնասաբեր հետևանքներ առաջացնելուն:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ հանցագործության պրովոկացիան քրեական իրավունքում բնորոշվում է որպես մի անձի կողմից մյուս անձի նկատմամբ գործադրվող ներգործություն, որը միտված է քողարկված մեթոդների միջոցով վերջինիս հանցագործության մղելուն՝ նրա նկատմամբ քրեական պատասխանատվության հիմքեր ստեղծելու կամ այլ վնասակար հետևանքներ առաջացնելու նպատակով:

³⁵ Այս մասով առավել մանրամասն տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով). /Երևանի պետական համալսարան, Երևան, 2012, էջ 1026:

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОВОКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Меликян Мелик Арташесович

И.О. главного специалиста

Службы правовой экспертизы

Кассационного суда РА,

Соискатель кафедры уголовного

права юридического факультета ЕГУ

Сущность провокации преступления, ее место в уголовном праве с точки зрения выявления присущих ей черт и раскрытия ее проблем, имеет особое значение при решении ее определения, особенно когда подходы к ней различны и часто противоречивы.

В то же время следует подчеркнуть, что в уголовном законодательстве РА отсутствует общее определение провокации преступления, что еще больше повышает научный интерес и полезность выполненной работы.

Взгляды, высказанные в данной статье, основаны на отдельных проявлениях провокации в различных сферах общественной жизни, исторических намеках на провокацию преступления, доктринальных трактовках, в опыте зарубежных стран, устойчивой судебной практике на практике, в результате автором чего был высказан ряд соображений.

Ключевые слова. Провокация преступления, уголовное право, источник права, доктрина, зарубежный опыт, судебная практика.

DEFINITION OF CRIME PROVOCATION IN CRIMINAL LAW

Melikyan Melik

Acting Chief Specialist of the Legal Expertise

Service of the RA Court of Cassation,

Ph.D student (Researcher),

Chair of Criminal Law, YSU Faculty of Law

The core of crime provocation, its place in criminal law, from the perspective of identifying its characteristics and revealing its problems, has a unique significance in referring to its definition, especially when the approaches to it are diverse and often contradictory.

At the same time, it should be noted that the RA criminal legislation lacks a comprehensive definition of crime provocation, which a lot more increases the scientific interest and value of the work done.

The viewpoints, expressed in this article, are based on individual forms of provocation in various spheres of social life, historical indications of crime provocation, doctrinal interpretations, experience of foreign countries, stable judicial practice in practice which resulted in making a number of judgments.

Key words. Crime provocation, criminal law, source of law, doctrine, foreign experience, judicial practice.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 03.01.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 13.01.2023թ.:

**ԱՐԴԱՊՏԱՑԻՈՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

Նագարյան Նաիրա

*ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի
ուսումնական կենտրոնի հատուկ
պատրաստականության կրթաճյուղի
ավագ դասախոս, հ. գ. թ.,
ոստիկանության փոխգնդապետ*

Համառոտագիր: Հոդվածում ներկայացվում են մասնագիտական գործունեությանը հարմարման գործընթացի որոշ առանձնահատկություններ: Քննության է առնվում մասնավորապես ոստիկանության ծառայողների մասնագիտական ադապտացիայի գործընթացը՝ հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ աշխատանքի արդյունավետությունը և հուսալիությունը մեծապես պայմանավորված են աշխատակցի՝ մասնագիտական գործունեությանը հարմարվածության կամ մասնագիտական ադապտացիայի հաջողությամբ:

Մասնագիտական գործունեության ընթացքում ադապտացիոն գործընթացների ոչ պատշաճ իրականացման պատճառով կարող են ի հայտ գալ կամ սրվել մասնագիտական ճգնաժամեր՝ հանգեցնելով մասնագիտական ձևախեղումների, որոնք բացասաբար են անդրադառնում գործունեության արդյունավետության և հուսալիության վրա, խոչընդոտում են մասնագետի անձի ինքնիրացման գործընթացին:

Բանալի բառեր՝ մասնագիտական գործունեություն, անձ, ադապտացիա, հարմարում, դեգադապտացիա, ձևախեղում, մասնագիտական ադապտացիա, ինքնիրացում:

Մերօրյա հասարակությունում ընթացող ինտենսիվ վերափոխումների համատեքստում առանձնահատուկ կարևորություն է ձեռք բերում անձի՝ որպես գործունեության և հաղորդակցման սուբյեկտի ադապտացիայի հիմնահարցի ուսումնասիրությունը: Հայտնի է, որ աշխատանքի արդյունավետությունը և հուսալիությունը մեծապես պայմանավորված է աշխատակցի՝

մասնագիտական գործունեությանը հարմարվածության հաջողությամբ: Որպես մասնագիտական բարդ գործունեության սուբյեկտի՝ ասվածն առավել քան կարևորվում է ուստիկանության ծառայողների պարագայում, քանի որ, մասնագիտական գործունեության սոցիալական նշանակությամբ և յուրատիպությամբ պայմանավորված, նրանց շատ ավելի բարձր պահանջներ են ներկայացվում:

Ներկայումս գրականության մեջ ադապտացիայի երևույթի մեկնաբանության մեջ որոշակի միտումներ են արձանագրվում: Ադապտացիան լայն իմաստով անձի՝ կենսագործունեության արտաքին և ներքին փոփոխվող պայմաններին հարմարվելու գործընթացն է¹: Տարբերվում են հարմարում (adjustment) և ադապտացիա (adaptation) հասկացությունները պասիվ հարմարումից, վերջնական նպատակից՝ հոմեոստատիկ հավասարակշռությունից շեշտադրումը փոխադրվում է անձ-միջավայր արդյունավետ համակարգի կառուցման վրա, կոնֆլիկտների բացակայությունից դեպի անձի ինքնիրացում և ինքնիրականացում իրական սոցիալական միջավայրում: Սոցիալական գործընթացների անկայունությունը բարձր պահանջներ է ներկայացնում անձին, ով հարկադրված է հաշվի առնել արտաքուստ պայմանավորված տարաբնույթ գործոնները, այսինքն՝ փոփոխվել և, դրանով հանդերձ, պահպանել հարաբերականորեն կայուն ներքին հավասարակշռության վիճակը: Այս դիտանկյունից ադապտացիան համարվում է անձի արտաքուստ ակտիվ հարմարման և ներքին փոփոխությունների գործընթաց ու արդյունք²:

Ադապտացիայի գործընթացն անընդմեջ է, քանի որ անձի զարգացմանը զուգընթաց փոխվում է նրա պահանջունքադրդապատճառային ոլորտը, և մարդը ստիպված է մշտապես հարմարվել գործունեության նոր ձևերին ու դրանց պայմաններին, նոր դերերին, նոր իրողություններին³:

¹ **Шарафутдинова Н.В.** Социально-психологический тренинг профессионального общения: учебно-методическое пособие / **Н.В.Шарафутдинова, И.В.Семчук.-М.:** Московский университет МВД России имени **В.Я.Кикотя**, 2017.-117с., էջ 42

² **Реан, А. А.** Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / **А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов.** — СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. - 479, [1] с., էջ 7-11

³ **Резепин А.В.** Психолого-педагогические аспекты воспитательной работы руководителей учебно-сроевых подразделений вуза МВД Россиииииииииииииии: Методическое пособие.- М.: ИМЦГУК МВД России, 2003. -96 с., էջ 24

Անձի սոցիալականացումը և հարմարումը (և ընթացքի, և արդյունքի տեսանկյունից) հաճախ կարող են չհամընկնել: Սոցիալականացումը խմբային նորմերի և վարքի ընդունված ձևերի ընկալումն ու ներքնայնացումն է: Մինչդեռ հարմարվածությունը խմբում անձին թույլ է տալիս արդյունավետորեն կատարել իր առաջատար գործունեությունը՝ զերծ լինելով ներքին ու արտաքին տևական կոնֆլիկտներից, ունենալ դրական ինքնագագացում և ինքնիրացվել⁴:

Կայուն հոգեկան ադապտացիան կարգավորիչ հոգեկան որակների ամբողջություն է, որը որոշում է միջավայրի պայմաններին ադեկվատ վարքագիծ, միջավայրի հետ արդյունավետ փոխազդեցություն և նյարդահոգեկան լարվածության օպտիմալ մակարդակ: Կյանքի սովորական պայմանների փոփոխության դեպքում ի հայտ են գալիս գործոններ, որոնք ապակազմակերպում են հոգեկան գործունեությունը, մարդու վարքը՝ առաջացնելով նոր հակազդումների անհրաժեշտություն: Հոգեկան գործառույթների հարաբերական ապակազմակերպվածությունն ազդանշում է կարգավորման և փոխհատուցման մեխանիզմի մեկնարկի և վերահարմարման սկզբի մասին⁵:

Գրականության մեջ տարբերում են ադապտացիայի մի շարք տեսակներ, ինչպիսիք են ֆիզիոլոգիական, սոցիալ-հոգեբանական, մասնագիտական:

Սոցիալական ադապտացիան անձի ակտիվ հարմարման մշտական գործընթացն է սոցիալական միջավայրի պայմաններին: Այն արտացոլում է մարդու՝ որոշակի կենսասոցիալական գործառույթներ իրականացնելու հնարավորությունները, ինչպիսիք են իրականության և սեփական օրգանիզմի ադեկվատ ընկալումը, շրջապատի հետ ադեկվատ հարաբերությունների համակարգի և հաղորդակցման առկայությունը, վարքի համապատասխանեցման ունակությունը դերային ակնկալիքներին և այլն: Թեև սոցիալական հարմարումն անընդմեջ բնույթ ունի, այն սովորաբար կապում

⁴ Նալչաջյան Ա.Ա., Անձ, խմբային սոցիալականացում և հոգեբանական ադապտացիա: Եր.: ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ. 1985 – 265 էջ., էջ 91-93

⁵ Подготовка выпускников образовательных учреждений МВД России к службе в органах внутренних дел: Сборник аналитических и методических материалов.-М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2003.-216с. /Сост. А.В.Дулов, Е.В.Лапшин, Е.В.Орлов/, էջ 42

են անձի սոցիալական միջավայրի և գործունեության կտրուկ փոփոխության շրջաններին հետ:

Մասնագիտական ադապտացիան գործունեության նոր տեսակների մեջ ընդգրկվելու (աշխատանքային, ուսումնական), գործունեության նոր կամ վերափոխվող համակարգին հարմարվելու գործընթացն է: Անձի մասնագիտական ձևավորումն ուղեկցվում է ադապտացիոն գործընթացների հաջորդական փոփոխությամբ⁶:

Մասնագիտական ադապտացիան ընթանում է միաժամանակ մի քանի ուղղությամբ՝ գործունեության պայմաններին ու բովանդակությանը հարմարում, այդ թվում և մասնագիտական ինքնագարգացում (դրդապատճառային ոլորտի և ինքնիդենտիկության վերակառուցում, մասնագիտական գիտելիքների, հմտությունների, կարողությունների տիրապետում, մասնագիտական նորմերի ու արժեքային կողմնորոշումների ընդունում), կոլեկտիվին և ղեկավարության հետ հարաբերություններին հարմարում:

Մասնագիտական ադապտացիան ենթադրում է մասնագիտական արժեքների, մոտիվների ու նպատակների գիտակցում և յուրացում, անձի և մասնագիտական խմբի նորմերի մերձեցում, մասնագիտական գործունեության խնդիրների, առարկայի, միջոցների, արդյունքների, պայմանների յուրացում: Ադապտացիայի անհրաժեշտությունը ծագում է մասնագիտական գործունեության տարբեր շրջաններում, մասնագիտական կարգավիճակի, գործունեության բովանդակության, կոլեկտիվում և ղեկավարության հետ փոխհարաբերությունների և այլ ցանկացած փոփոխության դեպքում:

Ոստիկանության ծառայողի մասնագիտական ադապտացիան նրա ակտիվ հարմարումն է մասնագիտական գործունեության բովանդակությանը, պայմաններին, նորմերին և արժեքային կողմնորոշումներին, կոլեկտիվի ավանդույթներին, երբ ողջամիտ ժամանակահատվածում ծառայողը կարողանում է յուրացնել մասնագիտական անհրաժեշտ կարողություններ ու հմտություններ, բարձրացնել մասնագիտական գիտելիքների մակարդակը, կոլեկտիվում հաստատել համագործակցային հարաբերություններ, խորացնել աշխատանքից բավարարվածության զգացումը, որոնք մասնագիտու-

⁶ **Шарафутдинова Н.В.** Социально-психологический тренинг профессионального общения: учебно-методическое пособие / **Н.В.Шарафутдинова, И.В.Семчук.**-М.: Московский университет МВД России имени В.Я.Кикотя, 2017.-117с. , էջ 42

յանը հաջող տիրապետելու և իրականացնելու նախապայմանն են⁷: Ոստիկանության ծառայողների մասնագիտական ադապտացիան ունի իր առանձնահատկությունները, ուստի այն հարկ է դիտարկել այդ գործունեության յուրատիպության համատեքստում՝ հաշվի առնելով ոստիկանի մասնագիտական գործունեությանը բնորոշ առանձնահատկությունները⁸:

Աշխատանքային հարմարման գործընթացը ենթարկվում է որոշակի սոցիալական օրինաչափությունների, որոնց հիման վրա առանձնացնում են երեք փուլ:

Կողմնորոշիչ ճանաչողական փուլում անձը ծանոթանում է նոր սոցիալական միջավայրին, կոլեկտիվին, աշխատանքի պայմաններին և բովանդակությանը, գործողությունների գնահատման չափանիշներին, վարքի կանոններին: Այս փուլում ձեռք են բերվում հմտություններ, որոնք թույլ են տալիս կատարել մասնագիտական պարտականություններն ըստ սահմանված կանոնների, թեև աշխատակցի մոտ դեռևս ձևավորված չէ մասնագիտության ու կոլեկտիվի մասին լիարժեք պատկերացում:

Գնահատող հարմարման փուլում աշխատակիցը ձեռք է բերում մասնագիտական վարպետություն, կուտակում է սոցիալական փորձ, ընդունում է վերջնական որոշում մասնագիտության, կոլեկտիվի մեջ ներգրավվելու վերաբերյալ: Ձևավորվում է նոր արժեհամակարգ՝ պահպանելով նախկին դիրքորոշումները:

Նույնականացման փուլում տեղի է ունենում աշխատակիցների մասնագիտական և աշխատանքային որակների ձևավորման, աշխատանքային իրադրության հետ լիարժեք համատեղելիություն: Կայունանում է աշխատակցի կարգավիճակը կոլեկտիվում, կազմակերպության մեջ: Անձն ընդունում և գիտակցում է իր պատկանելությունը կոլեկտիվին, ամրապնդվում է նրա դրական վերաբերմունքը մասնագիտության հանդեպ:

Աշխատանքային հարմարման ավարտն ունի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ ցուցանիշներ: Աշխատակցի ընդհանուր հարմարման օբյեկտիվ արդյունք-

⁷ Подготовка выпускников образовательных учреждений МВД России к службе в органах внутренних дел: Сборник аналитических и методических материалов.-М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2003.-216с. /Сост. **А.В.Дулов, Е.В.Лапшин, Е.В.Орлов**/, էջ 37-45

⁸ **ՆազարյանՆ.Մ.**, Ոստիկանի մասնագիտական գործունեության և անձի հոգեբանական առանձնահատկությունները: Ուսումնական ձեռնարկ: Երևան: Արման Մամանգոյան ԱԶ տպարան, 2015թ., -230 էջ

ները նրա գործունեության արդյունավետության ցուցանիշներն են, ինչպես նաև նրա ակտիվությունը կազմակերպության գործունեության տարբեր ոլորտներում: Սուբյեկտիվ ցուցանիշը տվյալ կազմակերպությունում աշխատելու ցանկությունն է, աշխատանքից ընդհանուր բավարարվածությունը, մասնագիտության հանդեպ վերաբերմունքը, մասնագիտական աճի հեռանկարը⁹: Աշխատանքային հարմարման սուբյեկտիվ ցուցանիշներին կարող ենք հավելել նաև մասնագիտական ձևախեղումների բացակայությունը, մասնագիտական ինքնիրացման հնարավորությունը:

Անձի մասնագիտական ադապտացիայի վրա ազդում են տարբեր սոցիալական, նյութական-կենցաղային պայմանների, ժողովրդագրական, կենսագրական, հոգեբանական, հոգեֆիզիոլոգիական բնութագրերի, օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ, սոցիալական ու անձնային գործոնների ամբողջությունը, որոնք խթանում կամ դժվարացնում են անձի՝ նոր մասնագիտական միջավայր ներգրավվելու կամ նոր պահանջներին հարմարվելու գործընթացը: Եթե աշխատակցի ադապտացիոն գործընթաց լիարժեք և պատշաճ տեղի չի ունեցել, ապա դա կարող է բացասաբար անդրադառնալ մասնագիտական գործունեության արդյունավետության և հուսալիության վրա, հանգեցնել դեզադապտացիոն տարաբնույթ երևույթների, ընդհուպ՝ ճգնաժամային հոգեբանական վիճակների ձևավորման¹⁰:

Դեզադապտացիան միջավայրի նոր գործոններին վերակառուցվելու հնարավորության խախտումն է: Դեզադապտացիայի առավել նշանակալի աղբյուր է մասնագիտական գործունեությունը, քանի որ այն կլանում է մարդու հոգեբանական պաշարների, այդ թվում՝ ժամանակի մեծ մասը: Մասնագիտական ադապտացիայի փուլում ճգնաժամի հիմնական պատճառներից է իրական մասնագիտական գործունեության չհամընկնումը ձևավորված պատկերացումներին և ակնկալիքներին: Մասնագիտական գործունեության այդ անհամապատասխանությունն սպասելիքներին արտահայտվում է

⁹ Պետրոսյան Լ. Հ., Անձի մասնագիտական զարգացման հոգեբանական օրինաչափությունները Լ. Հ. Պետրոսյան, Եր.: ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա, 2016. էջ, էջ 215

¹⁰ Подготовка выпускников образовательных учреждений МВД России к службе в органах внутренних дел: Сборник аналитических и методических материалов.-М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2003.-216с. /Сост. А.В.Дулов, Е.В.Лапшин, Е.В.Орлов/, էջ 40

աշխատանքի կազմակերպումից, դրա բովանդակությունից, պայմաններից դժգոհությամբ¹¹:

Մասնագիտական ճգնաժամերը, որոնք ի հայտ են գալիս կամ սրվում են մասնագիտական ոչ բավարար ադապտացիայի պատճառով, կարող են հանգեցնել նաև մասնագիտական ձևախեղումների՝ բացասաբար անդրադառնալով գործունեության արդյունավետության և հուսալիության վրա, խոչընդոտել ուստիկանի անձի ներդաշնակ զարգացմանը, մասնագիտական կենսագործունեության մեջ նրա ինքնիրացման գործընթացին, վնասել մասնագիտական կերպարին և հանգեցնել բացասական այլ հետևանքների:

Այսպիսով՝ մասնագիտական գործունեության ընթացքում ադապտացիոն գործընթացների ոչ պատշաճ իրականացման պատճառով կարող են ի հայտ գալ կամ սրվել մասնագիտական ճգնաժամեր՝ հանգեցնելով մասնագիտական ձևախեղումների, որոնք իրենց հերթին վտանգում են գործունեության արդյունավետությունը և հուսալիությունը: Հաշվի առնելով ադապտացիոն գործընթացների դերն ու նշանակությունը գործունեության արդյունավետության և հուսալիության բարձրացման հարցում՝ հարկ է, որ անձնակազմի հետ տարվող հոգեբանական աշխատանքների կարևոր ուղղություններից վերահաստատվի մասնագիտական գործունեությանը աշխատակցի (ծառայողի) ադապտացիայի՝ հարմարման գործընթացի ապահովման գիտահեն և հետևողական կազմակերպումը:

ОСОБЕННОСТИ АДАПТАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Назарян Наира Мамбреевна

Старший преподаватель кафедры спецподготовки

Учебного центра Образовательного комплекса полиции РА,

канд.псих.наук, подполковник полиции

Аннотация: В статье представлены некоторые особенности процесса адаптации к профессиональной деятельности. В частности, изучается процесс профессиональной адаптации сотрудников полиции, принимая за основу то

¹¹ **Шарафутдинова Н.В.** Социально-психологический тренинг профессионального общения: учебно-методическое пособие / **Н.В.Шарафутдинова, И.В.Семчук.**-М.: Московский университет МВД России имени **В.Я.Кикотя**, 2017.-117с. , էջ 43-44

обстоятельство, что эффективность и надежность работы во многом обусловлены адаптацией сотрудника к профессиональной деятельности или успехом профессиональной адаптации. В ходе профессиональной деятельности из-за ненадлежащей реализации адаптационных процессов могут возникнуть или обостриться профессиональные кризисы, приводящие к профессиональным деформациям, которые негативно сказываются на эффективности и надежности деятельности, препятствуют самореализации личности специалиста.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, личность, адаптация, приспособление, профессиональная адаптация, дезадаптация, деформация, самореализация.

THE SPECIFICS OF ADAPTATION PROCESSES IN PROFESSIONAL ACTIVITY

Nazaryan Naira

Senior Lecturer of the Training

Center of the Police Educational

Complex of RA, PhD of Psychological

Sciences, Lieutenant Colonel

The article presents some specifics of the adaptation process to professional activity. In particular, it examines the process of professional adaptation of police officers, taking as a basis the circumstance that work efficiency and reliability strongly depend on the employee's adjustment to the professional activity or the success of professional adaptation. Due to improper implementation of adaptation processes during the professional activity, professional crises may occur or worsen, leading to professional deformation which negatively impacts the efficiency and reliability of the activity, and prevents the process of the specialist's self-realization.

Key words - professional activity, personality, adjustment, adaptation, professional adaptation, disadaptation, deformation, self-realization.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 29.12.2022թ.:
Ներկայացվել է սպագրության՝ 29.12.2022թ.:

ВНЕСУДЕБНЫЕ СПОСОБЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ВЛАДЕНИЯ НАД НЕДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Геворгян Гарик

*аспирант кафедры гражданского права и
гражданского процессуального права
Института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета*

Традиционно в науке гражданского права выделяют юрисдикционную и неюрисдикционную формы защиты прав. Юрисдикционная форма защиты – это защита гражданских прав государственными или уполномоченными государством органами, обладающими правоприменительными полномочиями. Юрисдикционная форма защиты, в свою очередь, предусматривает защиту гражданских прав в судебном или административном порядке. Защита в административном порядке возможна только в случаях, предусмотренных законом, и означает принятие государственным органом, наделенным правоприменительными полномочиями, решения о применении определенной меры защиты гражданского права с соблюдением установленной законом и иными правовыми актами процедуры. Неюрисдикционная форма защиты гражданского права – это защита гражданского права самостоятельными действиями управомоченного лица без обращения к государственным и иным уполномоченным государством органам. Такая форма защиты имеет место при самозащите гражданских прав и при применении управомоченным лицом мер оперативного воздействия к правонарушителю¹.

В качестве подвида самозащиты прав выделяют владельческую самопомощь (виндикационную самопомощь) и негаторную самопомощь. Под владельческой самопомощью понимается возможность собственника или иного владельца применить против нарушителя владения силу, необходимую для предотвращения и пресечения правонарушения, а также восстановления

¹ См. Гражданское право: Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. Т. 1. М., 2002. С. 337 – 339; Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2011. – С. 424 – 425.

утраченного владения. К негаторной самопомощи следует относить такие действия, как самостоятельное устранение различных препятствий в пользовании правом, в частности, устранение препятствий к проезду и стоянке автотранспортных средств, самостоятельное устранение чужих движимых вещей из владения правообладателя².

Предметом исследования настоящей статьи являются закрепленные в статье 203 Гражданского кодекса Республики Армения (Далее – ГК РА) способы защиты, направленные на восстановление утраченного владения над недвижимым имуществом, в виде самозащиты прав, также действиями административных органов. Данные способы защиты владения были внедрены в ГК РА в результате законодательных изменений от 27.11.2006г. законом ЗР-187-Н.

В частности, указанная норма ввела понятие «вторжения в недвижимое имущество». Часть 2 статьи 203 ГК РА устанавливает, что никто не имеет право без законных оснований или разрешения законного владельца перейти на территорию земли, здания, помещения или иного недвижимого имущества или без разрешения законного владельца разместить какие-либо движимые вещи. Вторжением считается также:

1) если лицо владеет или разместило движимые вещи на территории собственника с его разрешения, но по требованию собственника отказывается освободить территорию;

2) если лицо владело вещью на законном основании, но после отпадения законного основания отказывается освободить территорию.

Часть 6 статьи 203 Гражданского кодекса РА уже устанавливает конкретные меры воздействия на нарушителя для предотвращения или устранения вторжения. В частности, законный владелец вправе предпринять разумные меры защиты, в том числе, применить силу, равноценную последствиям вторжения, если несиловые меры не могут предотвратить или устранить вторжение. Законный владелец имеет право устранить из своего имущества незаконно находящиеся там движимые вещи чужого лица. А вред,

² См. **Южанин Н. В.** Негаторная самопомощь: исторические предпосылки и современность [Электронный ресурс] // Юрист-правоведь. 2016. № 1 (74).

причиненный при совершении указанных действий для предотвращения или устранения вторжения, не подлежит возмещению.

Можно отметить, что изложенный способ защиты является частным случаем самозащиты гражданских прав, который предусмотрен частью 8 статьи 14 и статьей 16 ГК РА и направлен на защиту правомочий владения или пользования имуществом.

Право на самостоятельную защиту и восстановление владения предусмотрено также законодательством зарубежных государств. В частности, согласно статье 959 Германского Гражданского уложения законный владелец вправе применить силу для защиты от незаконного вторжения иным лицом, но часть 3 указанной статьи, устанавливает, что если лицо утратило полностью владение над землей вправе восстановить владение силой немедленно с момента такого лишения. «Немедленно» означает, что лицо должно реагировать в разумные сроки, необходимые для устранения подобного нарушения³.

В Болгарии также самозащита допускается для противостояния нападающего, но после окончания нападения, в результате которого последний завладел вещью, собственник не вправе применять силу. Более того, если собственник восстановит свое владение силой, например, тайно поменяет замки дверей, прежний незаконный владелец вправе требовать в судебном порядке восстановления прежнего положения, после чего только суд рассмотрит вопрос о праве на имущество. По законодательству Чешской Республики самозащита также является допустимым только в качестве незамедлительной реакции на противоправное действие нападающего. С момента наступления «мира» после нападения пострадавший вправе воспользоваться только юрисдикционными способами. По законодательству Финляндии выселение силой незаконно вторгшегося лица является уголовно наказуемым. По французскому праву также запрещается восстановление владение силой, а самозащита допускается только, если действия нападающего уголовно-наказуемы. А выселенный незаконный владелец имеет право на посессорный иск против собственника для восстановления владения, а последний после возвращения вещи имеет право на петиторный иск для

³ См. **Hans Joseph Weiling**, Property law, Fifth revised edition, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2007, P. 67.

истребования имущества из незаконного владения. По праву Греции собственник самозащитой прав может восстановить владение незамедлительными действиями⁴.

Английское право также допускает применение разумной силы для выселения незаконного владельца, даже после того, как нападение закончено, и собственник лишился владения. Но одновременно запрещается выселение силой арендатора, который отказывается освободить территорию после истечения срока договора, без судебного решения⁵.

Из изложенного следует, что самозащита прав и возможность применения силы весьма ограничены в европейских правовых системах, что направлено на ограничение насильственных конфликтов, поддержание публичного порядка и мира, а возникшие споры предпочтительнее передать на рассмотрение государственных органов.

В связи с этим А.А. Громов отмечает, что к числу важнейших задач государства принадлежит обеспечение мирного существования лиц. В связи с этим правовой порядок требует, чтобы каждый отказался от применения силы против другого, и там, где он полагает свое право нарушенным, обратился к соответствующим государственным органам. Если у лица отобрали вещь, собственнику надлежит обратиться в полицию или истребовать ее через суд посредством виндикации; если должник не исполняет обязательство – кредитор вправе обратиться в суд с иском о взыскании убытков и (или) о понуждении к исполнению обязательства в натуре⁶.

В отличие от большинства вышеизложенных правовых систем, армянское законодательство не предусматривает временных ограничений для восстановления владения самозащитой прав, и допускается восстановление владения после того, как собственник уже утратил владение. Кроме того, в отличие от английского права, статья 203 ГК РА допускает применение силы также для

⁴ См. Protection of Immovables in European Legal Systems (The Common Core of European Private Law) (p. iv). Cambridge University Press. Kindle Edition. 2015, Part II, case self-help.

⁵ См. Cases, Materials and Text on Property Law / ed. by S. van Erp, B. Akkermans. Hart Publishing, 2012. Kindle version. Chapter 2, II.A.1.

⁶ См. Основные положения гражданского права: постатейный комментарий к статьям 1–16.1 Гражданского кодекса Российской Федерации [Электронное издание. Редакция 1.0] / Отв. ред. А.Г. Карапетов, комментарии к статье 14 ГК РФ – А.А. Громов. С. 1147.

выселения лица, законное основание владения которого отпало, например, истек срок действия договора аренды.

Необходимо определиться с правовой природой рассматриваемого способа защиты: направлен ли он на защиту фактического владения или все же права владения?

Владельческая (посессорная) защита означает защиту владения как реального господства лица над вещью, вытекающего из фактического, физического отношения лица к предмету владения. Речь идет не о владении как элементе субъективного вещного права, а о владении как вспомогательном институте вещного права, фактическом господстве лица над вещью независимо от вопроса о праве на него (*ius possidendi*) и способах его приобретения (*causa possessionis*)⁷.

Защита владения-факта в римском праве осуществлялась посредством посессорного процесса, обеспечивающего интересы владельца вне связи с установлением его права на данный объект. Процесс выигрывался лицом, доказавшим факт владения вещью и факт его самоуправного нарушения. Другая сторона посессорного процесса – решение владельческого спора является провизорным, наличие решения по спору о восстановлении нарушенного владения не мешает проигравшей стороне обратиться к петиторным средствам защиты владения⁸.

Например, из вышеизложенного следует, что в Болгарии и Франции фактическому владельцу предоставляется защита владения вне зависимости от правовых оснований владения, если последние самоуправно были лишены владения даже собственником. Но предоставление фактическим владельцам защиту носит промежуточный характер, так как он направлен на восстановление для сторон *status quo ante*, после чего только собственник вправе защитить свои права судебным иском об истребовании имущества из незаконного владения.

⁷ См. **Рышкова Е.В., Сенина В.В.** Владельческая защита в гражданском праве // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. – 2018. – Т. 4 (70). № 2. – С. 242–246.

⁸ См. **Бевзенко Р.С.** Защита добросовестно приобретенного владения в гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. С. 10;

Необходимо отметить, что закон использует категорию «законный владелец», но не раскрывает содержание, которое законодатель вложил в это понятие. Необходимо отметить, что подобным способом защиты не может воспользоваться любой фактический владелец, так как не каждое фактическое владение сводится к законному владению, а для последнего необходимо наличие установленных законом или договором оснований. Более того, применение силы со стороны лица, который фактически владеет вещью без правовых оснований, для восстановления своего владения может быть квалифицировано в качестве самоуправства.

В связи с этим можно сделать вывод о том, что норма статьи 203 КГ РА не направлена на введение норм о владельческой (посессорной) защите – защите фактического владения. В связи с этим возникает вопрос о том, как лицо, которое фактически лишено владения незаконным вторжением может считаться законным *владельцем*? Можно говорить о том, что это лицо имеет право владеть вещью, но фактически последний не является владельцем. Поэтому считаем, что под «законным владельцем» в данной норме следует понимать юридическое владение – владение по записи, то есть «законным владельцем» может считаться собственник или иной обладатель вещного или обязательственного права, который имеет право владеть вещью, но фактически не владеет или владеет частью вещи, так как владение нарушено незаконным вторжением.

Подобное понимание владения в науке получило название «книжное владение». Такое владение заключается в наличии регистрационной записи в государственном реестре прав на недвижимое имущество и сделок с ним⁹.

Более того обсуждаемая норма предусматривает возможность предотвращения или устранения вторжения не только самостоятельными действиями законного владельца, но последний вправе обратиться к полиции, которая уполномочена на совершение действий, направленных на предотвращение или устранение вторжения. В связи с этим далее речь пойдет об административном порядке защиты владения.

⁹ См. Рыбалов А.О. Право собственности (комментарий к ст. 209 ГК РФ) [Электронное издание]. – М.: М-Логос, 2017. – С. 70.

Согласно части 7 статьи 203 ГК РА законный владелец недвижимости вправе уполномочить полицию от своего имени совершить действия для предотвращения или устранения вторжения. Порядок и условия предоставления законным владельцем полномочий полиции устанавливает Правительство РА. Необходимо отметить, что административный порядок выселения раньше также действовал в правовой системе Армении. В частности, выселение осуществлялось по решению прокурора во внесудебном порядке. Согласно статье 86 Жилищного кодекса РА¹⁰, принятого 01.07.1983г. и утратившего силу 26.11.2005г., выселение производится в судебном порядке, но допускается выселение в административном порядке с санкции прокурора лишь лиц, самоуправно занявших жилое помещение или проживающих в домах грозящих обвалом. Но в отличие от действующего порядка, указанная норма предусматривала защиту лишь для владения жилого помещения.

Из нормы часть 7 статьи 203 ГК РА все же возникают вопросы о том, является ли обращение в полицию и получение защиты со стороны данного органа формой административной защиты гражданских прав, так как в законе указывается, что полиция осуществляет действия на основании доверенности, а также от имени законного владельца. Из вышеизложенного следует, что институту самозащиты характерны защита и восстановление прав самостоятельными действиями потерпевшего. Несмотря на законодательную формулировку о совершении действий органами полиции от имени законного владельца, следует отметить, что полиция совершает данные действия на основании полномочий, предоставленных законом, а отношения законного владельца и полиции не носят частно-правовой характер. Более того, из данной нормы следует, что законный владелец не свободен в выборе субъекта, которому можно делегировать защиту своих прав. Законодатель полномочие защиты прав законного владельца предоставил именно органу полиции, более того решением Правительства РА детально регламентированы допустимые действия полиции. Об административном порядке данного способа защиты свидетельствует сложившаяся судебная практика административного суда, согласно которой незаконный владелец для защиты своих прав от

¹⁰ См. [Электронный ресурс]: <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150821>

предполагаемо незаконного выселения со стороны полиции вправе оспорить действия последнего в административном суде.

Порядок предотвращения и устранения незаконного вторжения регламентирован постановлением Правительства РА от 10.05.2007г. № 797-Н. В отличие от ГК РА, в постановлении Правительства раскрывается понятие законного владельца. В частности, законным владельцем считается лицо, которое на основании договора или закона имеет право владеть или распоряжаться, или пользоваться, или управлять недвижимое имущество, в том числе – собственник, пользователь (арендатор, ссудополучатель, лицо, обладающий правом застройки) или доверительный управляющий, а также их законные представители. Подобное определение понятия «законного владельца» еще раз подтверждает выше приведенный наш довод о том, что в норме статьи 203 ГК РА речь идет о юридическом владении вещи, а не о фактическом.

Прежде чем обратиться к остальным нормам, следует отметить, что вышеизложенное определение понятия законного владения не является удачным. В частности, странным является перечисление правомочий, которыми лицо должно обладать для того, чтобы считаться «законным владельцем», через союз «или». Правила применения союзов в нормативных актах закреплены в Законе РА «О нормативных правовых актах», из части 2 и 3 статьи 16 данного закона следует, что для применения нормы необходимо наличие хотя-бы одного из нескольких условий, которые перечислены союзом «или». То есть если грамматически толковать изложенную норму, можно сделать вывод о том, что законным владельцем считается любое лицо, которое имеет хотя-бы одно из правомочий права собственности: владение, пользование и распоряжение. Следовательно, данное лицо вправе воспользоваться обсуждаемым способом защиты. Но нужно отметить, что данное толкование может привести к абсурду. Например, залогодержатель является держателем ограниченного вещного права, содержанием которого является правомочие его обладателя (залогодержателя) распорядиться заложенной вещью¹¹. То есть по общему правилу у залогодержателя есть только правомочие распоряжения имуществом, а вещь остается во владении

¹¹ См. **Бевзенко Р.С.** Вещное обеспечение: залог, удержание и титульные обеспечительные конструкции: докторская диссертация ... д. ю. н. Москва, 2022. С. 214.

залогодателя кроме случая залога (статья 254 ГК РА). Из грамматического толкования нормы можно вывести, что залогодержатель, который не владеет вещью и не имеет на это право, может воспользоваться защитой владения в административном порядке и требовать устранения незаконного вторжения. Подобное толкование приводит к абсурдной ситуации, когда закон предоставляет лицу защиту того права, которого у него нет. Абсурдные результаты толкования не принимаются как те, которые могут составлять содержание нормы¹², и с помощью технического приема толкования *reduction ad absurdum* (доведение до абсурда) можно сделать вывод об истинности противоположного результата толкования, согласно которому защита должна быть предоставлена тому лицу, который имеет право владеть вещью.

Кроме того подобный вывод исходит из самой нормы 203 ГК РА, на основании которой было принято постановление правительства, а из нормы статьи 203 следует, что защита предоставляется лицу, который имеет право владеть вещью.

В постановлении Правительства РА отмечается также, что право законного владения может быть доказано свидетельством о государственной регистрации права, выданное Комитетом Кадастра, или иным документом, который свидетельствует о законности владения. Например, подобным документом может считаться наряду со свидетельством права собственности на недвижимое имущество супруга, также свидетельство о браке с последним, что свидетельствует о наличии права совместной собственности. Это свидетельствует также о том, что данным способом защиты не может воспользоваться давностный владелец вещи, несмотря на то что согласно части 3 статьи 187 ГК РА до приобретения на имущество права собственности в силу приобретательной давности лицо, владеющее имуществом как своим собственным, имеет право на защиту своего владения против третьих лиц, не являющихся собственниками имущества, а также не имеющих прав на владение им в силу иного предусмотренного законом или договором основания.

Согласно постановлению Правительства полиция после выяснения факта незаконности владения или незаконности нахождения движимого имущества

¹² См. Основы цивилистики : учебное пособие / Р. Х. Абдрашитов, В. В. Алейникова, Э. А. Евстигнеев [и др.] ; под ред. А. В. Егорова и Э. А. Евстигнеева. – Москва : Ассоциация выпускников РШЧП, 2020. –С. 69.

на территории недвижимого имущества законного владельца устно требует немедленно выйти из территории недвижимого имущества, предоставляя незаконному владельцу срок до одного месяца. Если незаконно вторгшееся лицо отказывается исполнить требования полицейского, последний предлагает законному владельцу для принудительного устранения вторжения предоставить письменную доверенность полиции. После получения доверенности полицейский еще раз предъявляет незаконному владельцу требование об освобождении имущества, после чего допускается применение физической силы или иных специальных мер для принудительного устранения вторжения физического лица или «вторжения» движимым имуществом.

В судебной практике сложился подход, согласно которому устное требование полицейского рассматривается в качестве устного административного акта, которое можно оспорить иском об оспаривании в административном суде (например, дела ЧГ/7908/05/22, ЧГ/6361/05/22, ЧГ/5950/05/22). Оспаривание требования полиции в административном суде, как правило, приостанавливает действия по выселению до вступления в силу окончательного решения суда (статья 83 Административного процессуального кодекса РА).

Административный порядок выселения незаконного владельца предусмотрено также в законодательстве Сербии. Согласно Жилищному кодексу Сербии органы местного самоуправления вправе выселить из жилого помещения незаконного владельца, а оспаривание действий муниципальных органов не приостанавливают выселение, более того согласно решению Верховного суда Сербии от 27.09.2002г. по делу 455/2002 выселение может проходить одновременно с судебным разбирательством о vindикации. В остальных европейских государствах не предусматривается административный порядок восстановления владения с целью обеспечения защиты прав человека¹³. В частности, согласно постановлению Европейского суда по правам человека по делу «*McCann v. the United Kingdom*» (жалоба N 19009/04) суд установил, что выселение является вмешательством в право на неприкосновенность жилища, гарантированное статьей 8 Конвенции о защите

¹³ См. Protection of Immovables in European Legal Systems (The Common Core of European Private Law) (p. iv). Cambridge University Press. Kindle Edition. 2015, Part II, Case 1.

прав человека и основных свобод, но это вмешательство предусмотрено законом и преследовало правомерные цели защиты прав муниципальных органов на восстановление владения недвижимостью, которое занимало лицо без права проживать в нем, но суд указал, что действия по выселению не были пропорциональными и лишили заявителя в гарантиях защиты прав, которыми обладают наниматели. В связи с этим считается, что выселение в административном порядке может повлечь несоразмерное ограничение основных прав лиц, поэтому предпочтительным является осуществление подобных действий в судебном порядке.

Кроме того, административный орган может неправильно квалифицировать сложившиеся между собственником или иным законным владельцем и фактическим владельцем и прийти к неправильному выводу и выселить последнего. В связи с этим следует отметить, что в обсуждаемом постановлении Правительства РА в редакции до 21.01.2021г. полиция не имела право осуществлять выселение, если выявлялось, что между законным владельцем и фактическим предпологаемо незаконным владельцем спор о владении вытекает из заключенного и действующего гражданско-правового договора или семейных отношений. В подобном случае полицейский должен уведомить сторон о возможности разрешения спора в судебном порядке. Но из постановления Правительства РА в новой редакции от 21.01.2021г. № 79-Н наличие спора из гражданско-правового договора между сторонами было исключено из списка оснований, препятствующих принудительному устранению вторжения полицией.

Считаем данное решение неправильным, и необходимо отметить, что Европейский суд по правам человека по делу *«Jansons v. Latvia»* (жалоба N 1434/14)¹⁴, в рамках которого заявитель был насильно выселен из квартиры новым собственником, считает проблематичным внесудебное выселение лица в тех случаях, когда последний ссылается, например, на наличие спора, вытекающего из договора аренды.

Например, Административный суд по делу ЧТ/9168/05/20 рассматривал дело о принуждении полиции к воздержанию от совершения действий по

¹⁴ См. [Электронный ресурс]: [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%22itemid%22:\[%22001-219070%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%22itemid%22:[%22001-219070%22])

выселению истца, так как между истцом и законным владельцем рассматривался гражданско-правовой спор по делу БГ/30595/02/20 о признании права собственности истца на имущество по приобретательской давности. Но Административный суд решением от 12.07.2021г. отказал в иске, так как из постановления Правительства основание, препятствующее выселению, в виде наличия частно-правового спора между законным владельцем и фактическим владельцем в момент рассмотрения спора¹⁵ уже был исключен. Данную позицию поддержал также апелляционный суд, также последний указал о том, что спор о признании права собственности в связи с приобретательской давностью не вытекает из гражданско-правового договора, следовательно, даже при применении нормы в прежней редакции полиция вправе была бы осуществить выселение. Подобную позицию выразил Апелляционный административный суд также решением от 02.11.2021г. по делу ЧГ/3162/05/20.

Считаем подобную позицию необоснованной, так как в результате рассмотрения спора выселяемый может приобрести право собственности, что легитимизирует владение последнего. Кроме, того можно рассмотреть и вопрос правомерности осуществления выселения административным органом, если параллельно рассматривается также виндикационный иск между теми же сторонами. Если исходить из логики судов по изложенным делам рассмотрение виндикационного иска также не было бы препятствием для устранения вторжения административным органом.

Но подобный подход не является приемлемым и недопекается одновременное рассмотрение одного и того же дела административным и судебным органом. Кроме того, данная логика поставлена в основе ряда законодательных регулирований. Например, согласно части 3 статьи 70 Закона РА «Об основах администрирования и административном производстве» если административный акт одновременно оспаривается в административном и в судебном порядке, жалобу должен рассмотреть суд, а административный орган должен прекратить рассмотрение жалобы. То есть, приоритет законодатель дал судебному органу, который осуществляет правосудие и рассмотрит

¹⁵ Согласно статье 124 Административного процессуального кодекса иск о принуждении административного органа к совершению действий или к воздержанию от совершения действий рассматривается на основании действующего в момент вынесения решения законодательства.

жалобу более профессионально и объективно. Более того, согласно статье 50 того же закона административное производство подлежит прекращению, если в производстве суда находится дело между одними и теми же лицами, относительно одного и того же предмета и по одним и тем же основаниям. На основании данной нормы считаем, что полиция обязана прекратить действия по устранению вторжения, если в рамках гражданского дела рассматривается спор между теми же сторонами и по тому же предмету – об истребовании имущества из чужого незаконного владения.

К такому выводу пришел также Апелляционный административный суд решением от 02.12.2020г. по делу ЧГ/6772/05/19, отмечая, что требование законного владельца, представленное полиции, совпадает с требованием того же лица, представленного встречным иском по гражданскому делу БГ/26663/02/19 о выселении того же лица, в то время как рассмотрение одного и того же дела между теми же сторонами исключает параллельное рассмотрение этого спора административным органом.

Но все равно возникают вопросы о возможности обращения к данному способу защиты, после получения судебной защиты. Например, неоднозначным является вопрос о правомерности выселения в административном порядке в случае, если собственник пропустил срок на получение исполнительного листа для принудительного исполнения судебного решения или если виндикационный иск был отказан в связи с пропуском срока исковой давности, что не прекращает право собственности у истца и одновременно не делает владение ответчика законным.

Этот вопрос стоит рассмотреть также с точки зрения допустимости использования самозащиты, если потерпевшему уже было отказано в удовлетворении исковых заявлений в связи с использованием ответчиком эффективного возражения, например, о применении срока исковой давности. Например, А.А. Громов считает, что тот факт, что собственник, даже пропустивший сроки исковой давности по виндикации, сохраняет шансы вернуть вещь путем силового воздействия, обусловлен имеющимся разрывом между истечением давности по виндикации и приобретением права собственности по давности. Если бы временного лага не было, соответствующую

шая проблема была бы немыслима (давностный владелец становился бы собственником в момент истечения срока давности по виндикации)¹⁶.

Не вдаваясь в вопрос конституционности применения срока исковой давности к виндикации недвижимого имущества, следует согласиться с изложенной позицией, так как следствие пропуска срока исковой давности выражается в лишении лица судебной защиты возражением ответчика, а не прекращение права. В подобном случае считаем целесообразным дать приоритет защите права собственности. Но все же возможность как самозащиты, так и административного выселения в условиях наличия отказанного виндикационного иска порождает правовую неопределенность, нарушается принцип *res judicata*, согласно которому вступившее в законную силу судебное решение является окончательным и не подлежит пересмотру. Относительно административного выселения считаем, что есть вероятность прекращения административного производства на основании пункта «г» части 1 статьи 50 Закона РА «Об основах администрирования и административном производстве», согласно которому административный процесс прекращается, если в отношении одного и того же лица, по поводу одного и того же предмета имеется вступивший в силу по одним и тем же основаниям административный или судебный акт.

По поводу распространения срока исковой давности к самозащите и иным способам принудительной защиты прав К. Габузян считает, что цели предусмотрения сроков исковой давности, в первую очередь обеспечение стабильности гражданского оборота, не достигаются, если они будут применены только для судебной защиты, следовательно, следует ограничить и иные способы защиты давностным сроком¹⁷.

Данный довод считаем обоснованным, но он неприменим для обсуждаемой нами проблеме, так как отказ в виндикационном иске в связи с истечением срока исковой давности не только не вносит определенность, но дестабилизирует гражданский оборот, так как допускает существование

¹⁶ См. Основные положения гражданского права: постатейный комментарий к статьям 1–16.1 Гражданского кодекса Российской Федерации [Электронное издание. Редакция 1.0] / Отв. ред. А.Г. Карапетов, комментарии к статье 14 ГК РФ – А.А. Громов. С. 1155.

¹⁷ См. **Քրիստինե Գաբուջյան**, Հայցային վաղեմության կիրառումն իրավունքների ինքնաշարժականության դեպքում | Պետություն և իրավունք, Եր., 2020, թիվ 3 (88), С. 33.

«голового» права собственности и владения. Следовательно, считаем, что для решения вопроса допустимости самозащиты или административного выселения после отказа в виндикационном иске в связи с пропуском срока исковой давности необходимо, чтобы законодатель все-же решил фундаментальную проблему применения давностного срока к виндикационному иску, что автоматически устранил обсуждаемую проблему. А до такого решения считаем возможным использования самозащиты и административного выселения даже после отказа в виндикационном иске в результате возражения о применении давностного срока, так как цель обеспечения стабильности гражданского оборота этим не обеспечивается, а вещь должна находиться у титульного собственника, что продиктовано конституционными гарантиями защиты права собственности.

Следует также отметить, что изложенные способы самозащиты, также защиты прав в административном порядке являются самостоятельными способами защиты прав, осуществление которых не может быть обусловлено судебной защитой права лица. Используя самозащиту прав или административный порядок защиты прав, лицо не ограничено далее в пользовании судебной защитой своих прав. И наоборот, судебная защита – право на представление виндикационного иска не может быть обусловлено исчерпанием административного порядка защиты прав. В связи с этим считаем, неверным позицию суда первой инстанции по делу $\text{С}\text{Г}/1551/02/18$, по которому суд не принял виндикационный иск в производство, так как посчитал, что истцом не был соблюден досудебный – административный порядок разрешения спора. Из изложенного можем сделать вывод о том, что лицо вправе самостоятельно выбирать каким именно способом следует защитить свои права, принимая во внимание ограничения параллельного использования административного и судебного порядка защиты прав.

ВНЕСУДЕБНЫЕ СПОСОБЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ВЛАДЕНИЯ НАД НЕДВИЖИМЫМ ИМУЩЕСТВОМ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Геворгян Гарик

*аспирант кафедры гражданского права и
гражданского процессуального права
Института права и политики
Российско-Армянского (Славянского) университета*

В настоящей статье рассматриваются предусмотренные армянским законодательством внесудебные способы защиты прав, направленные на восстановление владения над недвижимым имуществом. В частности, речь идет о самозащите прав и административном выселении. В статье определяется используемого в статье 203 ГК РА содержание понятия «законного владельца», который лишен владения недвижимым имуществом и который может воспользоваться указанными способами защиты. Приводятся обоснования о том, что законодатель имплементировал концепцию «книжного владения» и о том, что закон защищает лицо, у которого есть право владения, а не фактическое владение. Анализируется также возможность использования внесудебных способов защиты после истечения срока исковой давности и исчерпания средств судебной защиты прав.

Ключевые слова: владение, самозащита, административное выселение, виндикационный иск, право собственности.

EXTRAJUDICIAL REMEDIES TO RECOVER POSSESSION OVER IMMOVABLE PROPERTY IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Gevorgian Garik

PhD student at Russian-Armenian (Slavonic) University

Institute of Law and Politics, Chair of Civil law and

Civil Procedure Law

In this article the author examines extrajudicial remedies of recovering possession over immovable property. In particular, peculiarities of the right to self-help and administrative eviction were analyzed, the author tried to define legal essence of the category “legal possessor” given in Article 203 of the Armenian Civil Code. The author explains the approach of the legislator to call the dispossessed person “legal possessor” through the concept of registered possession. Besides, issues of admissibility to make use of self-help and administrative eviction after exhausting judicial remedies and expiration of limitation period were considered.

Key words: possession, self-help, administrative eviction, rei vindicatio, right to property.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 24.01.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 24.01.2023թ.:

THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF ARMENIA: THE PERMANENT GUARANTEE OF STATEHOOD PRESERVATION

Ghambaryan Artur

*Head of the Department of Theory of Law and
constitutional law Russian-Armenian University,
Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of
the Republic of Armenia.*

1. General provisions

In November 1989, the Armenian Pan-National Movement was formed at the initiative of the “Karabakh Committee”, and one of its political goals was the participation in the upcoming elections to the Supreme Council of the Armenian SSR. The Armenian Pan-National Movement defeated the Communist Party of Armenia in the elections.

The newly elected authorities of Armenia set about establishing a national independent statehood. After a lengthy and thorough discussion, the first session of the Supreme Council of Armenia dated 23.08.1990 adopted the document “Declaration on the Independence of Armenia” (each point of the Declaration was adopted by a separate vote), which marked the beginning of the independence process.¹

The legal nature of the Declaration on the Independence of Armenia (hereinafter referred to as the “Declaration of Independence”) was greatly influenced by the procedure for its adoption and socio-political conditions. *First*, the Declaration of Independence was adopted in the context of public agreement on the fundamental values and orientations of vital existence of the Armenian people. It is no coincidence that the Declaration was adopted with great enthusiasm². *Second*, the Declaration of Independence was adopted by the Supreme Council, a parliament with absolute legitimacy, which, as a result of free

¹ “Soviet Armenia” 24 August 1990.

² **Harutyunyan G.** The Statehood-Scientific Role and Significance of the Declaration of Independence of Armenia in the Formation of the Legal System of Newly Independent Armenia // Report on the occasion of the reception dedicated to the 20th anniversary of the adoption of the Declaration of Independence of Armenia (23 August 23 2010) www.concourt.am .

elections, involved the Armenian Pan-National Movement which was fighting for the Independence of Armenia. Overall, in the Supreme Council elections, the people did not actually vote for this or that political force or movement, but for the process of independence (the force that materializes it). It is no coincidence that the newly formed Supreme Council started with the adoption of the Declaration of Independence. After the final editing, the Declaration was adopted by 192 votes in favor, 2 abstentions³.

However, based on the provisions and goals of the Declaration on the Independence of Armenia, the Supreme Council of Armenia decided on March 1 of the same year to hold a referendum on September 21 in the territory of the Republic on leaving the USSR and gaining independence. On September 21, 1991, the overwhelming majority of the population of the Republic (94.39% of eligible voters) said “yes” to independence. On September 23, 1991, based on the results of the referendum the Supreme Council of the Republic declared Armenia an independent state⁴.

Moreover, the Declaration on the Independence of Armenia of 1990 is in essence about the **restoration** of Armenia's independence, as the independence of the Republic of Armenia had begun back on May 28, 1918. At the opening of the first session of the Council of Armenia, the senior deputy A. Sahakyan noted.

"Here, without any fluctuations and with full determination, we anchor our state ship and lay the foundation of the state building ..."⁵.

³ See **Minasyan E.** History of the Third Republic of Armenia. Yerevan, YSU Publishing House, 2013, p. 116. (**Մինասյան Է.** Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմություն: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 116) :

⁴ Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Armenia, N 18 (998), 30.09.1991, page 21. (Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի տեղեկագիր, N 18 (998), 30.09.1991, էջ 21) .

⁵ The speech of senior MP A. Sahakyan at the opening of the Council of Armenia (01.08.1918) // The Republic of Armenia in 1918-1920. (Political History): Collection of documents and materials. "Science" publishing house of NAS RA, 2000, page 55. (Ավագագույն պատգամավոր Ա. Սահակյանի ճառը Հայաստանի խորհրդի բացմանը (01.08.1918թ.) // Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920թթ. (քաղաքական պատմություն): Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 55) :

Even though the 1990 Declaration on the Independence of Armenia is not called “on the **restoration** of Armenia's independence”, its preamble mentions the First Republic of Armenia: "... developing the democratic traditions of the independent Republic of Armenia established on May 28, 1918 ..."

Thus, the adoption of the Declaration of Independence in 1990 marked the inevitable entry (beginning) to the official process of restoration of Armenia's independence, while the referendum is the irreversible, eternal outcome (conclusion) of the process of Armenia's independence.

2. The Declaration of Independence and the Constitution

2.1. General description of the correlation between the Declaration and the Constitution

The description of the relationship between the Declaration and the Constitution depends on the type of the Declaration, the peculiarities of the historical period of its adoption, the legal and political nature of the Declaration, and a number of other factors.

The correlation between the declarations of independence and human rights and the Constitution is a more widely discussed topic. Its comprehensive analysis thus requires the discussion of a number of sub-issues. In the present section however the general description of the relationship between the Declaration and the Constitution is illustrated based on the examples of Declarations of the U.S., France and Latvia.

A unique description of the correlation between the U.S. Declaration of Independence and the Constitution has been provided by Warren Burger, the U.S. Supreme Court President: “The Declaration of Independence was the promise; the Constitution was the fulfillment”. This is why it is impossible to study the American Constitution in isolation from the Declaration of Independence. The Declaration is the theoretical basis of the Constitution, its extensive preamble⁶.

In case of adopting the approach that the Declaration of Independence is the promise and the Constitution is its fulfillment, the question arises whether upon the adoption of the Constitution the promise (Declaration of Independence)

⁶ **Ильин Ю. В.** Внешние и внутренние факторы формирования американского государственного права (на материале Конституции США) // Четвертые Бабаевские чтения "Государственно-правовые закономерности: теория, практика, техника". 2013. С. 382.

would cease to function. After all, upon the adoption of the Constitution, the promise is considered fulfilled (implemented).

With regard to “The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen” of France dated 1789, several Russian constitutional scholars have observed:

"The French have not only adopted different constitutions, but have even passed an act superior to the Constitution. We are talking about the famous "Declaration of the Rights of Man and of the Citizen" of 1789, which, by the way, had no certain legal significance."⁷

The author of the citation uses two important formulations from the point of view of conflict of laws: “the declaration is superior to the Constitution”, and “the declaration has no certain legal significance”. First, when regarding the French Declaration superior to the Constitution, the author has not specified the legal meaning of the formulation “superior”. Can it be assumed that the superior legal force is in relation to the French Declaration compared to the Constitution? We think not, since the author states in the next sentence that the Declaration has no certain legal significance. By this wording, he essentially refutes the valuable idea that the Declaration has a higher legal force in comparison with the Constitution. The point is that the Declaration cannot, on the one hand, have high legal force and, on the other hand, have no legal significance.

The Constitution of Latvia was adopted earlier than the Declaration on the Restoration of Independence and, therefore, the Constitution does not refer to that act. The correlation between the Constitution and the Declaration on the Restoration of Independence of Latvia has been more clearly defined by the Constitutional Court of Latvia. With the decision dated 29.11.2007 the latter has stated that: the Declaration of Independence has a constitutional status; after the adoption of the Constitution the Declaration of Independence has retained its validity; the Constitutional Court has the power to examine the issue of compliance of the laws with the Declaration of Independence pursuant to Article 16 (1) of the Law on the Constitutional Court; the preamble to the Declaration of Independence forms an integral part of that document; and the Constitutional

⁷ Градовский А.Д. Государственное право важнейших европейских держав. СПб.: 1895. С. 7.

Court can also evaluate the challenged normative act in light of compliance with the preamble to that document. The Court hold that the Declaration of Independence regulates the most essential, fundamental issues of constitutional law, hence its provisions should be recognized as norms of constitutional law that have binding legal force, despite the fact that the act has not been adopted in accordance with the procedure prescribed by the Constitution in force⁸.

2.2. The Declaration of Independence and the Constitution of Soviet Armenia

In order to find out the conflicting correlation between the Declaration of Independence and the new Constitution of the ASSR (the Constitution of Soviet Armenia) adopted on 14.04.1978, it is important to analyse a number of specific legislative provisions. Thus, on December 10, 1990, the Constitutional Law “On Legislative Acts adopted in accordance with the Declaration of Independence of Armenia” consisting of one article was adopted, which reads as follows:

“Prior to the adoption of the Constitution of the Republic of Armenia, the provisions of the Constitution currently in force which contradict the laws adopted by the Supreme Council of the Republic of Armenia pursuant to the Declaration of Independence of Armenia, shall cease to be valid.”⁹

The Constitutional Law “On the Principles of Independent Statehood” (adopted on 25.09.1991, expired on 13.07.1995) stipulates in its Article 16:

“Prior to the adoption of the new Constitution of the Republic of Armenia, the Constitution and the laws currently in force shall apply to the extent that they do not contradict this Law and the legislative acts adopted pursuant to the Declaration of Independence of Armenia.”

⁸ **Gyulumyan A.** Preamble to the Constitution // Comments on the Constitution of the Republic of Armenia. Yerevan, "Iravunk" publishing house, 2010, page 36. (**Գյուլումյան Ա.**

Սահմանադրության նախաբան

// Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Երևան, «Իրավունք» հրատ., 2010, էջ 36) :

⁹ The mentioned law is in force according to the system “arlis.am” system.

The above-mentioned laws provide for specialized conflict of laws provisions, from which two implicitly formulated conflict of laws provisions follow: one resolves possible conflicts between the Constitution of Soviet Armenia and the Declaration of Independence; the other indirectly regulates the conflict between the Declaration of Independence and the laws adopted by the Supreme Յօւնցիլ (this issue will be further elaborated).

According to the (specialized) conflict of laws provision directly enshrined in the mentioned laws, in case of discrepancy between the Constitution of Soviet Armenia and the laws adopted by the Supreme Council, the priority shall be given to the laws adopted **pursuant to the Declaration of Independence**¹⁰. According to this unique (*sui generis*) conflict of law provision, the laws of the Supreme Council of Independent Armenia should take precedence over the Constitution of Soviet Armenia (which operated with the above reservations until the adoption of the Constitution in 1995) insofar as those laws were adopted pursuant to the Declaration of Independence. In other terms, the fact that the laws were provided with a higher legal force than the Constitution of Soviet Armenia is motivated by the fact that those laws were adopted pursuant to the Declaration of Independence.

On the basis of the logical rule “*a fortiori*” for the interpretation of legal norms, it can be deduced: if the laws of the Supreme Council took precedence over the Constitution of Soviet Armenia (as they were adopted pursuant to the Declaration of Independence), it is more than clear that the Declaration of Independence itself also took precedence over the Constitution of Soviet Armenia.

Thus, it indirectly follows from the conflict of laws regulations of the above-mentioned two constitutional laws that in case of discrepancy between the Constitution of the Soviet Armenia and the Declaration of Independence, the Declaration of Independence would prevail.

¹⁰ The Constitutional Law “On Legislative Acts adopted in accordance with the Declaration of Independence of Armenia” uses the wording “law”, while the Constitutional Law “On the Principles of Independent Statehood” uses the wording “legislation”.

2.3. The Declaration of Independence and the Constitution of the Republic of Armenia

(a) The Declaration of Independence. part of the RA Constitution or a document of constitutional value?

The following question is of fundamental importance for the study of the conflicting correlation between the Declaration of Independence and the Constitution of the Republic of Armenia: whether the Declaration of Independence forms an integral part of the Constitution of the Republic of Armenia or not, or whether the provisions of the Declaration have constitutional value or not. In this respect, the legal doctrine and case law differ to some extent.

(1) Doctrinal point of view

It is a common thought in the doctrine of Armenian Constitutional Law that by virtue of reference to the Declaration of Independence in the preamble to the Constitution, it is either equated with the Constitution or acquires constitutional value. Thus, V. Nazaryan, the main author of the draft Constitution of 1995 notes:

“The preamble to the RA Constitution of 1995, referring to the Declaration of Independence of Armenia, raises the provisions enshrined in that Declaration, including the demand for official recognition, condemnation of the Armenian Genocide and elimination of its consequences, to the level of the Main Law of the Republic.”¹¹

It is clear from the words of V. Nazaryan that he used a legal fiction: even though the provisions of the Declaration of Independence are not constitutional norms, he considered (equated) them as (with) constitutional norms (raised them to the level of the Main Law). If the provisions of the Declaration of Independence are considered as constitutional norms through the use of the technique of legal fiction, then it should have also been stated what was the purpose or factor that compelled the famous lawyer to resort to legal fiction.

¹¹ **Nazaryan V.** Constitution of the Republic of Armenia. with footnotes and comments. Yerevan: 1995, pp. 5-6. (**Նազարյան Վ.** Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն. ծանոթագրություններով և սեկնաբանություններով: Եր.: 1995, էջ 5-6) :

The Armenian constitutional scholars of young generation carry on with the approach that the main provisions of the Declaration of Independence have constitutional value. For instance, A. Manasyan observes.

“The legal force of the Declaration derives from the *de facto* legal role given thereto by the preamble to the Constitution, in which context the basic principles of the Armenian statehood and national goals enshrined in the Declaration have been given constitutional value¹².”

As it can be noticed, the provisions of the Declaration of Independence affirming the fundamental principles of the Armenian statehood and the pan-national goals are recognized in the doctrine as provisions of constitutional value. In the pragmatic sphere, the wording “the provisions of independence have a constitutional value” needs to be clarified: are these provisions constitutional norms? Can the law enforcer be guided by those provisions when resolving a legal dispute? Can they be considered as a standard for determining the constitutionality of constitutional amendments? Or is the Declaration of Independence simply a way to identify (interpret) the content of positive-legal constitutional norms?

(2) The case law of the RA Court of Cassation

On 17.10.2000, the Chamber of Criminal and Military Cases of the RA Court of Cassation, referring to the preamble to the RA Constitution, noted:

“According to the preamble reinforcing the fact of the adoption of the Constitution of the Republic of Armenia, the Constitution of the Republic of Armenia is based upon the fundamental principles of the Armenian statehood and the pan-national goals enshrined in the Declaration of Independence of Armenia. The Declaration of Independence of

¹² **Manasyan A.** Constitutional stability as a key guarantee of a stable democracy. Yerevan, "Hayrapet" publishing house, 2019, page 128. (Մանասյան Ա. Սահմանադրական կայունությունը՝ որպես կայուն ժողովրդավարության կարևորագույն գրավական: Եր.: «Հայրապետ» հրատ., 2019, էջ 128) :

Armenia has thus become an integral part of the RA Constitution”.

Unlike the Armenian constitutional scholars, the RA Court of Cassation has directly stated that the Declaration of Independence forms an integral part of the Constitution. Most likely, the RA Court of Cassation meant that the Declaration of Independence is part of the Constitution not in a formal but in a substantive sense.

(3) The Declaration of Independence as a lifelong guarantee of the Armenian statehood

The Declaration of Independence is neither an integral part of the Constitution (in a formal sense) nor merely a document enshrining provisions of constitutional value. According to the insightful approach of G. Harutyunyan, the Declaration of Independence is “an inseparable part of the Armenian constitutionality.” The author opines:

“Being an eternal value in the establishment and establishment of the Armenian statehood, it [the Declaration: A.Gh.] had a serious role from the perspective of statehood science for the formation of a new legal system.”¹³

The Declaration of Independence¹⁴ is a document of pre-constitutional significance, it was the basis for the elaboration of the Constitution. Point 12 of the Declaration of Independence exactly states:

“This Declaration serves as a basis for the elaboration of the Constitution of the Republic of Armenia, and for the amendments of and additions to the Constitution currently in force, for the

¹³ **Harutyunyan G.** Same piece. // Report on the occasion of the reception dedicated to the 20th anniversary of the adoption of the Declaration of Independence of Armenia (23 August 23 2010) www.concourt.am (**Հարությունյան Գ.** Նույն աշխ. // Զեկույց Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի ընդունման 20ամյակին նվիրված ընդունելության առիթով (23 օգոստոսի 2010թ.)):

¹⁴ Hereinafter should be understood the fundamental principles and pan-national goals of the Armenian statehood set forth in the Declaration.

activities of state bodies, and for the elaboration of a new legislation of the Republic."

The fact that the preamble to the RA Constitution begins with a reference to the Declaration of Independence should not be given only a symbolic meaning. The beginning of the preamble to the Constitution is a proof that the Declaration of Independence is the starting point of the Constitution.

The pre-constitutional character of the Declaration of Independence means that the Declaration prescribes the eternal (perpetual) foundations of the Armenian statehood and its preservation, on which the Constitution must also be anchored in a formal sense.

The Declaration of Independence is not only a pre-constitutional document, but also an above-normative legal document, as due to the procedure for its adoption and its character, it cannot fit into the primitive hierarchy of normative legal acts. Therefore, the Declaration of Independence should not be sought in the system of normative legal acts. Being outside the system of normative legal acts, it has nonetheless predetermined the essence of that system.

Moreover, the fate of the Declaration of Independence is autonomous from the fate of the RA Constitution. Constitutions, including its preambles, are changeable (are subject to re-editing), while the Declaration of Independence is unchangeable (is eternal). The Declaration of Independence of Armenia is an act of significance of establishing (founding) a statehood, hence it should be perceived as an *eternal (perpetual)* guarantee of statehood.

It is not accidental that in the Law of the First Republic of Armenia "On the Declaration of the Independence Act of the United Armenia" the state union of different parts of Armenia is qualified as a **permanently independent state union**. Thus, para. 2 of the "Law on the Declaration of the Independence Act of The United Armenia" of 25.05.1919 stipulates:

"In order to restore the integrity of Armenia and to ensure the full freedom and prosperity of the people, the Government of Armenia, in accordance with the united will and desire of the Armenian people, declares that from today the divided parts

of Armenia have **permanently** been united as an independent state union.”¹⁵

The right of the Armenian people to have a statehood has been materialized in the Declaration of Independence, and developed and strengthened in the Constitution. The autonomy and immutability of the Declaration of Independence allow asserting that the material existence of the people's right to have a statehood does not depend on the Constitution. V. Nazaryan remarks:

“It is not the constitutions that grant, gift or provide a homeland to the people (nation); the nation is originally endowed with the right to have its own homeland, and it is inalienable.”¹⁶

There will come a time when adventurers will or will attempt to take the Armenian statehood towards dissolution. Under such conditions, the Constitution may cease to function (the Constitution is characterized by the possibility of actually being terminated through re-edition), while the Declaration of Independence, the permanent guarantee of the Armenian statehood, cannot cease: it has no legal possibility of termination, it is a permanently operating document. In any event, it will inevitably serve as the basis for the **restoration** of an inalienable but lost statehood.

The pre-constitutional and above-normative legal nature of the Declaration of Independence predetermines the essence of its correlation with the RA Constitution and other normative acts.

(b) The Declaration of Independence as a standard for determining the ability of constitutional norms for statehood preservation

The Declaration of Independence, as a founding and pre-constitutional document of the statehood, should be perceived in practice as a standard for determining the ability of new draft of the Constitution for statehood preservation and risk diagnosis. Put differently, the draft of the new Constitution must comply

¹⁵ Laws of the Parliament of the Republic of Armenia (1918-1920). Yerevan, 1998, p. 85 (Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի օրենքները (1918-1920թթ.): Եր.: 1998, էջ 85) :

¹⁶ **Nazaryan V.** The concept of the Constitution of the Republic of Armenia. Yerevan, Gosh, 1992, p. 68 (**Նազարյան Վ.** Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության կոնցեպցիան: Եր.: Գոշ, 1992, էջ 68):

with the provisions of the Declaration of Independence pertaining to statehood preservation¹⁷. For instance, during the constitutional amendments, certain lawyers propose to eliminate the requirement of being only a RA national and of residency threshold for the RA President, Member of Parliament, Minister, Judge, and the RA Prosecutor General. The acceptance of such an offer will allow dual citizens and/or Armenian nationals who have lived in a foreign country for many years and cut ties with the peculiarities of local Armenian conditions, to be appointed judges, ministers, heads of agencies, heads of law enforcement agencies, or occupy other high-ranking positions. Such a proposal should be examined in light of point 3 of the Declaration of Independence, which states that the bearer of the Armenian statehood is the people of the Republic of Armenia¹⁸. In the context of this provision, it is necessary to reveal the meaning of the terms “Armenian people (Armenian nation)” and “People of the Republic of Armenia”.

As another example, some lawyers suggest removing from the Constitution the mandatory requirement by the Constitutional Court to review the constitutionality of international treaties. In some situations, this proposal may not comply with the Declaration of Independence, as the political authorities would have the opportunity to ratify without any obstacles even international documents deemed risky from the point of view of statehood preservation, without identifying in a comprehensive manner the implicit risks in connection with statehood science and constitutional law. For example, the political power would have the opportunity to ratify an international agreement, which promises the Armenian subsoil or a certain land area as a guarantee against the fulfillment of obligations with regard to credits taken from another state or international organizations. The abolishment of the preliminary mandatory constitutional judicial review over the ratification of international treaties would entail the extinction of the legal environment in which should be discussed the risks associated with the scope of State guarantee with

¹⁷ The standard for determining the statehood preservation of amendments and additions to the Constitutions currently in force is the provision "Armenia is a sovereign state" enshrined in Article 1 of the RA Constitution, combined with the provisions of the Declaration of Independence.

¹⁸ Armenian nationals who have studied and lived in foreign countries for a long time can have their contribution in the field of statehood establishment by being appointed in other public service positions.

regard to credit obligation under the international treaty, including its compliance with Article 7 of the Declaration of Independence, which declares that land, subsoil, as a national treasure, shall be the property of the people.

In connection with the above, let us now discuss an illustration from the practice of the First Republic of Armenia. According to Point 1 of the Law “On the Loan of Armenia's Independence” adopted on 10.06.1920, a state loan agreement of a nominal amount of 20 million US dollars at 6% had to be signed in order to restore the RA industrial forces and economy and to secure the banknote stock of the Republic... Point 14 of the same law read as follows: “To secure the current loan with **all the property** of the Republic of Armenia (emphasis added).”¹⁹ The name of this law "On the Loan of Armenia's Independence", is symbolic from the point of view of the issue under discussion, even though the name of the law may have different explanations. In any case, from the point of view of statehood preservation, Point 14 of the law is undoubtedly risky. Identifying those risks would require conducting an analysis of statehood science in the legal environment.

Thus, the Declaration of Independence is a standard for determining the ability of constitutional norms for statehood preservation and risk diagnosis. No Constitution can be submitted to a referendum or otherwise adopted if it contradicts the Declaration of Independence, that is, it contains essential risks related to statehood preservation.

3. The Declaration of Independence and International Treaties

Can bilateral international treaties contradict the Declaration of Independence, and if so, how should this contradiction be resolved? This general question is addressed not on the basis of doctrinal comments, but on the basis of case law of the RA constitutional justice. Thus, on 12.01.2010 the RA Constitutional Court examined the issue of compliance of the obligations stipulated in the protocols "On the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey" and “On the Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey” with

¹⁹ Laws of the Parliament of the Republic of Armenia (1918-1920). Yerevan, 1998, pp. 334-335 (Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի օրենքները (1918-1920թթ.): Եր.: 1998, էջեր 334-335):

the RA Constitution. The RA Constitutional Court set forth in Point 5 of the decision ՄԴՈ-850 an important position not only from a political point of view, but also from the point of view of conflict of laws.

“The provisions of the Protocol “On the Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey” in the law-making and law-enforcement practice of the Republic of Armenia, as well as in interstate relations, cannot be construed and applied in a way that contradicts the provisions of the preamble to the Constitution and the requirements of Point 11²⁰ of the Declaration of Independence.”

From the point of view of the theory of conflict of laws, there are direct (explicit) and indirect (implicit) positions in Point 5 of the decision of the Constitutional Court.

First, the Constitutional Court of the Republic of Armenia has explicitly stated that the in domestic law-making and law-enforcement practice, as well as in international relations, the protocol “On the Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey” cannot be construed or applied in a manner contrary to the Declaration of Independence. Nevertheless, if in the spheres of law making or law enforcement any discrepancy emerges between the international treaty at issue and the Declaration of Independence, the preference shall be given to Point 11 of the Declaration of Independence.

Second, it implicitly follows from the decision of the RA Constitutional Court that the bilateral international treaties shall not **in abstracto** contradict Point 11 of the Declaration of Independence either. It can be assumed that if the RA Constitutional Court noticed textual contradictions between the international treaty at issue within the the framework of abstract constitutional review and the Declaration of Independence, it would recognize the treaty as contradictory to the principles of the Constitution, in which case it could not be ratified.

²⁰ Point 11 of the Declaration of Independence stipulates that the Republic of Armenia supports the international recognition of the Armenian Genocide of 1915 in Ottoman Turkey and Western Armenia.

The generalization of the legal position reflected in Point 5 of the decision of the RA Constitutional Court allows making the following conclusion:

First, the international treaties with the participation of Armenia cannot contradict any provision of the Declaration of Independence. In case of discrepancy, the bilateral international treaty cannot be ratified.

Second, the international treaties ratified by the Republic of Armenia in the field of law-making and law-enforcement cannot be construed or applied in a way that contradicts the provisions of the Declaration of Independence. In the event of such a discrepancy, the provisions of the Declaration of Independence shall prevail.

4. The Declaration of Independence and the Laws

As it was mentioned, the Constitutional Law “On Legislative Acts adopted in accordance with the Declaration of Independence of Armenia” and the Constitutional Law “On the Principles of Independent Statehood” indirectly regulated the conflict between the Declaration of Independence and the laws adopted by the Supreme Council.

The conflict of law resolving the discrepancy between the Declaration of Independence and the laws adopted by the Supreme Council is derived from the formulation “law adopted pursuant to the Declaration of Independence”. It follows indirectly from this condition laid down in the law that the laws adopted by the Supreme Council shall comply with the Declaration of Independence which forms the basis thereof. If the law contradicts the Declaration of Independence, then it is not a law based on the Declaration of Independence. In the event of a conflict between the Declaration of Independence and a law, the competent authorities should give priority to the Declaration of Independence rather than the law adopted by the Supreme Council.

The Constitutional Law “On Legislative Acts adopted in accordance with the Declaration of Independence of Armenia” is in force as of today, therefore its force should be extended to the laws adopted by the RA National Assembly. The laws of the National Assembly should be based on the Declaration of Independence, shall not contradict the Declaration of Independence, and in case of contradiction, the Declaration of Independence shall apply.

5. Concluding Remarks

The Declaration of Independence is a legal document of pre-constitutional and above-normative character, which enshrines the principles of statehood preservation of Armenia.

The right of the Armenian people to have a statehood has been materialized in the Declaration of Independence, developed and strengthened in the Constitution. The autonomy and immutability of the Declaration of Independence allow asserting with certainty that the material existence of the right of the people to have a statehood does not depend on the fate of the Constitution.

The pre-constitutional and above-normative character of the Declaration of Independence predetermines the essence of its conflicting correlation with the RA Constitution, international treaties subject to ratification by the RA, as well as with other normative acts.

The Declaration of Independence is a standard for determining the ability of constitutional norms for statehood preservation and risk diagnosis. No Constitution can be submitted to a referendum or otherwise adopted if it contradicts the Declaration of Independence.

The international treaties subject to ratification and all the other normative legal acts shall not contradict the fundamental principles and pan-national goals of the Armenian statehood enshrined in the Declaration of Independence.

ДЕКЛАРАЦИЯ О НЕЗАВИСИМОСТИ АРМЕНИИ: НЕПРОХОДИМАЯ ГАРАНТИЯ ОХРАНЫ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Гамбарян Артур

*Заведующий кафедрой теории права и конституционного
права Российско-Армянского Университета,
доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Республики Армения.*

Аннотация: в статье анализируются коллизийное правовое соотношение Декларации независимости Армении 1990 года и Конституции, международных договоров и законов. В качестве методов исследования выбраны

аксиоматичный, сравнительный, анализ и синтез, индукция. В работе автор отмечает, что Декларация независимости является постоянным (вечным) пре-конституционным, наднормативным правовым документом, закрепляющим принципы охраны государственности Армении. Декларация независимости служит критерием определения, в какой мере конституционные нормы обладают способностью охраны государственности, а также выявления государственноохранительных рисков. Никакая Конституция не может быть вынесена на референдум или принята иным образом, если она противоречит Декларации независимости. Международные договоры, а также все другие нормативные правовые акты не должны противоречить основным принципам армянской государственности и общенациональным целям, закрепленным в Декларации независимости.

Ключевые слова: независимость; декларация; конституция; правовые коллизии; коллизионные нормы; международные договоры; право; охрана государственности.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 28.02.2023թ.:

Ներկայացվել է տպագրության՝ 10.03.2023թ.:

SOME FEATURES OF THE MANIFESTATION OF LEGAL LIMITATION OF STATE POWER

Kazanchian Lilit

Lecturer at the Department of Jurisprudence of the International Scientific-Educational Center of the NAS RA, Senior Researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law NAS RA, Member of Chamber of Advocates of the RA, Candidate of Judicial Sciences, Associate Professor

Zaqaryan Ashot

Head of the Legal division of The Staff of the Head of Avan administrative district of Yerevan, Applicant of the Institute of Philosophy, Sociology and Law NAS RA

In modern legal literature, the concept of “legal limitation” is considered as a legal deterrence of an illegal act, creating conditions for satisfying the interests of the counter-subject and public interests in protection and protection. These are the boundaries established in law, within which subjects must act, the exclusion of certain opportunities in the activities of persons¹. Moreover, legal limits (restrictions) have special properties due to the specifics of the law itself, in which many other social regulators find their indirect expression.

In practice, limits are quite common. For example, there are limits to the exercise of civil rights, limits to the consideration of appeals, limits to necessary defense, limits to judicial and administrative discretion, margin of appreciation, etc.

It should be noted, that when analyzing the principle of margin of appreciation, from a functional point of view, the most important issue remains the problem of the margin of appreciation of the state. In the practice of the European Court of Human Rights, judgments about whether the margin of appreciation of the state has been violated or not, often become an answer to the question of the need for these means in a democratic society, which determines the outcome of the case. However, it should be noted, that there is no general, unified, clearly defined determination of the margin of appreciation.

The margin of appreciation is the extent to which a State may act in any particular circumstances in which the State does not violate the European

¹ Malko A.V. Incentives and restrictions in law. 2nd ed., M., Jourist. 2003, p.85.

*Convention on Human Rights (ECHR), even if it interferes with the exercise of human's rights protected by that State*². In other words, the most important thing is how states should anticipate their margin of appreciation when dealing with specific issues in the context of interference in the realization of specific human rights. Protocol № 15, amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, introduces a reference to the principle of subsidiarity and the doctrine of the margin of appreciation.

The margin of appreciation is not static and is not stable, which constantly causes uncertainty for domestic law enforcement authorities.

It should be noted, that in modern legal literature, some basic forms or types of legal limits (restrictions) of state power are distinguished.

1. **The System of separation of powers** is one of the main types of law-limiting measures that helps to eliminate the abuse of power by any branch of government or individual officials.

It is known, that the principle of separation of powers into legislative, executive and judicial means that each of the powers acts independently and does not interfere with the powers of the other. At the same time, the principle of separation of powers becomes viable, when it is endowed with a system of “checks and balances”, since this system eliminates any ground for the annexation of the powers of one branch of the government by another and ensures the normal functioning of state authorities³.

The conducted research shows, that **checks and balances** system, is a principle of government under which separate branches are empowered to prevent actions by other branches and are induced to share power. Checks and balances are applied primarily in constitutional (limited) governments. Checks and balances, which modify the separation of powers, are of fundamental importance not only in tripartite governments, where the powers are commonly separated among legislative, executive, and judicial branches, but also in parliamentary systems. In this case, the system operates through exercise of a parliament's prerogative to adopt

² **Russov A.N.** Methodological aspects of the resolution of cases by the European Court of Human Rights. Diss. for the degree of Candidate of Legal Sciences. M., 2006, p. 114-115.

³ **Vyrleeva-Balaeva O.S.** Principle of division of the power in system of legal restrictions of the government// Current Issues of the State and Law, №2, 2012,p.15-31.

a no-confidence vote in a government, and the government, or cabinet, in its turn, generally may dissolve the parliament⁴.

At the same time, we agree with the opinion formed in recent years in the judicial literature, that the system of checks and balances established in the Constitutions and laws of modern democratic countries is a set of legal restrictions (prohibitions, duties, penalties, etc.) in relation to a specific state power: legislative, executive, judicial. For example, a specific legal procedure for the legislative process is applied, which regulates its main stages and the procedure for its implementation⁵. Moreover, there is also a limited range of subjects of constitutional law that have the right of legislative initiative. According to Article 109 of the Constitution of Republic of Armenia, a Deputy, a faction of the National Assembly and the Government shall have the right to legislative initiative. Furthermore, at least fifty thousand citizens having the right of suffrage shall be entitled to propose, upon popular initiative, a draft law to the National Assembly⁶. The author of a legislative initiative may, at any time, recall the draft law submitted thereby.

The conducted research shows, that the organizational model of the separation of powers in most post-Soviet countries testifies not only to the actual, but also to the legal priority of the executive branch of power. This situation further exacerbates the imbalance of the branches of power. It is obvious, that even with the consistent implementation of the separation of powers (as, for example, in the United States), the executive branch does not abandon attempts at every opportunity to crush and replace the legislative power. In a situation where the executive power, by virtue of the law, has unusually wide powers, all conditions are created for unbalancing the mechanism of separation of powers.

2. The State power is limited by the rights and freedoms of the individual.

First of all, this is explained by the fact that the rights of man and citizen act as a kind of manifestation of the power of the individual, the will of civil society and

⁴Encyclopedia Britannica. Checks and balances.URL: <https://www.britannica.com/topic/checks-and-balances>, (last visited Dec. 16, 2022); **Gamble A.**, Constitutional government in the 21st century//Public Policy Research Progressive Review. Vol.13, Issue 4, 2007, p. 221-231.

⁵ **Shane P.M., Bruff H.H., Kinkopf N.J.** Separation of Powers Law: Cases and Materials Carolina Academic Press; Durham, 4th edition,2018.p.35-37.

⁶ The Constitution of the Republic of Armenia (adopted on 05 Jul. 1995, with amendments approved on 06 Dec. 2015) URL: <https://www.president.am/ru/constitution-2015/>(last visited Dec. 16, 2022).

constitute the main part of law in general. Obviously, only awareness of the need for proactive behavior in the legal sphere, raising the legal and political culture can become a real guarantee of the priority of human and civil rights as the highest value in relation to the rights of the state.

It is worth noting, that some modern lawyers consider the features of the elements of the legal status of the individual (rights, freedoms, duties, legitimate interests and dignity of the individual), through the prism of the relationship between the state and the individual. In this context, M.O. Muradyan rightly noted: ‘In modern democratic conditions, it is human rights, and especially fundamental human rights, that are the “containment ring” for any authority (according to the RA Constitution - public authority)’⁷. Muradyan O. M. also indicates that the purpose of such limitation is that it provides a secure existence for those subjects of law, which are not considered public authority⁸.

It is obvious that, the system of rights, freedoms, legitimate interests and obligations that form the core of a person’s legal status, as well as guarantees of their protection, is based on the fundamental principle of values, according to which a person is the highest value in the Republic of Armenia. In addition, the inalienable dignity of a person is an integral basis of his or her rights and freedoms⁹.

The conducted research shows, that human rights are an opportunity to determine the extent of one’s own behavior. All other persons, public authorities, organizations must refrain from interfering with this behavior.

Nowadays, the scope of individual rights and freedoms is determined not only by the specific characteristics of a particular society but also by the development of the civilization of all mankind, as well as the degree and level of integration into the international community of a given state.

It is worth emphasizing, that public authority is limited by fundamental human rights and such principle is presented in the Fundamental and Supreme Law of the country.

With regard to the above mentioned, it should be noted, that in the field of

⁷ **Muradyan M.O.** Functions of the Fundamental Rights and Freedoms of a Person and a Citizen in the Context of Their Constitutional and Legal Status// The Academic Thought, №1, 2017,p.120

⁸ Ibid. p. 121.

⁹ **Kazanchian L.** Features of Fundamental Rights in the Context Of The Philosophy Of Law//Wisdom, 1(14), 2020,p.159-165.

human rights, the duty of the public authority is manifested in the respect of fundamental rights and freedoms of the person, the protection and enforcement of them. Therefore, the Article 3 of the Constitution of the Republic of Armenia indicates: “...The respect for and protection of the basic rights and freedoms of the human being and the citizen shall be the duty of the public power. The public power shall be restricted by the basic rights and freedoms of the human being and the citizen as a directly applicable law”¹⁰.

3. **Federalism can also contribute to limiting state power.** In a federal state, territorial entities, subjects of the federation, create one of the levels of political power. It is known, that in countries with a federal form of government, in addition to the horizontal division of power into legislative, executive and judicial branches, there is also a vertical division of power: the delimitation of competence and powers between federal public authorities and public authorities of the subjects of the federation. Moreover, each of the levels of power is characterized by: boundaries; competence, rights and obligations; apparatus of power. The legislation of a particular state determines the position of the authorities in relation to each other, taking into account historical, geographical and demographic features. Hence, there is a variety of forms and methods of vertical separation of power in the world¹¹. For instance, the 10th Amendment to the Constitution reserves the powers not specifically delegated to the national government “to the states respectively, or to the people”. Along with states’ traditional police powers and shared (concurrent) powers, the 10th Amendment provides the constitutional basis for state power in the federal relationship. Moreover, the concept of Federalism also involves the complex relationships among the various states. Thus, the Constitution’s “full faith and credit clause”, established in Article IV, requires states to honor the public acts and judicial decisions of other states, and the “privileges and immunities clause” says that states cannot discriminate against someone from another state¹².

¹⁰The Constitution of the Republic of Armenia (adopted on 05 Jul. 1995, with amendments approved on 06 Dec. 2015) URL: <https://www.president.am/ru/constitution-2015/>(last visited Dec. 16, 2022)

¹¹**Vyrleeva-Balaeva O.S.** Federalism in the System of Limiting State Power // *Modern law. M.*, №2, 2011, p. 13-15.

¹²*Constitution of the United States: Analysis and Interpretation*, Cong. Rsch. Serv., URL: <https://constitution.congress.gov> (last visited Dec. 17, 2022).

It should be noted, that federalism also ensures that citizens have a level of government that is more responsive to their needs than the federal government. Local governments know and understand the specific problems and goals of their constituents more than the federal government and can often act more swiftly. The protection of individual rights and the division of power between the national government and the states are core principles upon which American governance is built¹³. According to M.S. Walls, the basic principles of American democracy such as: majority rule and minority rights, equality before the law, individual rights, separation of powers, and federalism—are assumed to be complementary, but that assumption may not be justified. The emphasis American governance and culture places on individual rights, creates a number of societal challenges and inconsistencies, and so the question of the compatibility between individual rights and federalism, in particular, is a logical one. In the United States, the individual is the primary unit of societal measure, and that principle is embodied in the founding documents. The emphasis on the individual, the preservation of individual rights, and the maintenance of a federal system all relate to one another. Specifically, the transformation of popular sovereignty into any type of governmental sovereignty could ultimately pose a threat to the freedom of the individual¹⁴.

The conducted research shows, that with real federalism, various state structures and branches of government will control each other, reduce the probability of abuse and lawlessness in relation to the rights, freedoms and legitimate interests of the individual.

4. *The rule of law implies equality before the law, especially, the idea that no individual or legal entity is above the law and that the government, public officials should also comply with the law.* Moreover, the rule of law is opposed to the arbitrary exercise of power. In general, rule of law means that laws and regulations are written, promulgated and fairly enforced in accordance with established procedures. It is known, that the rule of law is one of the basic elements of a democratic, legal state and means the subordination of all acts to laws and the Constitution. In addition, the rule of law provides protection, mainly guaranteed by the Constitution of the county, for all human rights and freedoms. The rule of law

¹³ Walls M.S. American Federalism and Individual Rights, Lanham, Lexington book.2021, p.204-205.

¹⁴ Ibid. p.2.

testifies to the existence of appropriate values in the country and the priority in the development of a democratic, legal state.

It is noteworthy, that some of the modern legal scholars consider, that in a constitutional state, a law adopted by the supreme authority with strict observance of all constitutional procedures cannot be canceled, changed or suspended by acts of executive power. For instance, the law is adopted by the deputies, who are representatives of the whole people and who respectively express the public interests, in contrast to the orders adopted by the ministries and departments in their narrow, sectorial interests. Therefore, in case of discrepancy between departmental orders and the law, the latter must act as having the highest legal force.

5. The mutual responsibility of the state and the individual can also contribute to the limitation of political power.

In this context, a person and a the state (its official) should act as equal partners who have concluded a kind of agreement on cooperation and responsibility.

Kagermanov A.-S., Idilov I. rightly pointed out the main criteria of the responsibility of the state to a citizen: protection against external threats (military aggression, violation of rights abroad, economic downturns) and internal (banditry, terrorism, decline in living conditions), development assistance. There are also reverse duties: a citizen before the state: to raise children, being able to live in society and develop it, save the family, pay taxes¹⁵. Furthermore, citizens are obliged to take actions to preserve a healthy society, which include assistance to law enforcement, raising mentally healthy children, paying taxes, etc. Those who disagree with the norms of the unity of laws are prosecuted. It is obvious, that mutual responsibility of the state and the individual is the main to build a strong society and it could be achieved by the legality of all ongoing actions in the country.

Analyzing the presented points of view, we come to the conclusion that the legal limits (limitations) of the state are a multidimensional concept interpreted by scientists as an idea, a principle of organization and activity of power in a legal state,

¹⁵Kagermanov A.-S. Idilov I., Some Aspects of Mutual Responsibility of State and Individual in Legal State// European Proceedings of Social and Behavioral Scinces.Vol.76, p.1439-1446; Butusova, N. V. State-legal relations between the state and the individual. 2nd ed., M. : Yurayt Publishing House. 2018, p.25.

a legal means of legal regulation (this aspect has been developed in science in the most detail), a method of its functioning.

Summaring up the results of the research, we conclude that the legal limits of the functioning of public authorities, officials, civil servants are the boundaries established by law and provided by the state, in which the legal content of the activities of public authority is expressed, by fixing the competence, capabilities and prohibitions in the legal status of power subjects.

SOME FEATURES OF THE MANIFESTATION OF LEGAL LIMITATION OF STATE POWER

Kazanchian Lilit

Lecturer at the Department of Jurisprudence of the International Scientific-Educational Center of the NAS RA, Senior Researcher at the Institute of Philosophy, Sociology and Law NAS RA, Member of Chamber of Advocates of the RA, Candidate of Judicial Sciences, Associate Professor

Zaqaryan Ashot

Head of the Legal division of The Staff of the Head of Avan administrative district of Yerevan, Applicant of the Institute of Philosophy, Sociology and Law NAS RA

Summary: In this scientific article, based on the study of the opinions of famous lawyers, international and domestic legislation, the features of the legal limitation of state power are presented. In particular, the concept of “legal limitation” is revealed, as well as the particularities of types of limitation of state power, such as: totality of rights, freedom of the individual, action of the principle of separation of powers, mutual obligations of the state and the individual, etc. In the scientific article, the concept of “rule of law”, which contributes to the limitation of state power, is also emphasized.

Key words: legal limitation, limitation of state power, rights, freedoms, rule of law, federalism, checks and balances system, government, Constitution.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРАВОВОГО ОГРАНИЧЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Казанчян Лилит Арменовна

*Преподаватель кафедры юриспруденции
Международного научно-образовательного
центра НАН РА Старший научный
сотрудник Института философии,
социология и право НАН РА,
Член Палаты адвокатов РА,
Кандидат юридических наук, доцент*

Закарян Ашот Гегамович

*Руководитель юридического отдела
Аппарата Главы административного
района Аван г. Ереван
Соискатель Института философии,
социология и право НАН РА*

Аннотация. В данной научной статье, на основании изучения мнений известных правоведов, международного и внутригосударственного законодательства, представлены особенности правового ограничения государственной власти. В частности, раскрываются понятие «правовое ограничение», а также особенности видов ограничения государственной власти, таких как: совокупность прав и свобод личности, действие принципа разделения властей, взаимные обязанности государства и личности и т.д. В научной статье так же акцентируется концепция «верховенство закона», которая способствует ограничению государственной власти.

Ключевые слова: правовое ограничение, ограничение государственной власти, права, свободы, верховенство закона, федерализм, система сдержек и противовесов, государство, Конституция.

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Ղազանչյան Լիլիթ

ՀՀ ԳԱԱ Գիտակրթական միջազգային կենտրոնի իրավագիտության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ, Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Զաքարյան Աշոտ

Երևանի Ավան վարչական շրջանի ղեկավարի աշխատակազմի իրավաբանական բաժնի պետ, ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի Ինստիտուտի հայցորդ

Համառոտագիր: Մույն գիտական հոդվածում, հիմնվելով անվանի իրավագետների կարծիքների, միջազգային և ներպետական օրենսդրության ուսումնասիրության վրա, ներկայացված են պետական իշխանության իրավական սահմանափակման առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, բացահայտվում է «իրավական սահմանափակում» հասկացությունը, ինչպես նաև պետական իշխանության սահմանափակման տեսակների առանձնահատկությունները, ինչպիսիք են՝ անձի իրավունքների, ազատությունների ամբողջությունը, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, պետության և անհատի փոխադարձ պարտավորությունը և այլն: Գիտական հոդվածում շեշտադրվում է նաև «օրենքի գերակայություն» հասկացությունը, որը նպաստում է պետական իշխանության սահմանափակմանը:

Բանալի բառեր՝ իրավական սահմանափակում, պետական իշխանության սահմանափակում, իրավունքներ, ազատություններ, օրենքի գերակայություն, ֆեդերալիզմ, զսպումների և հակակշիռների համակարգ, պետություն, Սահմանադրություն:

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 20.01.2023թ.:

Ներկայացվել է տպագրության՝ 30.01.2023թ.:

THE STABILITY OF THE CONSTITUTION AS A GUARANTEE FOR SOCIAL SECURITY AND DEVELOPMENT

Khudoyan Garik

*Head of the chair of Administrative Law and
Police Administrative Activities in the Academy of
Police Educational Complex of the Republic of Armenia.
Ph.D. in Law, Associate Professor*

It's obvious that, since early development of the humanity all kinds of societies need for stability and security which in most of them, were supported through religious and social regulations, norms of conducts (norms of law). Quintessence of legal thought manifested in embodiment most of the important human rights (basic civil rights)¹ and other universal settings in single acts named Constitutions², the legal act which incorporates all these features³. Thus, peoples rebated a part of their rights and freedoms to state in a voluntary basis in a purpose to get safe and stable life, moreover, authorities whose power is limited by the norms of law would be able to protect them, upgrade peoples living standards and provide for all members of society the principles of solidarity and equality. Thus, it turns out that the main aim of adoption of constitutions was a creation of some frames of restrictions and

¹ For instance, such acts have been «The Bill of Rights» in USA or «Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen» in France.

² **Constitution**, the body of doctrines and practices that form the fundamental organizing principle of a political state. In some cases, such as the United States, the constitution is a specific written document. In others, such as the United Kingdom, it is a collection of documents, statutes, and traditional practices that are generally accepted as governing political matters. States that have a written constitution may also have a body of traditional or customary practices that may or may not be considered to be of constitutional standing. Virtually every state claims to have a constitution, but not every government conducts itself in a consistently constitutional manner. See: <https://www.britannica.com/topic/constitution-politics-and-law> (Access 17.01.2023).

³ The first Constitution was approved in 1787 in the United States of America, then in 1791 were proposed the Constitutions of Poland and France. See: web. Sources: <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/> ; <https://constitutionnet.org/country/poland> ; <https://www.britannica.com/topic/Constitution-of-1791-French-history>, <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/cons-titution-de-1791> (Access 17.01.2023).

responsibility for public authorities, to prevent unlimited and unreasonable exercising of state power.

Over time the social and political evolution has highlighted the importance of this kind of legal regulations (legal acts). There have always been attempts to abuse the state power within the framework of legal regulations, otherwise, there was a concentration of power with its subsequent uncontrolled use. One of the historical examples of this is dissatisfaction with the results of World War I and appeared extreme nationalism in Germany on 1930-s and as a consequence of this destructive World War II. Due to this, in the post-war era, especially in Europe began to be reborn and to be reorganized a new concept of the Constitutional courts to ensure the priority of the rule of law and guarantee the implementation and application of the constitutional norms in the legal systems of the countries. We can honestly state that a strong, powerful independent judicial power (especially Constitutional courts for exercising effective constitutional oversight) was established at this time. In parallel with these ongoing processes, work was carried out to make or revise the constitutions his activity reflects a changed perception of the importance and purposes of constitutions. Various contemporary constitutions have marked the end of an epoch with legal uncertainty and the unlimited power of authoritarian leaders, thereby starting another epoch under the hegemony of rule of law, civil, social rights and values.

Nevertheless, even with all these global positive changes and achievements preservation of the principles of democracy and constitutionalism, unconditional observance of the human rights and impact the factors of frequent constitutional reforms, non-compliance with constitutional precepts or decline of prestige, power, and authority of the Constitutional court on overall state stability needs to be considered. At the same time, it is also necessary to designate what kind of threats and danger could contain the infringement of constitutional norms for a social security and peaceful development of society?

Based on a comprehensive analysis mixed with legal comparative and systematic methods it can be concluded that violation of the fundamentals of the constitutional order or any changes in the constitutions of an unlawful or/and anti-democratic nature contains many negative outcomes:

Firstly, even in the case of supposed positive constitutional drafts, exists a reasonable fear of instability. Society in such cases it is filled with a fog of

uncertainty in which people can't predict its own the near and far future. Living in such unstable and variable legal system, they are concerned about the present and future which, in turn, can push them to dangerous and sometimes illegal actions such as forcible overthrow of the constitutional order.

Secondly, with such kind of changes the architecture of the state structure is collapsing with a violation of a stable balance between the branches of government. In its turn undermining the stability and independence of the judicial system may lead to the violation of legal principles in general, which will collapse the entire existing legal system. And there can be many such negative consequences.

Moreover, could be some unconstitutional processes of obstructing the legal work of the Constitutional Court, blocking the entrances and exits of the Constitutional Court or removing or appointing judges of the Constitutional Court etc.

So, discussing the issues of this subject, it is necessary to conduct some historical and legal overview. Considering the advantages of some written constitutions, it should be noted that in the terms of the democratization of ongoing processes and the rule of law, not only the essence of the proposed drafts of regulations, but **the methods of their implementation, application and further use are the particular importance.**

As we have already noted, the first Constitution was adopted in 1787 is the in United States America⁴, and it is remarkable, that for more than two hundred years this Constitution has been amended 27 times (last one was ratified in 1992)⁵. In general terms the US Constitution assigned to Congress responsibility for organizing the executive and judicial branches, raising revenue, declaring war, and making all laws necessary for executing these powers. The president is permitted to veto

⁴ Written in 1787, ratified in 1788, and in operation since 1789, the United States Constitution is the world's longest surviving written charter of government. Its first three words— "We The People"—affirm that the government of the United States exists to serve its citizens. The supremacy of the people through their elected representatives is recognized in Article I, which creates a Congress consisting of a Senate and a House of Representatives. The positioning of Congress at the beginning of the Constitution reaffirms its status as the "First Branch" of the federal government. See: U. S. Constitution edition prepared by the Office of the Secretary of the Senate with the assistance of Johnny H. Killian of the Library of Congress. S. Pub. 103-21.

⁵ See: <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/> (Access 19.01.2023).

specific legislative acts, but Congress has the authority to override presidential vetoes by two-thirds majorities of both houses. The Constitution also provides that the Senate advise and consent on key executive and judicial appointments and on the ratification of treaties.

Thereby, as already noted for over two centuries the Constitution has remained in force because its framers successfully separated and balanced governmental powers **to safeguard the interests of majority rule and minority rights, of liberty and equality, and of the central and state governments.** More a concise statement of national principles than a detailed plan of governmental operation, the Constitution has evolved to meet the changing needs of a modern society profoundly different from the eighteenth-century world in which its creators lived⁶.

But still, even considering all the global changes that have taken place in recent decades, the significance and value of the legal prescriptions enshrined in the US Constitution, their indisputability and supreme legal force are still unshakable. Society and public authorities have accepted these prescriptions as an unshakable basis of the legal system of the state and the protection of human rights.

In the context one more striking example can be given, and it is a Constitution of France⁷. Having undergone numerous changes, finally the Constitution of France's Fifth Republic was adopted in 1958 and has proved remarkable in its ability to adapt to changing political, social, economic, and demographic conditions and values. This is quite a departure from most of post-revolutionary French history, which had witnessed extreme constitutional instability for more than 175 years, France having had 15 different constitutions during that period⁸. The 1958 Constitution has evolved through amendments enacted by Parliament or referendum, decisions of the Constitutional Council interpreting and applying the Constitution, and the practice of governmental institutions. This mix of mechanisms (political, judicial, and customary practice) for legitimating change has resulted in a constitution which now plays an increasingly important role in advancing the rule

⁶ See: U. S. Constitution edition prepared by the Office of the Secretary of the Senate with the assistance of Johnny H. Killian of the Library of Congress. S. Pub. 103-21.

⁷ As already noted above the Constitution of the France was adopted in 1791.

⁸ It is interesting to note that the same «Code of private law», the «Code civil», which was adopted in 1804, is (as amended) still in force today. In fact, the «Code civil» has, until recently, been regarded as the fundamental legal document in France, rather than any of the more or less ephemeral constitutions.

of law and symbolizing and promoting social and political integration⁹. Thus, Constitutional developments in France since 1958 provide an excellent example of the progressive **entrenchment of constitutionalism** in a nation that had long been hostile to the «government of judges» by a combination of political and judicial techniques that assure continuity and legitimacy to fundamental changes in political and legal structures and values. What is remarkable, Constitutions of France have included the incorporation in its preamble of Enlightenment values (the Declaration of the Rights of Man and the Citizen of 1789). For instance, the first paragraph of the preamble of the France Constitution from 04.10.1958 reads: «The French people solemnly proclaim their attachment to the Rights of Man and the principles of national sovereignty as defined by the Declaration of 1789, confirmed and complemented by the Preamble to the Constitution of 1946, and to the rights and duties as defined in the Charter for the Environment of 2004»¹⁰. In fact, constitutional amendments prior to the major revisions of July 2008 brought about significant changes in the structure and operation of French political institutions, after which on July 2008 the Constitution underwent significant revisions, the purpose of which was better to define the relationship between the institutions of government, to enhance democracy by giving more power to the Parliament, and to facilitate the vindication of rights by citizens through the judicial process.

Thus, the following can be stated: the process of amendment, which has covering about 217 years period, may be described as an ongoing process of constitutional revision which allowed the State to accommodate new needs, initiatives, and political imperatives as they arise. All constitutional changes (developments) and accommodations covering France occurring through a combination of legal (constitutional jurisprudence), political (constitutional revision) mechanisms and the institutional practice followed the path of natural evolution not violating in any way fundamental principles of the primacy of human rights, constitutionalism, and democracy.

The above examples testify to the evolutionary path of development of the state with the preservation of the fundamental constitutional prescriptions in their

⁹ See: <http://juspoliticum.com/article/Fifty-years-of-constitutional-evolution-in-France-The-2008-amendments-and-beyond-373.html> (Access 25.01.2023).

¹⁰ See: <https://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#Preamble> (Access 25.01.2023).

original, unchanged form, which have survived to this day. But the progress in the world was by no means peaceful, and for the most part the processes were anti-democratic and anti-constitutional, leading to unlimited and uncontrolled power and bloody wars. In contradiction to the above examples, it is necessary to cite other evidence of the **relationship and interaction between the stability of constitutions and progress in society**.

Obviously, that in cases of young democracies, periodic constitutional changes cannot guarantee the stability of the constitution and testify to the legal maturity of society and the state. This is a very actual challenge for many countries especially in cases when constitutional amendments are protecting the interests of only a few people or certain segments of the population (some elites). The third Armenian Republic can be cited as an example of the above. In a short 30 years of existence, the Constitution of the Republic of Armenia have been amended 2 times¹¹, and the amendments for new one is already planned¹². The transition from a semi-presidential model of government to a parliamentary one and the planned return, according to our observations, indicates the absence of a deep constitutional culture in the country, a gap in ideas about the rule of law and legal (constitutional) regulation, to the absence of a real mechanism of balance and mutual restraint between branches of, and a real lack of commitment to democratic values and constitutionalization.

Another, radical example of non-constitutional change state power in violation of constitutional provisions can be the example of Ukraine. For almost 30 years of independence of Ukraine, the adopted in 1996 the Constitution of state¹³, has undergone numerous changes with the coming to power of each new president, thereby changing the vector, form, and structure of state government¹⁴. Ukraine

¹¹ The first Constitution of the Republic of Armenia was adopted in 1995 and have been amended in 2005 and 2015. See: <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> (Access 27.01.2023).

¹² See: <https://www.moj.am/announcements/view/article/591> (Access 28.01.2023); <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=114504> (Access 28.01.2023).

¹³ The Constitution of Ukraine was amended by laws in 2004, 2011, 2013, 2014, 2016, 2019. See: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> (Access 29.01.2023).

¹⁴ See: <https://en.thepage.ua/politics/how-the-constitution-of-ukraine-has-changed-over-25-years-from-1996-to-2021> (Access 29.01.2023).

went through a very difficult path of **pseudo-democratic transformations**, holding elections, referendums, having an «Orange Revolution» in 2004, a «Revolution of Dignity»¹⁵ in 2014 and among other destructive disasters, they faced the loss of sovereignty, total violations of human rights, state collapse, the growth of corruption and clashes between different social groups.

Thus, it can be stated that most Ukrainian governments suffered from internal disunity and constant internal battles for power. This was facilitated by pervasive corruption and a lack of both expertise and checks and balances in the constitution. And, the change of state power by non-constitutional way in Ukraine entailed a separation inside of society, a civil war and territorial lost. This is an example that every non-constitutional change of state power and prevailing attitudes could entail undesirable and destructive consequence everywhere where it happens.

Almost such anti-constitutional manifestations were in Egypt¹⁶ in 2011-2013, «Jasmin Revolution» in Tunisia¹⁷ 2011, Yemen, Libya, Syria and so on.

Summarizing the facts and arguments above, we can conclude that non-compliance with constitutional norms or an unconstitutional change of power, exactly as non-observance of human rights, non-compliance with constitutional prescriptions and the primacy of the rule of law, entails serious risks for social security, development, democracy and for the preservation of statehood, and will lead to the general stagnation of society.

¹⁵ It should be noted that in 2014 anti-government protests in Ukraine were being encouraged by Western powers and the US. See: <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2014/02/18/279192948/anti-government-protests-in-ukraine-turn-deadly> (Access 29.01.2023); [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_focus/2005/EN/03A-DV-PRESSE_FCS\(2005\)08-19\(00984\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_focus/2005/EN/03A-DV-PRESSE_FCS(2005)08-19(00984)_EN.pdf) (Access 29.01.2023).

¹⁶ On January 25, 2011, Egyptians began a series of mass protests that, eighteen days later, brought down President Hosni Mubarak, who had ruled for almost thirty years. The subsequent transition period was contentious and led to the election of Mohamed Morsi, a Muslim Brotherhood associate, as president. Amid widespread protests, the Egyptian military removed Morsi in June 2013; General Abdel Fattah el-Sisi assumed power, where he remains today. See: <https://www.brandeis.edu/crown/publications/crown-conversations/cc-5.html> (Access 29.01.2023); <https://www.britannica.com/place/Egypt/The-June-30-Revolution> (Access 29.01.2023); <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> (Access 29.01.2023).

¹⁷ See: <https://www.britannica.com/place/Tunisia/The-Jasmine-Revolution> (Access 29.01.2023); <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-mediated-ukraine-agreement-gives-peace-a-chance/> (Access 29.01.23).

It is clear, that for the nationwide stability and well-being Rule of Law in all its forms and manifestations (International legal regulations, Constitutional rules etc.) should be strictly observed by all sections of society and especially by the state and all its officials. It should be a real and effective system of division of state power into branches with obligatory mechanism of counteraction and counterbalances. All issues should be solved by law. Elections, and especially «Referendums» must be held in conditions of free voting, that will allow to ensure the legitimacy of public power and adopted papers or issues discussed.

Of course, we proceed from the fact that the Law, the Constitution as an alive organism is dynamic and have a right to be amended and be in progress (expand). Otherwise, like any organism, it can petrify or «die». But it is also necessary to consider the following circumstance, if will be situations or exceptions, when immutable rules could be changed or not to be performed, hence this would mean that they could be violated every time everywhere by everyone, which contradicts the fundamental principles of a democratic, governed by the rule of law states.

LIST OF REFERENCE:

1. U. S. Constitution edition prepared by the Office of the Secretary of the Senate with the assistance of Johnny H. Killian of the Library of Congress. S. Pub. 103-21.
2. <https://www.britannica.com/topic/constitution-politics-and-law> (Access 17.01.2023).
3. <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/> (Access 17.01.2023).
4. <https://constitutionnet.org/country/poland> (Access 17.01.2023).
5. <https://www.britannica.com/topic/> (Access 17.01.2023).
6. Constitution-of-1791-French-history (Access 17.01.2023).
7. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (Access 17.01.2023).
8. <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/> (Access 19.01.2023).
9. <http://juspoliticum.com/article/Fifty-years-of-constitutional-evolution-in-France-The-2008-amendments-and-beyond-373.html> (Access 25.01.2023).
10. <https://www2.assemblee-nationale.fr/langues/welcome-to-the-english-website-of-the-french-national-assembly#Preamble> (Access 25.01.2023).
11. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> (Access 27.01.2023).

12. <https://www.moj.am/announcements/view/article/591> (Access 28.01.2023).
 13. <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=114504> (Access 28.01.2023).
 14. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> (Access 30.01.2023).
 15. <https://en.thepage.ua/politics/how-the-constitution-of-ukraine-has-changed-over-25-years-from-1996-to-2021> (Access 30.01.2023).
 16. <https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2014/02/18/279192948/anti-government-protests-in-ukraine-turn-deadly> (Access 30.01.2023).
 17. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_focus/2005/EN/03A-DV-PRESSE_FCS\(2005\)08-19\(00984\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_focus/2005/EN/03A-DV-PRESSE_FCS(2005)08-19(00984)_EN.pdf) (Access 30.01.2023).
 18. <https://www.brandeis.edu/crown/publications/crown-conversations/cc-5.html> (Access 30.01.2023).
 19. <https://www.britannica.com/place/Egypt/The-June-30-Revolution> (Access 30.01.2023).
 20. <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> (Access 30.01.2023).
 21. <https://www.britannica.com/place/Tunisia/The-Jasmine-Revolution> (Access 30.01.2023).
- <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-mediated-ukraine-agreement-gives-peace-a-chance/> (Access 29.01.2023).

THE STABILITY OF THE CONSTITUTION AS A GUARANTEE FOR SOCIAL SECURITY AND DEVELOPMENT

Khudoyan Garik

*Head of the chair of Administrative Law and
Police Administrative Activities in the Academy of
Police Educational Complex of the Republic of Armenia.
Ph.D. in Law, Associate Professor*

Summary: The scientific article discusses issues related to the meaning and significance of the Constitution as a fundamental regulator of social relations and state life. It also considers legal issues related to non-compliance, violation of the Constitutional norms, or illegitimate changes to the Constitution, which leads to

lawlessness and stagnation of society. The author gives examples of both stable constitutions and democratic transformations, as well as anti-constitutional actions of public authorities and some segments of the population. The author also proposes some approaches to preserve constitutional provisions and the rule of law.

Key words: social regulations, the hegemony of rule of law, liberty and equality, US Constitution, Constitution of France, constitutionalism, democracy.

СТАБИЛЬНОСТЬ КОНСТИТУЦИИ КАК ГАРАНТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И РАЗВИТИЯ

Худоян Гарик Мартынович

*Начальник кафедры административного права и
административной деятельности полиции Академии
Образовательного комплекса полиции Республики Армения,
кандидат юридических наук, доцент*

Аннотация. В научной статье обсуждаются вопросы, связанные со значением и значимостью Конституции как основополагающего регулятора общественного и государственного бытия. Так же рассматриваются вопросы правового характера, связанные с несоблюдением, нарушением Конституционных норм или нелегитимным изменением Конституции, что ведет к беззаконию и всеобщей стагнации общества. Автором приводятся примеры стабильных конституций и демократических преобразований, а также антиконституциональных преобразований как стороны публичных властей, так и со стороны некоторых слоёв населения. Автором предлагаются некоторые подходы для сохранения конституционных предписаний и верховенства права.

Ключевые слова: социальные нормы, гегемония правового государства, свобода и равенство, Конституция США, Конституция Франции, конституционализм, демократия.

**«ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԵՐԱՇԽԻՔ»**

Խուղոյան Գարիկ

ՀՀ ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի

Վարչական իրավունքի և ոստիկանության

վարչական գործունեության ամբիոնի պետ,

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,

դոցենտ ոստիկանության

Համառոտագիր: Գիտական հոդվածում քննարկվում են Սահմանադրության՝ որպես հասարակական և պետական կյանքի հիմնարար կարգավորիչի, նշանակության ու կարևորության վերաբերող որոշ հարցեր: Հոդվածում դիտարկվում են նաև իրավական հարթության որոշ հարցեր՝ կապված սահմանադրական նորմերի խախտման, չպահպանման կամ սահմանադրություններում կատարվող ոչ լեգիտիմ փոփոխությունների հետ, ինչը հանգեցնում է ապօրինությունների և հասարակության լճացման: Հեղինակը օրինակներ է ներկայացնում ինչպես կայուն սահմանադրությունների կենսագործման և դրանցում ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացման, այնպես էլ պետական իշխանությունների ու բնակչության որոշ շերտերի կողմից կատարվող հակասահմանադրական գործողությունների վերաբերյալ: Հեղինակի կողմից նաև առաջարկվում են անհրաժեշտ որոշ մոտեցումներ՝ սահմանադրական կարգադրագրերի և իրավունքի գերակայության պահպանման երաշխավորման համար:

Բանալի բառեր: Մոցիալական կարգավորումներ, իրավունքի գերակայություն, ազատություն և հավասարություն, ԱՄՆ Սահմանադրություն, Ֆրանսիայի Սահմանադրություն, սահմանադրականություն, ժողովրդավարություն:

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 02.02.2023թ.:

Ներկայացվել է տպագրության՝ 02.02.2023թ.:

TIME PERIODS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: GENERAL CHARACTERISTICS AND FUNCTIONS (scientific and practical analysis)

Muradyan Manuk

Head of the Police Educational

Complex of RA, PhD in Law,

Associate Professor, Police Colonel

1. *General provisions*
2. *General description of the right to examine the case within a reasonable time and its application in ECtHR practice*
3. *Time period as an element of procedural form*
 - 3.1. *Sources for determining time periods in a trial*
 - 3.1.1. *General provisions*
 - 3.1.2. *Time periods in administrative proceedings provided for in the RA Code of Administrative Legal Proceedings*
 - 3.1.3. *Implementation of time periods provided for in other laws in administrative proceedings*
 - 3.1.4. *Time periods determined by the court*
 - 3.2. *Recipients of time periods in a trial*
4. *Conclusion*

1. General provisions. For any procedural action, the legislator directly or indirectly identifies matters. In this system it is important to envisage such matters as correct (legal) implementation of the proceedings, and which is in logical connection with the latter, timely examination and resolution of a socio-legal dispute during the proceedings. The entire trial process is subordinated to the matters of procedural actions, the legal and timely implementation of which is a guarantee of justice.

Within the framework of this scientific and practical analysis, the matter of timely implementation of procedural actions during an administrative proceeding is highlighted, which should be considered in the light of ensuring implementation of the right guaranteed by Article 3 of the Code of Administrative Legal Proceedings of

the Republic of Armenia (hereinafter referred to as CALP). In other words, from a perspective of exercising the matters of the administrative proceedings, it is necessary to emphasize the protection of the rights, freedoms and lawful interests of the parties of the proceedings within the time period established by law and (or) the court.

In their turn, significant prerequisites for ensuring the rule of law and lawfulness in the court action are the clear regulations on time period for jurisdictional court proceedings in administrative cases, as well as the accurate perception, observance and fulfilment of the function of those time periods by the court, the persons appearing in the case and other parties.

2. General description of the right to examine the case within a reasonable time and its application in ECtHR practice. In accordance with Article 6 § 1 of the European Convention for the *Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* entitled “Right to a fair trial”, everyone “*is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law*”. Part 1 of the *Right to a fair trial* provided for in Article 63 of the RA Constitution has an equivalent content, which also guarantees “*the right to a hearing within a reasonable time by an independent and impartial court*”.

The trial time periods contribute to the exclusion of judicial red tape, to the stability, clarity and accuracy of procedural legal relations, which ultimately ensure the protection and guarantee of the rights and legal interests of nationals and organizations applying to the court, in short, the effectiveness of the administration of justice¹.

In addition to the invoked Article 63 of the RA Constitution (*everyone’s right to a hearing within a reasonable time by an independent and impartial court*), the right to a trial within a reasonable time also derives from the content of Article 61 § 1 of the RA Constitution (*the right to effective judicial protection*). In the light of the considered basic rights (*Article 18 § 1 and Article 19 § 1 of the RA Constitution with amendments through 2005*), the Constitutional Court of the Republic of Armenia referred to the importance of trial time periods in the scope of its Decision DCC-752 dated April 22, 2008. The High Court records that the institution of trial

¹ See Petrosyan R. G. *Civil Procedure of RA*, Yerevan, “Voskan Yerevantsi”, 2012, p. 193: [05V Yesayan.pdf \(ysu.am\)](http://05V.Yesayan.pdf(ysu.am))

time periods is principally intended to guarantee the effective implementation of the above-mentioned constitutional right to judicial protection of the rights and freedoms of individuals (*Article 61 § 1 and Article 63 § 1 in the current edition of the RA Constitution with amendments*). It is a certain period established by law or by the court, during which the court, the parties and the persons appearing in the case shall have the right (obligation) to perform procedural actions provided by law. Concurrently, limitation for a certain period of time in the execution of such actions is an important guarantee of the stability, clarity and accuracy of procedural relations, observance of procedural principles, multi-faceted and objective examination of the case, ultimately ensuring the effectiveness of justice and restoring the violated rights of persons within a reasonable time.

It is noteworthy that the recipient of the basic right to a proceeding within a reasonable time guaranteed by Article 63 of the RA Constitution is not only the court, as a public authority, especially in cases where, following the example of the RA Administrative Court, in the absence of trial time periods prescribed by other laws, setting a trial period of procedural actions is imposed on the court, but also the legislator, who is obliged to set not any conditional time periods for procedural actions, but such periods, which will be objectively necessary and sufficient for exercising the issues of the administrative proceedings. In case of determining specific periods by the legislator for any procedural action or, in the absence of such, determining such periods by the court and executing procedural actions within those periods should be derived from the principle of effective judicial protection, and the time limitations in the trial process should ensure effective implementation of substantive law. The right to a trial within a reasonable time implies an optimal balance between the course/ of the trial and the lawfulness and justification of the judicial act.

It is noteworthy that in addition to the RA procedural sectoral legislation, taking into account the convention requirements and the ECtHR practice related to the issue, rules on standards of reasonableness of time periods for examination and disposition of a case are also prescribed in the Constitutional Law on RA Judicial Code (hereinafter referred to as *the CL on RA Judicial Code*).

Thus, according to Article 9 § 1 of the CL on RA Judicial Code, the examination and disposition of a case must be carried out within a reasonable time. § 2 prescribes the standards to be taken into account in determining the reasonableness of the

length of examination. They are as follows: (1) the circumstances of the case, including its legal and factual complexity, the conduct of the participants of the proceedings, and the consequences of a prolonged examination of the case for the participants of the proceedings; (2) the actions taken by the court for the purpose of carrying out the examination and disposition of the case within the shortest possible time, and their effectiveness; (3) the total duration of the examination of the case; (4) the average recommended duration for examination of a case (including by stages) defined by the Supreme Judicial Council. The criteria do not apply to those cases where a special time period is established by law for the examination and resolution of the case. Extension of such period is allowed only in cases prescribed by law and in accordance with the established procedure.

It is obvious that the mentioned criteria should not be essentially declarative in nature. In addition to the mentioned criteria, operative mechanisms are needed to ensure the implementation of subjective rights under discussion. Provided under Article 75 of the RA Constitution, when regulating basic rights and freedoms, laws shall define organizational structures and procedures necessary for effective exercise of these rights and freedoms. The Constitutional Court, referring to the content of Article 75 of the Constitution in its decision DCC-1546 dated June 18, 2020, states that “any legislative regulation, and not just any restriction of a fundamental right or liberty, should aim to and provide for organizational structures and procedures necessary for the effective exercise of all fundamental rights. Only the simultaneous existence of all these conditions in any legislative regulation, especially in a legislative regulation restricting any fundamental right or freedom, can ensure its compliance with the Constitution.” And in the decision DCC-1571 dated December 8, 2020, the Constitutional Court states that “The State should create the necessary guarantees for effectively exercising human rights and freedoms. The State is obliged not only to recognize, respect and protect rights and freedoms, but also to create state legal organizational structures that can effectively prevent and eliminate any violations of such, and restore the violated rights and freedoms.”

The CL on RA Judicial Code envisages regulations that can ensure the protection of the right to a trial within reasonable time, an element that ensures the completeness of the right to a fair trial. In particular, in accordance with Article 70 § 2 Clause 6 of the CL on RA Judicial Code (Rules of judicial conduct when acting *ex officio*), when acting *ex officio*, a judge shall be obliged to examine and resolve –

without prejudice to the interests of justice, *within reasonable time* and with minimum judicial expenses (*principle of efficiency*) – matters reserved to their authority by virtue of law. The legal regulation of Clause 2 in Article 138 § 3 of the CL on RA Judicial Code entitled “Criteria for performance evaluation of judges”, according to which a criterion for evaluating the performance efficiency of judges is examination of cases and delivery of judicial acts within a reasonable time, is also aimed at ensuring the exercise of the right. The mentioned criteria are important for imposing disciplinary action against judges on the grounds of Article 142 of the CL on RA Judicial Code. In addition, under conditions of violation of the right in question, a person may, in a private legal procedure, require full compensation for the damages caused to them in accordance with the procedure prescribed by Articles 17 and 162.1 of the Civil Code of the Republic of Armenia.

The RA Constitutional Court also referred to the inadmissibility of the violation of the requirement for judges to examine a case within a reasonable time. In particular, the RA Constitutional Court states that the requirement to examine the case within a reasonable time is one of the cornerstones of the right to a fair trial, and its violation can undermine the very essence of justice, directly endanger the effectiveness of the entire process of exercising justice, and call into question the credibility of that process. The approach according to which “justice delayed is justice denied”² is accepted internationally, as undue delays in examining the case, even regardless of the outcome of the case, make the protection of human rights ineffective³. The court should have public legal duty to examine the case and resolve the dispute within a reasonable time, but in multiple cases, as a result of abuse of the

² See Cases of Vazagashvili and Shanava v. Georgia, application no. 50375/07, 18/07/2019 (<http://surl.li/esckp>), and Lopatin and Medvedskiy v. Ukraine, applications nos. 2278/03 and 6222/03,20/05/2010(https://european-court.ru/uploads/ECHR_Lopatin_and_Medvedskiy_v_Ukraine_20_05_2010.pdf).

³ Studying quantitative indicators and data on time periods of examination of the cases reflected in the 2019 annual report of the Supreme Judicial Council, as well as studying the judgments issued by the ECtHR against the Republic of Armenia testifies to the current problematic situation regarding the issue of implementing the right to examine the case within a reasonable time. Various factors can underlie this. Moreover, it is possible to influence on some of them by envisaging consequences for the judge in case of non-compliance with the requirement to conduct the examination of the case within a reasonable time, which – under the conditions of the current legal regulations – are expressed in the framework of structural units of evaluating judge's activity and disciplinary responsibility. For details on this, see RA CC dated March 16, 2021. DCC-1585.

subjective procedural rights of the concerned parties, this convention right is, in principle, disrupted. The ECtHR also addressed this fundamental issue, stating that the parties concerned are required only to show diligence in carrying out the procedural steps related to them, to refrain from using delaying tactics... for shortening the duration of the proceedings⁴.

The analysis of ECtHR practice allows to record that, in principle, the convention requirement to conduct the trial within a reasonable time, in reference to criminal cases, as well as to cases that are not such, aims to resolve the socio-legal dispute in the possible shortest time period to protect the parties from judicial delays⁵, to ensure legal security, in this case, the legal stability of adopted administrative acts and orders, the protection of rights that may be violated as a result of public legal intervention, etc. In particular, the Court states that in accordance with Article 6 Clause 1 of the ECHR, the cases must be examined within a reasonable time. The Convention attaches importance to the fact that justice should not be administered with such interruptions that may discredit its efficiency and objectivity⁶. In its case law, the ECtHR referred to the criteria (case complexity⁷, active and passive conduct [action and inaction] of the applicant and the public authorities⁸, importance of the case for the plaintiff⁹) that should be the basis for calculating a reasonable time, while obliging states to have such a legal system that will enable the courts to exercise the right to a fair trial guaranteed by Article 6 of the ECHR¹⁰, which also includes the components of trial time period and implementing obligation of the legislator to establish such.

⁴ See Case of Union Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, application no. 11681/85, 07/07/1989 ([file:///C:/Users/USER/Downloads/001-57618%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/USER/Downloads/001-57618%20(1).pdf)).

⁵ See Case of Stogmuller v Austria, A9 (1969), p. 40,1 EHRR 155, 191 (<https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57582%22%5D%7D>)

⁶ See Case of H. v. France, dated October 24, 1989, application no. 10073/82, § 58. Case of Süßmann v. Germany (20024/92), Judgement of the European Court, dated September 16, 1996.

⁷ See Case of Eckle v. Germany (8130/78), Judgement of the European Court, dated July 15, 1988. Case of Wemhoff v. Germany (2122/64), Judgement of the European Court, dated June 27, 1968. Case of Neumeister v. Austria (1936/63), Judgement of the European Court, dated June 27, 1968.

⁸ See Case of König v Germany, A 27 (1978), 2 EHRR 170, PC. (<http://surl.li/escor>).

⁹ See Case of Buchholz v. Germany (7759/77), Judgement of the European Court, dated May 06, 1981, § 51, 61, 63.

¹⁰ See Case of Zimmermann and Steiner v. Switzerland, Judgement of the European Court, dated July 13, 1983, application no. 8737/79, §29.

3. Time period as an element of procedural form. In accordance with Article 1 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings entitled “Coverage of the Code”, the Code establishes in Administrative Court of the Republic of Armenia, Administrative Appeal Court of the Republic of Armenia, and Administrative Chamber of the Court of Cassation of the Republic of Armenia the procedure for exercising normative legal and administrative acts of state bodies and local government bodies and their officials, as well as for the right to judicial protection of physical persons and legal entities against actions or failure to act; the procedure for examining requests for obtaining by the tax authority of classified information protected by law based on obligations assumed by the international treaties ratified by the RA, as well as the procedure for examining claims of administrative bodies and officials against natural and legal persons. Thus, administrative proceedings are carried out within the framework of a certain procedural form. The concept of “procedural form”¹¹ is applicable in all branches of procedural law. In the most general definition, it is the order of proceedings of judicial actions: the conditions for implementation of separate judicial actions, the procedure for their implementation within the time period and in the order established by law, and officially documenting the outcomes. The period for execution of judicial actions is an element related to the form of administrative proceedings.

State-imposed limitation periods serve certain purposes, namely to ensure legal certainty and protect potential defendants from stale claims which might be difficult to counter and prevent the injustice which might arise if courts were required to hear cases which took place in the distant past on the basis of evidence which might have become unreliable and incomplete due to the passage of time. In terms of limitation periods, States are also afforded discretion as to determine how court access should be limited¹².

As such, the RA Code of Administrative Legal Proceedings does not envisage the term of trial time period. Abstracting from the content and analyzes of mainly § 1 of the article in question in the RA Code of Administrative Legal Proceedings, it can be stated that *trial time periods are certain periods envisaged by the RA Code of Administrative Legal Proceedings and other laws, and if not prescribed by law, then*

¹¹ See Shpilev V. N. Content and form of criminal procedure. Minsk. 1974, pp. 102-103.

¹² See Case of Stubbings and Others v. The United Kingdom, Judgment, dated October 22, 1996, § 51, § 55 (<https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6191c.html>).

determined by the court, during which the court, the parties and the persons appearing in the case have the right (are obliged) to perform judicial actions provided by law.

3.1. Sources for determining time periods in a trial

3.1.1. General provisions. Article 51 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings highlights with a hidden link that judicial actions are executed (1) by the same Code, (2) within the procedural periods envisaged by other laws, and (3) by the court if not prescribed by the former two. The legislator differentiates between trial time periods set by the court by formal laws (RA Code of Administrative Legal Proceedings and other laws) and, if not envisaged by the law, then based on the authority stated therein¹³.

3.1.2 Time periods of administrative proceedings provided for in the RA Code of Administrative Legal Proceedings. According to Article 84 § 1 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings, the *preparation of the case for the trial and the actual trial must be carried out within a reasonable time*, except for cases *when specific time periods are set by this Code for examination and resolution of individual cases*. From the contextual interpretation of the article, it can be concluded that the legislator, as a rule, does not determine specific time *periods* for the examination of cases, setting only a condition for its implementation within a reasonable time through the general rule. Similar regulations are provided by Articles 140 and 165 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings, stipulating regulations regarding the reasonable time for case examination and decision-making in the Appellate and Cassation Courts respectively. However, in some cases provided by the law, the legislator has limited the reasonable discretion of the court to specific time limitations for the examination and resolution of individual cases. For example, according to Article 210 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings, the Court examines and resolves claims appealing

¹³In legal literature, various criteria for classification of trial periods are presented. However, the general approach is that the latter are classified mainly according to the order of their determination (appointment), according to the entities for which these periods are determined, and according to the method of their calculation. See RA Administrative Proceedings, Book one / Group author, -Yerevan. "Hayarpet" PH, 2022, pp. 171-174. Yesayan V. General legal characteristics and calculation of time periods in civil proceedings. [05V_Yesayan.pdf \(eph.am\)](https://www.eph.am/05V_Yesayan.pdf) (last accessed: 08.08.2022).

normative decisions of the Central Electoral Commission within 7 calendar days, if the claim is submitted during an election. Here, it is obvious that such an approach of the legislator is conditioned by the logic of quickly resolving the disputes arising during elections to ensure the electoral process in a specific situation. A specific period is also provided for the examination and resolution of cases for challenging the unfavorable administrative act or favorable administrative act issued by the competent authorities in the claim of granting refugee status or asylum to foreign citizens or stateless persons who have illegally crossed the RA state border or are subject to criminal prosecution or extradition to a foreign state. In particular, the Administrative Court is obliged, in accordance with the procedure established by this Code, to examine and make a decision and promulgate a judicial act resolving the case essentially within one month from the date of making a decision to accept the application for proceedings. Alternatively, for example, in accordance with Article 209 § 8, the Administrative Court examines and resolves claims regarding the registration, non-registration, annulment or invalidation of the electoral lists of candidates and parties within 5 days after receiving the claim, but no later than the day prior to the vote.

The examples in question should not create an impression that the RA Code of Administrative Legal Proceedings **provides for special time periods exclusively for examining cases and making a decision**. The legislator also sets special **time periods for individual judicial actions**. For example, according to Article 78 § 5 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings, after the decision on accepting the lawsuit for proceedings, within three days, the Administrative Court sends the decision, copies of the lawsuit and attached documents to the persons appearing in the trial. Alternatively, for example, Article 79 § 2 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings defines the period during which the court is obliged to send the decision on rejecting the claim to the plaintiff (*the Administrative Court makes a decision on returning the claim, and sends to the plaintiff the lawsuit and the documents attached to it within three days*), etc.

It is noteworthy that the legislator has defined a specific time period not for the execution of separate judicial actions but for the circumstance of reaching or having completed a certain event (legal action). For example, in accordance with Article 79 § 1 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings, the judge shall return the

claim if the plaintiff applied for its recalling **prior to the decision on accepting the lawsuit for proceedings.**

3.1.3. Implementation of time periods provided for in other laws in administrative proceedings.

The content of Article 51 § 1 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings suggests that judicial actions are also performed **within procedural time periods defined by other laws.** For example, according to Article 129 § 2 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings the relevant rules of the Code of Civil Proceedings of the Republic of Armenia apply to the form and content of the court session records, as well as the order of conducting it, and **submitting comments on the record.** Accordingly, Article 164 of the Code of Civil Proceedings of the Republic of Armenia determines certain periods related to the issue, which are also applicable in administrative proceedings. In particular, the persons appearing in a trial should have the right to access paper-based court session records and to submit comments on completeness or accuracy of the file **before the verdict enters into legal force.** ... The presiding judge who signed the protocol examines the comments on the protocol **within three days** following its submission.

The timeframes stipulated by other laws are not addressed only to the court. They may also refer to the periods of applying to the court. Thus, Chapter 29 of the RA Code of Administrative Legal Proceedings regulates the procedural specifics of cases regarding subjecting to administrative liability in a judicial order. According to Article 214 § 1 of the relevant chapter, the cases regarding administrative liability are instituted by the petition of the persons provided for by RA Administrative Offenses Code (hereinafter referred to as *the RA AOC*). According to § 2 of the article, the statement of claim for administrative liability is submitted to the court within the time period stipulated by Article 37 of the RA AOC. Article 37 of the RA AOC is entitled “time periods for imposing an administrative penalty”. According to § 1 of the article, an administrative penalty can be imposed no later than within two months from the date of committing the offense, except for the cases provided for in this article; and in case of a continuing and lasting offense, within two months from the date of detecting it, except for the cases prescribed by this article. In other words, the general period for imposing an administrative penalty and, which is the same, the statute of limitations for subjecting to administrative liability is two months. Firstly, the relevant legal regulation in Article 37 of the RA AOC refers to

the period of subjecting to an administrative penalty, and not to the period of submitting the claim to the court for subjecting to administrative liability. However, the legal regulation of Article 214 § 2 of the CALP considers the general period for imposing an administrative penalty using “blanket reference” under Article 37 of the RA AOC as a procedural period, that is, the period for filing a claim to the court for subjecting to administrative liability. Article 223 of the AOC lists the administrative offenses that are examined by the Administrative Court¹⁴. Alternatively, in accordance with Article 37 § 6 of the AOC, the appropriate administrative penalty is assigned to the lawsuits provided for in Article 223 of this Code within the time period set by the RA CALP. Moreover, according to Article 84 of the CALP, the preparation of the case for trial and the actual trial must be carried out within a reasonable time, except for the cases when certain time periods are set for the examination and resolution of individual cases provided for by this Code. It is noteworthy that the law does not set any special time period for the examination of the cases regarding subjecting to administrative liability in a judicial order, and the trial is carried out within a reasonable time. Namely, the legal regulation of Article 37 § 1 of the AOC, as a general period for imposing an administrative penalty, does not constrain the Administrative Court, in other words, the addressee of the norm is not the administrative court in the scope of the time period for imposing an administrative penalty. Regardless of the fact that, according to established judicial practice, the courts also take the two-month period determined in Article 37 of the RA AOC as a basis for filing a lawsuit, and the subject of its settlement refers to imposing an administrative penalty; we believe that this period should be specified in the scope of the subject of regulating relevant norms.

It is remained to clarify the onset and when the two-month period for applying to the court is. It is necessary to highlight a circumstance that for jurisdictional administrative violations in the cases of the Administrative Court, filing a claim by the administrative body is preceded by drawing up a protocol on the administrative violation. According to Article 254 § 1 of the RA AOC, the protocol on committing an administrative offense is drawn up by the state or local self-governing bodies (officials) who have the authority to examine the case regarding the administrative

¹⁴We consider the matter principally in the scope when the administrative body has the right to act as a plaintiff.

offense, and *on matters reserved to the jurisdiction of the administrative court – depending on the type of offense – the authorized and competent authority in that field*. If the two-month period – more specifically, the period within two months from the day the offense was committed – defined in Article 37 § 1 of the AOC is considered as the basis for determining the time period for filing a lawsuit to the administrative court, then it is necessary to understand the time period of the administrative body to draw up the protocol of an administrative offense. There is no such explicit time period in the AOC. That time period has an implicit solution. In accordance with Article 255 § 1 of the AOC, the protocol of an administrative offense shall include the place and date it is drawn up; the position, name, patronymic name and surname of the person drawing up the protocol; information about the person who committed the offence; the place and time when the administrative offense was committed... According to Article 258 of the AOC, *for the purpose of drawing up a protocol on an administrative offense, if drawing up a protocol is mandatory, and when it is not possible to draw it up on the site, the person who committed the offense can be brought to the police station by a police officer*. The systematic analysis of the norms allows to state that the day the offense was committed coincides with the day of drawing up the protocol.

3.1.4. Time periods determined by the court. As already mentioned, for the execution of judicial actions, in addition to the time period set by the RA Code of Administrative Procedure and other laws (in case not determined by them), based on the authority given by law, the judicial actions are performed **within the time periods set by the court**. The Code of Administrative Procedure of the Republic of Armenia does not directly refer to it, but the court is constrained by objective law when determining time periods, by the effective and final resolution of the dispute. Unlike the Code of Administrative Procedure of the Republic of Armenia, according to Part 114 § 2 of the Code of Civil Procedure of the Republic of Armenia, the court takes into account *the necessary and sufficient period of time for the performance of individual judicial actions* when setting time periods.

An example of a time period set by the court is setting the time for the next court session in the decision to postpone the trial of the case. In particular, in accordance with Article 106 § 2 of the Code of Administrative Legal Proceedings of the Republic of Armenia, a decision is made *to postpone the trial* of the case. The law does not make special requirements for the content of the decision in question,

but the title of the decision and the definition of § 3 of the same article, namely “the persons appearing in the trial are duly notified of the time and place of the next court session”, make it clear that the court is constrained by the decision, also making a note about the time of the next session.

Due to the specifics of the trial, the Administrative Court (taking into account the essence of the principle of examining the case *ex officio*) takes appropriate measures on its own initiative in order to obtain the necessary evidence for the resolution of the case (Article 28 § 3 of the RA CALP). In order to obtain evidence, the court has the authority to make a decision in the form of an individual judicial act, demanding it from those persons appearing in the trial, from the state and local self-government bodies (officials), as well as from the natural and legal persons not involved in the trial, that appear or should appear in the sphere of influence of such, *by setting a time period for submitting them to the court*. The requests of the court are mandatory for execution **within the set time period**. In case of inability to secure execution within that period, the addressee of the request is obliged to apply to the court in writing, **requesting a new time period for execution** or informing about inability of execution of the decision, specifying the reasons for such inability. By its decision, the court may set a **new time period** or annul a previously adopted decision (Article 28 § 4 and § 5 of the RA CALP).

3.2. Recipients of time periods in a trial. It is noteworthy that the content of Article 51 of the RA CALP provides an opportunity to infer by what act and (or) by whom (which body) such time periods should be determined. However, the systematic study of the procedural legislation allows to draw conclusions on who (which subjects of the legal relationship) are the recipients of such time periods, and for whom they are mandatory. Those subjects are the court, the parties (the plaintiff and the defendant), third parties and other persons appearing in the trial.

In accordance with various Articles of the CALP, the legislator constrained the court with trial time periods. In legal literature, it is mentioned in this regard that such time periods are defined for the court by a normative legal act, in particular, by the Code¹⁵. This is principally the situation in the framework of existing legislative solutions. However, the legislator also considers it possible for the court to set a time

¹⁵ RA Administrative Proceedings, Book one / Group author, -Yerevan. "Hayarpet" PH, 2022, p. 180.

period for the court itself to perform certain judicial actions. Thus, Article 50 of the RA CALP stipulates that the Constitutional Court may assign the acquisition of necessary evidence to the Administrative Court in the cases provided for in Articles 76 and 77 of the Law of the Republic of Armenia “On the Constitutional Court”. According to § 3 of the Article, the tasks of the Constitutional Court shall be carried out within the time period established by § 3. Thus, it turns out that the Administrative Court performs a certain judicial action in this case not within the time period stipulated by law, but within the time period set by the RA Constitutional Court.

As for the time periods addressed to the court by law, various examples are presented below. According to Article 133 (procedure for filing an appeal) § 2 of the RA CALP, *the Administrative Court shall – no later than the next day following receiving a copy of the appeal, and in case of inability, within a relatively short time period, but no later than within ten days following the expiry date of filing the appeal, – send the case to the Court of Appeal.* Legislative solutions addressed to the court regarding time periods are also available in Article 135 § 1-3 of the RA CALP. Thus, *in the absence of grounds for returning or rejecting an appeal brought against the judicial act that essentially resolves the case, following the expiry of appeal period, no later than within one month, the Court of Appeal shall make a decision to accept the appeal for proceedings (§ 1). In the absence of grounds for returning or rejecting an appeal brought against the interim judicial act, no later than within five days following receiving the case, the Court of Appeal shall make a decision to accept the appeal for proceedings (§ 2). Or, after making the decision to accept the appeal for proceedings, within three days, the appellate court shall send it to the person submitting the appeal and the persons appearing in the proceedings (§ 3).*

*As for the trial periods addressed to the litigating parties, they are either prescribed by law, or such periods are set by the court. Thus, according to Article 86 § 1 of the RA CALP, the defendant shall be obliged to submit the answer to the claim with the Administrative Court within two weeks following receiving the decision to accept the claim for proceedings. In individual cases, setting time periods for the actions of litigating parties can be demonstrated by identifying procedural situation. For example, according to Article 87 of the RA CALP, **the defendant may submit a counterclaim against the plaintiff – before the trial is scheduled – to be examined jointly with the original claim.***

According to Article 88 of the RA CALP, *the plaintiff can change the basis and/or subject matter of the claim during the **preliminary court session** or **within seven days** following receiving the decision of the administrative court on scheduling a trial.* Another example, in accordance with Article 79 § 5 of the the RA CALP, *if the application is resubmitted to the Administrative Court **within fifteen days** following the day for eliminating the mistakes in the application and receiving the decision, the application is considered accepted for proceedings on the day of its initial submission.*

4. Conclusion. Thus, *trial time periods are determined by the RA Code of Administrative Legal Proceedings and other laws, and if not prescribed by law, they constitute a certain period determined by the court, during which the court, the parties and the persons appearing in the case have the right (obligation) to perform judicial actions provided by law.* Limiting the execution of such actions for a certain period is an important guarantee of the stability, accuracy and clarity of procedural relations, and of observance of procedural principles, multi-faceted and objective examination of the case, ultimately ensuring the effectiveness of justice and restoring the violated rights of persons within a reasonable time. Significant prerequisites for ensuring the rule of law and lawfulness in administrative justice are not only the regulations on time periods for judicial proceedings in an administrative case, but also the accurate perception, observance and fulfilment of the function of those time periods by the court, the persons appearing in the case and other parties, and the inadmissibility of the abuse of subjective rights.

**ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԸ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ:
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ:
(գլխազործնական վերլուծություն)**

Մուրադյան Մանուկ

*ՀՀ ռստիկանության կրթահամալիրի պետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ, ռստիկանության գնդապետ*

Ցանկացած վարույթային գործունեության համար օրենսդիրն ուղղակի կամ անուղղակի ձևով սահմանում է խնդիրներ: Այդ համակարգում կարևոր են այնպիսի խնդիրների նախատեսումը, ինչպիսիք են վարույթի ճիշտ (օրինական) իրականացումը և, որը տրամաբանական կապի մեջ է գտնվում վերջինիս հետ, վարույթի ընթացքում սոցիալ-իրավական վեճի ժամանակին քննելը և լուծելը: Վարույթային գործունեության խնդիրներին ենթադասվում է ամբողջ դատավարական գործընթացը, որի օրինական և ժամանակին իրականացումն արդարադատության կայացման երաշխիք է:

Սույն աշխատանքի շրջանակներում կարևորվում է վարչական դատավարությունում ժամկետների ընդհանուր բնութագիրը և գործառույթը: Հոդվածում շեշտադրում է կատարված ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի էությանը, վերջինիս վերաբերյալ ՄԻԵԴ պրակտիկային: Աշխատանքում ժամկետը ներկայացված է որպես դատավարական ձևի տարր՝ շեշտադրում կատարելով դատավարական ժամկետների սահմանման աղբյուրների շրջանակի վրա, ինչպես նաև հետազոտման առարկա են դարձել դատավարական ժամկետների հասցեատերերի հետ կապված առանձին հարցեր:

Բանալի բառեր՝ վարույթային գործունեություն, արդարադատություն, ՄԻԵԴ պրակտիկա, ողջամիտ ժամկետ, դատավարական գործընթաց:

СРОКИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ФУНКЦИЯ

Мурадян Манук Оганесович

*Начальник Образовательного комплекса полиции РА,
канд. юрид. наук, доцент, полковник полиции*

Для любой юридической процессуальной деятельности законодатель прямо или косвенно определяет задачи. В этой системе важное место занимают такие задачи, как правильное (правовое) осуществление судопроизводства и, что находится в логической связи с последним, своевременное рассмотрение и разрешение социально-правового спора в ходе судопроизводства. Весь судебный процесс подчинен задачам юридической процессуальной деятельности, законное и своевременное осуществление которой является гарантией справедливости.

В рамках данной работы выделены общая характеристика и функция сроков административного судопроизводства. В статье подчеркивается сущность права на рассмотрение дела в разумный срок, практика ЕСПЧ в отношении последнего. В статье административно-процессуальный срок представлен как элемент процессуальной формы, подчеркнут объем источников определения процессуальных сроков, а также предметом исследования стали отдельные вопросы, связанные с адресатами процессуальных сроков.

Ключевые слова: административно-процессуальный срок, судебный процесс, справедливость, разумный срок, практика ЕСПЧ.

Հոդվածը գրախոսվել է՝ 08.02.2023թ.:
Ներկայացվել է տպագրության՝ 28.02.2023թ.:

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԷՐ՝
«ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ» ԳԻՏԱՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳՐԻ
2022թ. ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների իրացումից հասույթ (համախառն եկամուտ), ընդամենը	55 000 (տաս հազար դրամ)
Նվիրատվության մասնաբաժնի չափը	0
Արտադրանքի, ապրանքների, աշխատանքների իրացումից շահույթ	0

¹ Հրապարակվում է «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքը 12-րդ հոդվածի համաձայն:

Գիտական հոդվածներին ներկայացվող պահանջներ

Նյութերն ընդունվում են համապատասխան բուհերի ամբիոնների, գիտահետազոտական հիմնարկների բաժինների երաշխավորության կամ մասնագետի կարծիքի առկայության դեպքում: Հոդվածները պետք է վերաբերվեն իրավագիտության ոլորտին, իսկ առանձին դեպքերում հանդիսանան գիտագործնական մեծ արժեք ներկայացնող ուսումնասիրություններ: Նյութին կից անհրաժեշտ է ներկայացնել հոդվածի վերնագիրը, համառոտագիրը՝ առնվազն 60 բառի սահմաններում, հեղինակի տվյալները և բանալի բառեր (առնվազն 5 բառ)՝ հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն: Նյութերի ծավալը որոշելիս՝ խնդրում ենք հիմք ընդունել հետևյալ պահանջները՝ տեքստը տպագրվում է սովորական A4 չափի թղթի վրա՝ 1,5 տողաչափով, հիմնական տեքստի տառերի չափը՝ 12, տողատակերի տառերի չափը՝ 10, լուսացքները՝ ձախից, վերևից, աջից և ներքևից՝ 2 սմ, Unicode տառատեսակով՝ «Arial Unicode», ռուսերեն և անգլերեն տեքստերը՝ Times New Roman տառատեսակով: Նորմատիվ ակտեր օգտագործելիս՝ տեքստում պետք է նշել դրա տեսակը, ընդունման ժամանակահատվածը, անվանումը: Տեքստում կարելի է նշել ակտի տեսակը, ամսաթիվը և առանց չակերտների կրճատ անվանումը, որը կտա ճիշտ պատկերացում փաստաթղթի մասին:

Նյութի առաջին էջում՝ վերնագրից հետո, նշվում են տեղեկություններ հեղինակի մասին, որոնք կարտացոլվեն մեր պարբերականում՝ հեղինակի անուն և ազգանունը ամբողջությամբ, պաշտոնը և աշխատանքի վայրը, առկայության դեպքում՝ գիտական աստիճանը և կոչումը: Գիտական հոդվածները կարող են ներկայացվել, որպես կանոն, առավելագույնը 15 էջի սահմաններում:

ՕՐԵՆՔԻ ՊԱՏՎԱՐ

Սրբագրիչներ՝ **Կ. Սաֆարյան**
Գ. Ռուսակովա
Ա. Քոչարյան

Корректоры: **К. Сафарян**

Г. Русакова

А. Кочарян

Ստորագրված է տպագրության 28.03.2023թ.

Չափսը՝ 70x100 1/16, թուղթ օֆսեթ N 1:

Ծավալ՝ 11.5 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 125:

Տպագրված է «ԼԻՄՈՒՇ ՍՊԸ»-ի տպարանում:

ք.Երևան, Դ.Սալյան 45:

հեռ.՝ 094-58-22-99, E-mail: info@limush.am